

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Soproni Szemle Alapítvány

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

Szerkesztőbizottság:

BIRCHER ERZSÉBET, DOMONKOS OTTÓ, GRÜLL TIBOR, HÁRS JÓZSEF titkár, olvasó- és
technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KÖRNYEI ATTILA, KUBINSZKY MIHÁLY, METZL
JÁNOS, SARKADY SÁNDOR, TURBULY ÉVA

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Ádám Antal. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I.

NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Wild Róbert: Beköszöntő

99 Wild Róbert: Beköszöntő

„In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus autem charitas“ (Augustinus)

A Soproni Szemle jelen és következő száma fő részét a német–magyar együttélésnek szenteli. Bátor, egyúttal meglehetősen összetett vállalkozás. Vagy mégsem? Egyszerű, normális és természetes?

A bátorság mellett a német többségű Sopron német polgárainak szavazatai nélkül 1921-ben ki nem érdemelhető „civitas fidelissima” cím pátoszos megéléséből-értelmezéséből fakadó eltorzult magyarságféltés máig eleven megnyilvánulásai szólnak. Az összetettség is ezen szinte kibogozhatatlan, a

nagy- majd a kispolitika különböző rendű és rangú, de emberileg gyenge politikusai és hivatalnokai által közvetített, sokakra példaként átragadó kényszeres magyarságvédő magatartásminta felfejtésének nehézségét jelenti.

A német–magyar együttélés ugyanakkor egyszerű, normális és természetes, ha a mindennapi élet felől tekintjük és annak hétköznapi, emberi dimenzióit szemléljük. Itt a szomszéd Szepi bácsit és Rézi nénit, illetve az ismerősöket: Lincsit, Lénit, Mitzit, vagy Franzit, Michlt, Paulit látjuk: jó, kevésbé jó, vagy éppen rossz (természetű) embereket, azaz „embert”, nem pedig „németet”, „svábot”, „nemzetiséget” vagy újabban „kisebbséget”. Abban a pillanatban, amikor ezen ismerőseink cselekedetei elvesztik egyedi megítélésüket, azaz nem azt mondjuk: „Ez szép volt (vagy disznóság) X.Y.-tól”, hanem hogy: „Ez és ez történt, de hát nem csoda, hisz ez egy sváb (cigány, zsidó stb.), mi mást várhatnánk tőle!” – abban a pillanatban baj van. Nagy baj. Néha sajnos még ma is.

Ezt kellene végre már meghaladnunk! A romantika gőzös nemzeteszmenyét, amely saját nemzetét (német a németet, magyar a magyart, stb.) csak jó tulajdonságokkal ruházza fel, azt a többieknél messze különbnek tekinti és a történelmet is romantikus ellentétezzel fekete-fehérben tanítja. Így a magyar vitézek csupán „kalandoznak”, ha gyilkolva-rabolva fél Európát felégetik, míg később a tatár „hordák” „feldőlják” a virágzó hazát. Nem kellene azonos mércével mérnünk? Történelemkönyveinket (mint azt a burgenlandiak 1991-ben megtették!) átjavítanunk? Mert így nem alakulhatna ki bennünk (f)elsőbbségi tudat, s néhány generáció alatt lassan talán elhalhatnának a gondolkodás nélkül átörökített-szajkózott sztereotípiákból kinövő előítéletek.

Ezt kellene végre már meghaladnunk! Emberi gyengeségünket. Mert ezek az előítéletek igazából olyan rossz tulajdonságainkból fakadnak, mint amilyen az irigység vagy az öndicséret, ám éppen azok elleplezésére szolgálnak! Ezen előítéletek, a „meg nem gondolt gondolat” és a sokféle különböző jelenségre „ráhúzható” általánosítások [100](#)forrása a gondolkodásra, (ön)kritikára való restség, mellyel az ítélkező önmagát eleve felmentve a baj okát szálka–gerenda-szemlélettel mindig a másokban leli fel. A másokban, akinek gondolata, szava, cselekedete és mulasztása mögött – ha más nációhoz tartozik – okként ez a nációbeli máshová (is) tartozása találtatik meg.

Német–magyar együttélés Sopronban. Mindennapi, évszázadokon át megélt-gyakorolt normalitás a Magyar Koronához tartozás evidenciájával, amelyben nem volt még meg kötelező elvárásként a magyar nyelvhasználat. A pozsonyi diétán az egy állam – egy nemzet – egy nyelv reformkori türelmetlenségét volt kénytelen Franz Xaver Wagner (Vághy Xavér Ferenc), Sopron város polgármestere és reformkori országgyűlési követe 1825-ben így inteni: „Nem áll, hogy a városokban nincs nemzeti szellem. Annak is, aki nem beszél magyarul – magyar lehet a szíve.” És Széchenyi gróf is így óvott az asszimilációs nyomással „kikényszerített” magyarosítástól: „A magyar szó még nem magyar érzés. Az ember, mert magyar, még nem igazabb ember. És a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi.”

A magyar haza és a német anyanyelv a soproni (gazda)polgároknak tehát sok évszázadig nem került ellentétbe egymással. Honvédeket állítottak, sőt, Samuel Murmann (Murmán Sámuel) őrnagy személyében mártírt is adtak a hazának. Aztán végig kellett élniük, hogy a helyi hatalom a kiegyezés után elszabotálta az első (ú.n. Eötvös-féle) nemzetiségi törvény végrehajtását, benne a nemzetiségek számára az anyanyelven való iskoláztatáshoz szükséges iskolarendszer megteremtését. Aztán következett az értelmetlen vagy-vagy-döntés 1921-ben, melynek mindkét(!) döntése érthető és jól megindokolható. A haza 25 évvel később azonban a hűségeseket is elűzte (magyar eufémizmussal „kitelepítette”), majd az általa kezdeményezett akciót, „a svábságtól való megszaba-dulás vissza nem térő történelmi lehetőségét” a

Potsdami Konferencia által Magyarországra kényszerített döntésként állította be – ez is így szerepel tankönyveinkben mind-máig.

Az ittmaradottak elhagyhatták volna a hazát, de nem tették („Én nem mehetek el innen soha, sehova”). A kalandvagyók és „agyonmaceráltak” kis számú kivételétől eltekintve 1956-ban sem. Sőt: a határok 15 évvel ezelőtti megnyitása után sem mentek el. Itthon maradtak. A 2. világháború után meghúzták magukat és hallgatták az izléstelen megjegyzéseket („A fű lehajlik a szélben, de megmarad.”). Magyar sors- és munkatársaikkal – mint eddig is mindig – közösen építették a közös hazát. Dolgoztak. Sokat és szorgalmasan. Adót fizettek. Egyre többet. Házasodtak. Általában vegyes házasságot kötöttek. Gyermekeket neveltek. Egyre kevésbé németül (is). A fiatalok építkeztek, vagy városokba költöztek. Széthullott a hagyományos, érték közvetítő és hagyományörző faluközösség. A városokban a panelek nagyüzemi betonja nem engedte át még a legszívósabb hajszálgököket sem. A „T-T-T” első T-je (tiltás) lassan alábbhagyott, később a második T (túrás) vált elfogadottá, mígnem néhány évtized múltán a harmadik T (támogatás) is vonatkozhatott a hazai németiségre. A német nemzetiség sorsa ma a 24. órában van. Az 1946-ban teljes vagyonekborzítás mellett hazájában maradhatott negyedmillió németiség megfeleződött (a 2001. évi népszámlálás szerint negyedelő-dött!). Egyik kortárs hazai német költőnk egysorosra szerint „Ungarndeutsch ist das 101 Maß des tüchtigen Aussterbens”, azaz „A »hazainémet« a derekas kihalás mértékegysége”.

És mégis: mindezek ellenére mélységesen igazak mind József Attila „A Dunánál” c versének sorai („Elegendő harc, hogy a múltat be kell vallani ... s rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk; és nem is kevés.”), mind pedig Szent Ágoston fent idézett gondolata, amely szerint „A szükséges dolgokban legyen egység, a kétségekben szabadság, mindenben pedig szeretet.” Ha ez a gondolat irányítja szavainkat és tetteinket a szűkebb és tágabb környezetünkben való együttélés során, ha a megértés és türelem jegyében élünk és beszélünk embertársainkkal, ha nem készlet visszavágásra mindig mindjárt minden, amit meghallunk, hanem azt „hozzáértjük” annak eszéhez, aki szól, akkor jó eséllyel sikerül ismét megvalósítanunk azt, hogy a német–magyar együttélés Sopronban újra mindennapi, évszázadokon át megélt-gyakorolt normalitás legyen és egyszerűen csak soproni polgárok szabad és természetes együtt-élését jelentse a nagy történelmi hagyományú, több kultúrájú, szeretett civitasban.

Wild Róbert

Irodavezető

Magyarországi Németek Országos Önkormányzata

Soproni Regionális Iroda

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Németh János: A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásának lehetőségei

102 Németh János: A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásának lehetőségei

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Németh János: A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásának lehetőségei / Bevezetés

Bevezetés

A történelmi Magyarország német nyelvű középkori és újkori írásbeliséggel rendelkező városai közül Sopron nyelvészeti szempontból különösen érdekes. Ennek oka részben nyelven és nyelvi viszonyokon kívüli: Sopron forrásait az 1530-as évekig publikálták.¹⁽¹⁾ Ezzel Sopron az egyetlen olyan város a történelmi Magyarország területén, ahol azonos szövegtípusok hosszabb időn keresztül forráskiadásban állnak rendelkezésre (levelek, oklevelek, tanácsülési jegyzőkönyvek, számadások), lehetővé téve ezzel diakrón nyelvészeti vizsgálatokat. Ugyanennyire fontos, hogy a kiadatlan források az egyes szövegtípusok tekintetében hosszú időt átölelő folyamatos korpust alkotnak.

Nyelvtörténeti szempontból azért érdekes Sopron, mert olyan kétnyelvű (német és magyar) város, amely az összefüggő német nyelvterület határán fekszik. Sopronban egy kelet-dunai-bajor dialektust beszéltek.²⁽²⁾ A helyi dialektustól az írásbeliség nyelve valószínűleg (részben) eltért és bajor-osztrák regionális nyelvi formákat használt. Sopron a közelben lévő Béccsel intenzív gazdasági és igazgatási kapcsolatban volt, több előkelő soproni polgárról tudjuk, hogy Bécsben folytatott tanulmányokat (sőt a 15. század végéig az egyetemet látogató soproniak többsége Bécs egyetemére járt³⁽³⁾) vagy Alsó-Ausztriából származott, köztük 1563-ig az írnokok többsége is.⁴⁽⁴⁾ Várható tehát, hogy a német írott nyelv a régióban komoly presztízserővel bíró bajor-osztrák, azon belül bécsi variánsa a közelség és a kapcsolatok intenzitása miatt befolyásolja a soproni német írásbeliség nyelvét. Sopron mindemellett a zárt német nyelvterület határán fekszik, polgárságának egy része – a német nyelvű többség mellett – magyar. A többnyelvűség nem csak az egyes beszélők esetében vizsgálható,⁵⁽⁵⁾ hanem a város belső és külső kommunikációja tekintetében is.⁶⁽⁶⁾ Az adott dokumentum (illetve beszéd) nyelve sokszor attól is függött, hogy az érintett személyek milyen nyelven beszéltek (pl. egy levél esetében), de a nyelvválasztásban vélhetően más szempontok, pl. politikai/vallási megfontolások is szerepet játszhattak.

103 Egy város írásbeliségét (szinkrón viszonylatban szóbeliségét is) a városnyelv-kutatás vizsgálja átfogóan. Írott források elsősorban a városi hivatalok rendszerezett és őrzött iratgyűjteményeiben maradtak fenn, ezért a történeti városnyelv-kutatás gyakran ezen iratok nyelvét, a „kancelláriai nyelvet” vizsgálja (amely csak a városnyelv egy rétege). Ezen felül elsődleges kutatási kérdés a város nyelvi rétegződése, azon belül a városban használt „dialektus” és az írásbeliség nyelvének viszonya. Mindkét kutatási kérdést elsősorban a grafémikán/hangtanon, a morfológián, valamint a városi „dialektust” ezen felül a szókincsen keresztül vizsgálják. A nyelvtörténet ma meghatározó szociopragmatikai felfogása a városnyelvet illetően többnyire a szövegfajták vizsgálatában, valamint a szövegfajta mint paraméter a nyelvi szintek vizsgálatába történő bevonásában jelenik meg.

A városnyelvek vizsgálatának eredményei a standardnyelvi norma (Hochdeutsch) kialakulása szempontjából értelmezhetők, s ez az interpretálhatóság sokszor a városnyelvi vizsgálatok kifejezett célja is (a kérdés a „nyelvi kiegyenlítődé” problémájaként ismert). Az említett nyelvi szintek vizsgálatán és néhány alapvető szociopragmatikai (a nyelvhasználókkal és a nyelvhasználattal összefüggő) kérdésfelvetésen kívül az egyéb nyelvtörténeti vizsgálatok (pl. szintaxis) ritkák.

Az eddigi nyelvészeti vizsgálatok rövid áttekintéséből is kiderül,⁷⁽⁷⁾ hogy Sopron német nyelvtörténeti kutatásának lehetőségeit az eddigi vizsgálatok megközelítőleg sem merítették ki. A jó forrásadottságok és Sopron földrajzi helyzete a nyelvi kiegyenlítő-déssel és a nyelvi rétegződéssel kapcsolatos számos kérdés megválaszolására ad lehetőséget. E nyelvészeti kérdések felvetéséhez alaposan ismernünk kell a soproni

forrásadottságokat.⁸⁽⁸⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Németh János: A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásának lehetőségei / Sopron forrásai

Sopron forrásai

A forrásokat elsődlegesen szerzőik szerint kell felosztani. Eszerint megkülönböztethetünk Sopronban készült és a városon kívülről érkezett iratokat.

Sopronban kancelláriai és nem kancelláriai iratok születtek. Előbbi csoportba tartoznak a városi tanács, a városi bíróság, valamint egyes hivatalnokok iratai, amelyeket a jegyzők vagy a hivatalnokok írtak le. Mivel a magisztrátusba (ideértve a jegyzőket is, akik a tanács bizalmasai és gyakran a tanács tagjai is) csak vagyonos belvárosi polgárok kerültek, ezen iratcsoport nyelve a társadalmi vezető réteg írásbelisége nyelvének tekinthető. A nem kancelláriai iratok között megkülönböztethető a soproni polgárok által írt és a nem helyiek által írt iratok. Előbbi iratcsoport a szerzők szerint nagyon heterogén.⁹⁽⁹⁾ Megtalálhatók a szerzők között a társadalmi vezető réteget képviselő személyek, pl. kereskedők, papok, ügyvédek és az írásbeliségben kevésbé jártas személyek a társadalom közép- és alsó rétegéből, pl. céhmesterek, céhlegények. Papok, ¹⁰⁴ügyvédek és közjegyzők (öffentliche Notare) írtak le számos iratot (folyamodványt, végrendeletet), amit írni nem tudók készítettek. A papok, az ügyvédek¹⁰⁽¹⁰⁾ által készített írások és a céhes anyagok önállóan is vizsgálható forráscsoportot alkotnak. Szemmel láthatóan a 18. században nő az ebbe a csoportba tartozó nem jogi témájú iratok száma (pl. nyilvános beszédek, tudományos értekezések).

A nem helyiek által írt szövegek közé királyi, császári hivatalnokok iratai tartoznak, néhány irat Sopronban üléselő császári bizottságtól.¹¹⁽¹¹⁾ Feltételezhető, hogy valamelyik soproni nyelvi változat befolyásolta ezen iratok nyelvét, amelyeknek azonban a császári/királyi kancelláriai nyelv képezi az alapját. A soproni nyelvi befolyás (amennyiben létezett) nem könnyen mutatható ki, ha egyáltalán kimutatható. Azért nem, mert a variációs sokféleségben (pl. különböző betűk használata ugyanazon hang visszaadására) – a soproni korpuszon – nem biztos, hogy kimutathatók regionális jellemzők. Ideolektális jellemzők azonban igen.¹²⁽¹²⁾

A Sopronon kívül készült iratoknak két csoportja van: kancelláriákhoz rendelhető iratok (pl. városi, császári, királyi, hercegi, püspöki) és magánszemélyektől (illetve falvaktól) érkező iratok. A környező falvakból érkező iratokat többnyire hivatásos írnok, közjegyző vagy pap készítette. Várható, hogy a különböző csoportokba tartozó iratok különböző nyelvi (elsősorban grafémikai, stilisztikai) jellemzőket hordoznak. A nyelvészeti vizsgálatoknál mindig a vizsgálati célnak megfelelően kell meghatározni, melyik forráscsoport(ok)ból állítjuk össze a korpuszt. Törekedni kell arra is, hogy minél többet tudjunk meg a szövegek írójáról¹³⁽¹³⁾ (akiknek számos esetben a kiléte sem ismert). Különösen a városi kancellária írnokainak élete rekonstruálható jól, s nyelvhasználatuk szempontjából a biográfiai adatok, pl. külföldi tanulmányutak, nem lényegtelenek.

A szövegek szerzők szerinti besorolása az a szempont, amit a nyelvészeti vizsgálatoknál elsőként kell figyelembe venni. Így tudjuk, kinek a nyelvről teszünk megállapításokat (természetesen nem minden dokumentum szerzősége tisztázható). Figyelembe kell venni a szövegtípust is. A szerző paraméter azonossága esetén is várhatóak nyelvi különbségek: a szókészletben köztudottan és a szintaxisban is kimutathatóan.¹⁴⁽¹⁴⁾ Ezek a különbségek az írnok nyelvhasználatával és a szövegfajta eltérő funkciójával függnek össze. Az elsődlegesen felolvasásra készült szövegek például ¹⁰⁵olyan szintaktikai szerkezeteket

tartalmaznak (pl. Ausklammerung), amik az auditív recepciót könnyítik meg.¹⁵⁽¹⁵⁾

A szövegfajtáknak – köztük a minket elsősorban érdeklő kancelláriai szövegfajtáknak – azonban nem létezik általánosan elfogadott tipológiája, ugyanazon szöveget levéltári jegyzékek más szövegfajtaként kezelhetik, mint a nyelvészeti tipológiák, s mindkettő eltérhet a szöveg önnevezésétől.¹⁶⁽¹⁶⁾

Nem csak általánosan elfogadott nyelvészeti szövegtipológia nem létezik, de a tipologizálási kísérletek a történeti szövegfajtákat általában figyelmen kívül hagyják.¹⁷⁽¹⁷⁾ Létezik már ugyan a kancelláriai szövegfajták teljes skáláját átfogó osztályozási kísérlet,¹⁸⁽¹⁸⁾ de Wiktorowicz sem a tipologizálás célját nem tűzi ki, sem elveit nem fekteti le, sem osztályozását nem támasztja alá (Testament, Vollmacht, Kaufvertrag, Schuldbrief, Schlichtungsurkunde, Ratsbeschluss, Privileg, Zunftordnung, Brief, Verzeichnis, 72.o.) elméletileg.

Nem célom itt konzekvens tipológia szerint csoportosítani a soproni forrásokat, sőt a kancelláriai szövegfajták többdimenziós osztályozását is lehetségesnek tartom a jövőben.¹⁹⁽¹⁹⁾ A korpuszösszeállításnál (és kérdésfelvetésnél) azonban figyelembe kell venni, hogy bizonyos szövegcsoportok jellemzői (a várható szókészlet – pl. egy szaknyelvi –, a szöveg funkciója – jegyzék, szabályzat, előadásra szánt szöveg stb.) azonosak, illetve másoké különbözőek. Várható például, hogy az oklevelek szintaxisa (pl. az előforduló mondatípusok, kötőszók gyakorisága) lényegesen különbözik a tanúvallomásokétól, amelyek a tanú által elmondottakat közvetett beszédben (indirekte Rede) adják vissza. Várható azonban, hogy az oklevelek más vizsgálatok esetén nem képviselnek egységes csoportot: az adásvételi szerződések igen sematikus felépítésűek, míg egy büntetőjogi végzés sok esetben részletes narratíot és dispositiot tartalmaz, ahol az írnok nyelvhasználata jobban előtérbe kerül. A következő típusú iratokat találhatjuk tehát Sopronban:

- jegyzőkönyvek (Sopron város választott polgárságáé, Sopron királyi biztosáé, városi tanácsé, városi bíróságé, különböző bizottságoké),

106• rendeletek (a város birtokaira vonatkozó rendelkezések, vám- és árszabások, hivatali utasítások, a város intézményeire, alapítványaira vonatkozó rendelkezések, céhszabályzatok stb.),

- oklevelek,

- levelek/folyamodványok,

- tanácsi/bírói határozatok

- regiszterek (telekkönyvek, adójegyzékek, árjegyzékek, leltárak – pl. hagyatéki leltárak –, számadáskönyvek, polgárkönyvek, anyakönyvek),

- céhkönyvek (folyamatosan vezetett céhkönyvek a céhbe felvett mesterek, legények adataival),

- mindennapi használatra szánt szövegek²⁰⁽²⁰⁾ (kevés ilyen maradt fenn),

- krónikák,²¹⁽²¹⁾

- tudományos értekezések (pl. a méhviaszról, vö. Harsányi 2001 forrásjegyzékét),

- beszédek (ünnepi, dicsőítő és elsősorban halotti beszédek).

Az egyes szövegtípusok tovább tagolódhatnak (pl. az oklevelek közé sorolhatjuk a privilégiumokat, a

különböző szerződésformákat, de a végrendeleteket is) és az azonos típusú szövegeket is sokszor különböző levéltári egységben találjuk: bírósági végzéseket pl. a privilégiumok között, a fogalmazványkönyvekben, a városi nótáriusok feljegyzési könyveiben, a városi könyvekben (Gerichtsbuch, Gedenkbuch). Másrészt némely levéltári iratcsoport a szövegfajták szempontjából heterogén. A 15–16. századi városi könyvben, a Gerichtsbuchban pl. szerződéseket és végrendeleteket éppúgy találunk, mint büntetőjogi határozatokat.²²⁽²²⁾

A szerzőn és a szövegfajtán kívül még három szempontot mindenképpen figyelembe kell venni a korpuszösszeállításnál: megkülönböztetünk írott és nyomtatott forrásokat. Az írottal ellentétben a nyomtatott forrás nem minden esetben tükrözi hűen a szerző nyelvét. A nyomdászok, korrektorok és szedők sokszor változtattak az eredeti szövegen, főleg a betűhasználatban.²³⁽²³⁾ Ráadásul a nyomtatott dokumentumok ¹⁰⁷egy részét nem Sopronban nyomtatták, s már csak ezért is változtathattak a nyomdában a kézirat nyelvén. Sopronban 1727-ből származik az első adatunk helyi nyomdásról: Anton Streibigről.²⁴⁽²⁴⁾ Az ő nyomdája ugyanebben az évben már működik, P. F. Boyger “Hoch=Zeitliches Ehren-Geprang”-jét adja ki.²⁵⁽²⁵⁾ Streibig nyomdájáról jelenleg nincs több adatunk, de valószínűnek látszik, hogy a 18. század előtt nem volt Sopronban nyomda. A Ferdinand Dobner feljegyzési könyvéhez csatolt megújított soproni tűzrendeletet 1700-ban még Bécsben nyomtatták,²⁶⁽²⁶⁾ és korábbi soproni nyomtatványok sem ismeretesek.²⁷⁽²⁷⁾

Tisztázni kell azt is, másolatot vagy eredeti dokumentumot vizsgálunk-e²⁸⁽²⁸⁾ - figyelembe véve, hogy az oklevelek (ideértve a szerződéseket is) több példányban készültek, s a felek példányain kívül a városi könyvbe is beírták őket. Elsősorban azon okleveleknél, rendeleteknél fontos a vizsgálendő dokumentum eredetiségének kérdése, amelyek jogi érvényessége hosszú távon fontos volt: a városi és testületi kiváltságleveleknél. Nem mellékes ugyanis, hogy a vizsgálendő szöveg a keletkezési idejének, vagy az előképe keletkezési idejének nyelvét tükrözi-e. Előfordult ugyanis, hogy a privilégiumleveleket évtizedekkel később is változtatás nélkül másolták le, még akkor is, ha a nyelv ezalatt jelentősen megváltozott.²⁹⁽²⁹⁾

Végül figyelembe kell venni azt is, hogy egyes dokumentumok, illetve szövegtípusok nagy mértékben sematikusak voltak, a szöveg bizonyos helyén ugyanazokat a formulákat, mondatokat tartalmazták. Ezen szövegrészek alapján csak korlátozottan ismerhetjük meg az egyes írnokok nyelvhasználatát.³⁰⁽³⁰⁾ Ilyen formulákat közismerten ¹⁰⁸találunk oklevelekben, szerződésekből, végrendeletekben, jegyzőkönyvekben, jegyzékekben és hasonló iratokban. Feltételezhető, hogy a formuláskönyvek mellett³¹⁽³¹⁾ a formulák többsége része volt az írnokok szövegekről való tudásának.³²⁽³²⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Németh János: A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásának lehetőségei / Sopron jegyzői a 17–18. században

Sopron jegyzői a 17–18. században

A fenti észrevételek alapján látható, hogy a történeti nyelvészet kiinduló kérdésselvetése Sopronnal kapcsolatban pragmatikai: mely személyek/csoportok nyelvéhez van hozzáférésünk? Ehhez tisztáznunk kell, kik tudtak írni Sopronban, amelynek kapcsán elsődleges feladat megvizsgálni a kancellária felépítését, hiszen a fennmaradt írások többsége itt született. A kancellária kialakulását Házi Jenő már bemutatta.³³⁽³³⁾ A jegyzők nevét Házi és Mollay Michael Wirt (1563–1594.) jegyzőségéig közlik, majd Házi 1848-ig a jegyzőkről közli azon adatokat, amiket a polgárkönyvekben talál.³⁴⁽³⁴⁾ A kancellária 17–18. századi történetéről Házi által közölt adatokat a városi számadáskönyvek vizsgálata tovább bővíti. Másrészt a

nyelvtörténeti vizsgálatokhoz szükség van arra, hogy a Házinál elszórt adatokat együtt lássuk.

A számadáskönyvekbe³⁵⁽³⁵⁾ azok a kancelláriai írnokok kerültek be, akiknek a város fizetett szolgálataikért.³⁶⁽³⁶⁾ A jegyzők és kancellisták 1600–1783 között a következők voltak³⁷⁽³⁷⁾:

1091. táblázat. A soproni városi kancellária jegyzői és kancellistái

Városi jegyző

1589³⁸⁽³⁸⁾–1604

Sebastian Dobner

1604–1610

Georgius Haubenreich

1610–1617

Erhard Artner

1625–1638

Johann Andre Preining

1638–1646

Johann Christoph Metzger

1647

Wilhelm Artner

1648–1658

Johann Reichhardt Luckhner

1659–1660

Johann Serpilius (juratus Notarius)

1660

Johann Bernhard Lochner

1661–1668

Johann Serpilius³⁹⁽³⁹⁾

1668–1675

Jacob Erhardt Preining

1676–1680

Johann Andre Dobner

1680–1696

Franz Ignatius Nieß

1697–1721

Georg Waxmann

1722–1728

Paul Marx Preiner

1728–1741

Abraham Egidius Dobner

1741–1760

Christian Joseph Ernst

1761–*

Josephus Bernácsky, ord. et jur. Notar

Magyar jegyző (aljegyző)

1638– 1647

Vitnyédi István

1654–1660

Leopold Nädl

1661–1666

Marx Faut

1669–1674

Johannes Karoli

1675–1680

Johannes Bartok

1682–1707

Wilhelm Artner, 1688-től Rattschreibernek is nevezik

1708–1712

Georg Reichhardt Reichenhaller

1712–1725

(Matthias) Leopold Dobner, 1720-ban és 1722-ben “ungarischer Notar und zugleich registrator”

1725–1741

Georg Ludwig Sailer

1741–1749

Johann Peltz

1750–1760

Carl Leopold Gabriel

Aljegyző (Vice Notarius)

1761–1763

Andreas Torkos

1763

Melchior Waltersdorffer erwählter Vice Notar

1764–1780

Melchior Waltersdorffer

1781–*

Gottlieb Wohlmuth

Kancellista

1720–1733

(Tobias) Melchior Engel⁴⁰⁽⁴⁰⁾

1721–1722

Richard Beck

1722–1725

Franz Joseph Wachsmann

1725–1726

Christian (Erasmus) Leutner

1727–1729

Thomas Draglitz⁴¹⁽⁴¹⁾

1729–1736

Georg Gertinger

1736–1742

Georg Leopold Dobner

1738–1749

Balthasar Marton

1743–1746

Georg Royko

1746–1761

Melchior Waltersorffer

1749

Joseph Leinbeck, gewester Cancellist

1749–1761

Georg Ferdinand Pämer⁴²⁽⁴²⁾

1749–1756

Johann Ignatius Pogács

1749–1761

Joseph Abraham Ehrlich

1758–1770

Johann Jacob Kamper

1759–1771

Johann Gottlieb Gabriel

1763–*

Abraham Rübacher

1763–1771

Matthias Oeller

1770

Sigmund Strodler

1770–1774

Antonius Sturm

1771–1781

Gottlieb Wohlmuth

1771–1774

Stephan Krászmán

1774–1782

Ignaz Pachofer

1775–*

Joseph Capiller

1781–*

Joseph Pettko

1783–*

Michael Ege

[110](#)Ez a lista csak támpontul szolgálhat a korpuszállításhoz. Tudjuk, hogy az egy-két fizetett írnokon kívül mások is részt vettek a kancelláriai dokumentumok elkészítésében. Például az iskolamester(ek) vagy diákok, [43\(43\)](#) vagy éppen segédjegyzők. 1404-ben már külön írnoka volt a városbírónak, [44\(44\)](#) Konrad Ernst városi írnok nagyszabású dokumentációs munkáját pedig már 1430–1440 között három segédjegyző segítette. [45\(45\)](#) A kancellária 1654-től már két fizetett írnokot alkalmaz városi jegyző és aljegyző funkcióban. 1720/21-től még két írnokot alkalmaznak kancellistaként, majd 1743-tól, illetve 1749-től három, majd négy főre bővül a fizetett kancellisták állománya. 1779-ben megjelennek a számadáskönyvekben a kancelláriai anyagköltségek a Kanzley-Nothwendigkeiten rubrikában. [46\(46\)](#)

A jegyzők listája a nyelvészeti kérdésfelvetésekhez a következőkben járulhat hozzá: diakrón kérdésfelvetéseknél hozzávetőlegesen tudjuk, melyik jegyző melyik időben folytatott írnoki tevékenységet. A fizetett kancelláriai alkalmazottak számának bővülésével egy adott időben több személyt is ismerünk név szerint. Különböző írnokok írásain vizsgálható, mennyire volt egységes a kancelláriai nyelv. A pontos lista alapján kutatható az írnokok élete, így társadalmi állása is. Az írnok a tanács bizalmi embere, ennek megfelelően a belső tanács tagja is lehet, pl. Wilhelm Artner 1695-től, vagy Christian Joseph Ernst 1754-től. [47\(47\)](#) Előkelő családból származik (nem ritkán több generáción keresztül, pl. a Dobnerek,

Artnerek), s jegyzői hivatala után gyakran más hivatalt is visel. A 18. században professzionizálódik a kancellária, 1765-től 1783-ig a jegyzők nem kapnak már tanácsosi fizetést.

A nyelvtörténet-kutatás aktuális kérdéseinek és a nyelvészeti vizsgálatok előfeltételeinek felvázolása után az alábbiakban olyan nyelvtörténeti kérdéseket fogalmazok meg, melyek megválaszolására a soproni források alkalmasak, s melyek megválaszolása vagy a soproni nyelvhasználat történetének jobb megismeréséhez járul hozzá, vagy a német nyelv történetéről való ismereteinket gazdagítja lényeges eredményekkel. Nem céлом itt az egyes kérdéskörök részletes, akár csak tanulmány jellegű bemutatása, és kizárólag történeti kérdésfelvetésekre szorítkozom. A soproni nyelvtörténeti vizsgálatoknál a jövőben azonban azt is érdemes figyelembe venni, hogy ezek a történeti vizsgálatok elméleti nyelvészeti kérdések megválaszolására is alkalmasak lehetnek.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Németh János: A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásának lehetőségei / Városi kommunikáció

111 Városi kommunikáció

Az alapvető kérdés az, hogy mi jellemezte az egyes személyek, csoportok nyelvhasználatát a más személyekkel, csoportokkal folytatott kommunikációban, illetve milyen kommunikációs szituációk léteztek egyáltalán, és ezek milyen gyakorisággal fordultak elő. Közhelyszerű megállapítás, hogy számunkra csak az írásbeli kommunikáció hozzáférhető, illetve a szóbeli annyiban, amennyit a leírásokból megtudunk a szóbeliségről.

A kommunikációs szituációk kérdése azért lényeges, mert azok hatására változik meg az egyének nyelvhasználata, majd az adott nyelvi változat. Ezért kívánatos (és egyben nyelvtörténeti újdonság) lenne megvizsgálni a különböző kancelláriai szövegfajták keletkezésekor fennálló kommunikációs szituációkat.⁴⁸⁽⁴⁸⁾ Ezen kommunikációs szituációk egyik lényeges eleme a nyelvválasztás.⁴⁹⁽⁴⁹⁾ Az írnok személyének kiválasztásakor vagy az irat nyelvének megválasztásakor tekintettel kell lenni a kommunikációs szituációra: a célközönség, illetve az adatközlő nyelvvismeretére.

Sopronban a 18. század végéig a latin, német és magyar nyelveket használták leggyakrabban, az élet egyes területein és a kancelláriában is. Találunk még nyomokat a héber, görög, olasz, és horvát használatára.⁵⁰⁽⁵⁰⁾ A kancelláriai írásbeliségbe ezek közül a héber szivárgott be, elszórtan egy-egy kancelláriai beadvány, vagy a kancelláriában kiállított oklevél (pl. szerződés) nyelve lehetett. Az olasznak és a horvátnak csak a kancellárián kívül akadunk nyomaira. Olaszul feltételezhetően az Itáliában (Páduában, Sienában, Bolognában) tanuló soproni diákok⁵¹⁽⁵¹⁾ egy része, pl. Lackner Kristóf is megtanult. Az írásbeliségben olasz nyelven viszont számomra mindössze egy Sopronon kívülről származó céhszabály ismert (IX.3. lad. 26).⁵²⁽⁵²⁾

A Sopronban élő horvát lakosság ellenére a horvát sem volt az érintkezésnek olyan fontos nyelve, amely az írásbeliségben számottevően lecsapódott volna. A Sopron melletti Keresztúr plébánosa, Grgur Mekinić 1611-ben németből, latinból és magyarból fordítva kiadott egy énekeket, zsoltárokat, hálaadásokat tartalmazó horvát nyelvű énekeskönyvet.⁵³⁽⁵³⁾ Vince soproni javadalmas papról (†1587) szintén tudjuk, hogy tudott **112**horvátul.⁵⁴⁽⁵⁴⁾ Matthias Preiner polgármesterről is feltételezhetjük, hogy horvát származású.⁵⁵⁽⁵⁵⁾ Az olaszhoz és horváthoz hasonlóan néhány Csehországban tanuló diáknál a cseh nyelv

ismeretét feltételezhetjük.[56\(56\)](#)

A német, latin, magyar (és héber) nyelvek kommunikációs funkciójában lényeges különbségek voltak. A városi hivatalok közti belső kommunikáció németül zajlott, német volt a hivatalok működési nyelve, s németül érkezett a folyamodványok többsége is. Csak magyarul beszélő polgárokkal, városlakókkal a kancellária akkor került kapcsolatba, ha 1. valamilyen folyamodvány érkezett tőlük, illetve iratot kellett kiállítani részükre, ha 2. valamilyen összeírásnál (pl. urbárium) a magyar nyelvű beszélők által közölt adatokat felvették egy német nyelvű könyvbe, valamint 3. bírósági tárgyalásokon, ahol a peres felek és/vagy tanúk lehetek magyar nyelvűek. Az eredményes kommunikáció érdekében a városi tanácsnak volt egy külön magyar ügyekben illetékes írnoka. A magyar írnok 1638-tól Vitnyédi István, aki 1640-től már rendszeres fizetést kap (500 font dénárt, ami 350 font dénárral több a városi jegyző fizetésénél). Nem csak a magyar nyelvhez kötődő írásbeli feladatokat kellett a magyar jegyzőnek elvégeznie. Wilhelm Artner bírósági jegyző is egyben (1682–1707), magyar jegyzői voltát először az 1688-as számadáskönyv említi. Leopold Dobnert 1720/22-ben a számadáskönyvek nem csak magyar jegyzőként, hanem egyidejűleg regisztrátorként is említik. Johann Peltz az utolsó, akit magyar jegyzőként említenek (1741–1749), ezután a városi jegyző mellett az aljegyző (ViceNotar) áll. A kancellisták között viszont 1738-tól általában találunk magyar anyanyelvűt (magyar nevűt).

A bírói ítéletkönyv (559. tétel) bejegyzése szerint Michael Iban polgármesternek 1520-ban Andre Schreiber személyében külön zsidó ügyekben illetékes írnoka is volt, akivel azonban máshol nem találkozunk. Az ő feladata az lehetett, mivel a tanács a Sopronon kívüli zsidókkal általában latinul vagy németül levelezett, hogy elolvasson és/vagy németre fordítson héber írásokat (amikből kevés maradt fenn, pl. Házi I/6. 27; 53; 149, I/7. 301; 323).[57\(57\)](#)

A magyar írnokok jelenléte nem jelentette azonban azt, hogy a városi tanács tagjai és a tisztségviselők közül nem beszéltek volna többen magyarul is. Sopronból a legrégebb magyar nyelvű levelet 1550-ből ismerjük,[58\(58\)](#) s 1589-ben Artner Sebald már három nyelven (magyarul, németül, latinul) intéz levelet a városi tanácshoz. Magyar nyelvű tanácsi iratok azonban a 18. század végéig csak elvétve akadnak. Az 1782-es fogalmazványkönyvben (1003 b “ee” 38) találunk néhány magyar fogalmazványt, az 1780-asban (1003 b “ee” 36) egyet sem.

A városi tanács a kimenő leveleket latinul fogalmazta, ha a címzett valamilyen egyházi/világi méltóság vagy hivatalnok volt; németül, ha egy környékbeli német város polgárához írt; a környékbeli nemesekkel pedig latinul és/vagy németül levelezett. Az érintett fél e levelezésekben a városi tanács, valamely városi hivatal vagy magánszemély. [113](#)A beérkező levelek részben attól függően íródtak latinul vagy németül, hogy a küldő beszélt-e németül.

A király volt az a személy (ezalatt természetesen a királyi kancellária értendő), aki a tanácson keresztül a város közönségével is kommunikált. A nyelvválasztásban bizonyosan szerepet játszott az is, volt-e kéznél németül is tudó írnok. Míg Zsigmond kizárólag latinul (Borbála királynő részben németül) intézte leveleit, rendeleteit Sopronhoz, Mátyásnál már megfigyelhető, hogy tekintettel volt arra, a tanácshoz vagy az egész város közönségéhez szól-e. 1482. június 2-án két levelet küldött Pozsonyból Sopronba. Egy latin nyelvűt a bírói széknek (iudici et iuratis), hogy az szolgáltasson igazságot Székely Lászlónak (aki lehet, hogy maga sem tudott németül), egy másikat pedig német nyelven a tanácsnak, hogy az gondoskodjon Hohenberg János nejének elszállásolásáról.[59\(59\)](#) II. Ulászló pedig következetesen érvényesíti azt az elvet, hogy a város közönségének (akik egy része németül nem tud) szóló dokumentumokat latinul, a tanácsnak szólók

többségét németül fogalmazza meg (ld. 2. táblázat).[60\(60\)](#)

2. táblázat. Mátyás és II. Ulászló Sopronhoz írt leveleinek nyelve

	Mátyás (kancelláriája) által írt dokumentumok		II. Ulászló (kancelláriája) által írt dokumentumok	
	Tanácsnak	Városnak	Tanácsnak	Városnak
Latin	14	14	9	31
Német	16	3	10	–

A közéletnek még két területén érintkeztek a polgárok és városlakók intézményes nyelvhasználattal: a vallási életben és az oktatásban. Mindkét nyelvi érintkezés történetét érdemes lenne részletesen tanulmányozni. Az iskoláztatás[61\(61\)](#) elemi szinten latin nyelven zajlott, a 16. század első felétől azonban (megszakításokkal) német nyelvű iskoláztatás is folyt. A német iskolát először 1533-ban említik.[62\(62\)](#) A 17. században az oktatás egy jezsuita és egy tanácsi irányítású gimnáziummal bővül. Az, hogy valaki a latin vagy a német iskolát látogatta, nem csak az anyanyelvétől, hanem a felekezeti hovatartozásától is függött. Azt mindenesetre feltételezhetjük, hogy a városlakók többsége csak a Mária Terézia-féle iskolareform után tanult meg írni, olvasni. Tanulságos a folyamat megismeréséhez összehasonlítani az írásban kevésbé járatos személyek (pl. céhlegények) által írt, dialektális jegyek sorát felmutató bizonytalan nyelvhasználatú dokumentumokat gyakorlott személyek többé-kevésbé (uzuális értelemben) normatív nyelvű írásával (ld. később). A pragmatikus nyelvtörténet számára a legfontosabb kérdések e téren, hogy kik járnak iskolába; hogyan hatott az iskoláztatás [114a](#) tanulók nyelvhasználatára, illetve hogyan hatott a nyelvhasználatra az iskoláztatás 18. század végi kiterjedése.[63\(63\)](#)

A vallási élet nyelve is elősorban a latin és a német volt. Köztudott, hogy az evangélikus egyház Luther óta a népnyelv használatát hirdette. Ez Sopronban a német volt. Faut Márk említi először, hogy Caspar Zeituogl iskolamester volt az első, aki a temetéseken német zsoltárokat énekelt 1573-ban. Nemcsak neki került ez az állásába (a győri püspök menesztette), hanem 1584-ben – azaz abban az időben, amikor Sopronban is keresztülviszik a tridentini zsinat határozatait és a katolikus egyház megerősödik – Thoma Franckh kinevezett polgármester börtönbe zárja a kántort, aki állítólag az Erhalt unß Herr kezdetű evangélikus éneket énekl.[64\(64\)](#)

A német nyelv a vallási irodalomban is megjelenik, különösen – és már az 1520-as évektől - a reformációs irodalomban. A reformációs irodalommal középnémet nyelvi hatások érik a soproni nyelvváltozatokat (pl. Luther nyelve középnémet), ami a nyelvi kiegyenlítődést segíti. Azaz a középnémet nyelv(változatok) bizonyos elemeit átvehetik a soproni nyelvváltozatok. A nyelvi kiegyenlítődés akkor vizsgálható, ha tudjuk, hogy milyen formában jutott el Sopronba a középnémet reformációs irodalom (gyakran előfordult, hogy nem középnémet nyomdászok megváltoztatták az eredeti szöveg nyelvét).[65\(65\)](#)

A nyelvészeti korpuszvizsgálatokon kívül mindig figyelembe kell venni a nyelvhasználatról a forrásokban tett szórványos kijelentéseket is. A délnémet 'Verkehrssprache' olyan, a helyi dialektális jegyeket kerülő nyelvi változat volt, ami kölcsönös érthetőséget biztosított délnémet területek között a szóbeli érintkezésben. Az, hogy a soproniak rendszeresen kereskedtek délnémet városokkal, hogy Németország legkülönbözőbb részeiből érkeztek papok, orvosok, kereskedők Sopronba, szintén a kölcsönös érthetőségről tanúskodik. A kölcsönös érthetőség bizonyosan nem csak a magasabb presztízsértékű nyelvi változatokat beszélőkre vonatkozott. Faut Márk szerint az 1581. évi íjászverseny résztvevőit két Linzből érkező rímfaragó mester

éltette: „[sie haben] reimbweiß nach dem A.b.c. geprutscht vnd gesungen, welches ganz kunstlich, darnebenst lecherlich anzuhören gewesen war”. A soproniak tehát probléma nélkül tudták követni a linziek szóbeli rímfaragásait is.⁶⁶⁽⁶⁶⁾

A városi kommunikáció kutatásának elsődleges feladata tehát a kommunikációs szituációk típusainak és a kommunikáció résztvevői csoportjainak feltárása. Különös jelentősége van ezen belül a diglosszia kérdésének (ezalatt értve azt a többnyelvűséget is, ami a dialektus és az attól eltérő regionális nyelv ismeretét jelenti).

Nem volt ritka a magyar–német(–latin) többnyelvűség (erről többek között német nyelvű városi és feljegyzési könyvek magyar betoldásai is tanúskodnak). A latin melletti más klaszikus nyelvek alapos ismerete azonban (legalábbis a 16. században még), bár az egyetemen tanult soproniaknál a görög valamilyen szintű ismeretével számolnunk kell, figyelmet keltett.⁶⁷⁽⁶⁷⁾

A többnyelvűség és a nyelvek egymás mellett élése szóátvételeket és kevert nyelvi megnyilatkozásokat is eredményezett.⁶⁸⁽⁶⁸⁾ A többnyelvűség vizsgálatakor tehát e szempontot is figyelembe kell venni.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Németh János: A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásának lehetőségei / A műveltség és a nyelvhasználat

A műveltség és a nyelvhasználat

A műveltség alatt az iskolában megszerezhető műveltség értendő. Ez azonban mégsem azonos az iskolázottsággal. A nyelvhasználat szempontjából ugyanis – különösen a 15–17. században – nem mellékes, hol végezték a soproniak a tanulmányaikat. Mollay kimutatta, hogy befolyásolja (egyes) soproniak latin nyelvhasználatát az, hogy Alexander de Villa Dei, Donatus vagy Melanchthon latin nyelvtanát alapnak tekintő egyetemen tanulnak-e.⁶⁹⁽⁶⁹⁾ A német nyelv szempontjából lényeges lenne azon soproniak nyelvének tanulmányozása, akik középnémet egyetemeken (Wittenbergben, Halléban, Jénában, Frankfurtban) tanultak, mert az ott használt középnémet nyelv jelentősen befolyásolta a Dél-Németország csatlakozásával a 18. században kialakuló egységes német nyelvet. 1533-tól rendszeresen tanulnak soproni diákok Wittenbergben.⁷⁰⁽⁷⁰⁾ Ezek a diákok visszatérve Sopronba sokszor magas városi tisztségeket viselnek és saját kezűleg írt dokumentumokat hagynak hátra. Az 1555/56-ban Wittenbergben tanuló Michael Wirt 1563-ban például már Sopron jegyzője.⁷¹⁽⁷¹⁾

Ferdinand Dobner példáján jól látható, milyen befolyással lehetnek középnémet városokban tanult soproniak a város közéletére. Befolyásos családból származott; őse, Sebastian Dobner, 1589 körül került Sopronba jegyzőként. A család több tagja visel magas városi tisztségeket, s folytat tanulmányokat külföldön: Sebastian Frankfurtban, Sebastian Ferdinand Altdorfban – mindkettőjük disszertációja meg is jelenik az említett városokban. A családban többek között Johann Andreas Dobner (1676-tól) jegyző, Leopold Dobner 1712–1725 között magyar jegyző.

Ferdinand Dobner de Rantenhoff 1659-ben született Sopronban, apja Daniel Dobner belső tanácsos. Elemi iskoláit Sopronban végzi, majd a regensburgi Gymnasium Poeticumba küldik, ahol három évet tölt. Wider magiszter rektorsága és Kirchmayer professzorsága idején 1677-ben tart egy nyilvános oratio valedictoriát (búcsúbeszédet), majd a soproni evangélikus konvent ösztöndíjával a jénai egyetemre megy, ahol teológiát is tanul. Három évig Lincker udvari tanácsosnál, a jogi fakultás szeniorjánál tanul köz- és magánjogot.

Vélhetően Jacob Erhard Preining soproni polgármester [116](#)ajánlására Lincker lehetőséget biztosít Dobnernek „publice opponendo zu disputirn”. Néhány birodalmi városban tett látogatás után – vélhetően apja tanácsára – hazatér Sopronba, ahol aktívan részt vesz a közéletben. A legkülönbözőbb hivatalokat tölti be, 1698-ban, 1710-ben, 1718-ban városbíró, 1700-ban, 1704-ben, 1712-ben, 1720-ban polgármester. Funkciókat tölt be az evangélikus egyházközségnél is. Négyyszer házasodik, 1731-ben hal meg – hátrahagyva egy „szép könyvtárat”. Németül, magyarul, latinul beszél (a görög auktorokat latinul idézi). Műveltségére tanulmányain kívül fényt vetnek a feljegyzési könyvei közül az első és a negyedik borítóinak belső felén található tollpróbák, valamint a feljegyzési könyveiben és beszédeiben található idézetek. Idéz többek között Platónról, Martialistól, Horatiustól, Petroniustól, említi Aventinust, Huldaricust vagy a kortárs Talandert (August Bohse). Saját maga is folytat irodalmi tevékenységet: verseket ír és beszédeket tart. Ezek közül nyomtatásban ismert Johann Conrad Barthius soproni evangélikus lelkész felett tartott halotti beszéde (Regensburg 1692), az 1698. szeptember 14–17. közt megrendezésre került soproni ifjászversenyen tartott nyitó- és záróbeszéde (Regensburg 1698), valamint a Rudolf császárt dicsőítő beszéde. Már korábban, jénai tanulmányai idején, az egyetem más magyarországi hallgatóinak társaságában egy magiszternek, illetve a rektornak üdvözlő verseket ír, 1678-ban Echo Salana címen, többek között Christoph Daniel Klesch és Matthias Rathgeb soproni ifjak társaságában, 1679-ben Vade Prosperum címmel, többek között ismét Matthias Rathgeb társaságában. Sőt tudunk arról, hogy Ferdinand Dobner írt egy német–magyar poétikát is.^{[72\(72\)](#)}

Néhány rövid ríme, alkalmi verse (pl az uralkodóházat dicsőítők) feljegyzési könyveiben fennmaradt, pl.:

*Gott lass in Oedenburg kein kind gebohren werden
das nicht vom herzen liebt, das erzhauß österreich
das glorwürdige hauß, dem keines gleich auf Erden
das lebe ewiglich ruff ferner allzu gleich:*

*Es lebe Oed(e)nbürg! in Gottes huld und gnad,
gott schütz von haupt zu haupt die bürger dieser Stadt,
Er segne unsern Rath, er segne die gemain
und lasse unß alle sammt, ewig gesegnet sejn!*^{[73\(73\)](#)}

[117](#)Ferdinand Dobner tehát egy közép-németországi tanultságú, a nyelvet tudatosan használó polgár, aki polgármesterségeinek idejéből négy feljegyzési könyvet is hagyott ránk, nyelve tehát jól vizsgálható. Ferdinand Dobner Jénában érintkezésbe került a standardnémet nyelvvel (amely sok tekintetben a középnyémet nyelvváltozaton alapul). A soproni nyelvváltozás szempontjából lényeges kérdés, hogy próbál-e elszakadni a délnémet regionális nyelvi változattól, s használ-e kifejezetten közép-, illetve standardnémet nyelvi elemeket.

A kérdést itt nem tudjuk megválaszolni. Annyi bizonyos, hogy 1701-ben íródott feljegyzési könyvében rendszeresen használ délnémet regionális változatokat: kibővített névelőformákat pluralis dativusban (*dennen*), apokópát a singularis femininumban (*straff*), -t helyett *-et* végződést az igék pluralis 2. személyében, a *-nuß* főnévképzőt *-nis* helyett stb. Olyan grafémikai, morfológiai variánsokat, amik más soproni szövegben nem vagy ritkábban fordulnak elő, a feljegyzési könyv első oldalainak elemzése alapján alig találunk. Talán a magánhangzónyújtás vizuális jelölési kísérletei sorolhatók ide olyan szavak esetében, ahol más soproni forrásokban nem találunk ilyen kísérleteket, pl.: *mihr*, *uhrkundt*. Azonban az ilyen esetek

magyarázata is csak körültekintő vizsgálat alapján kísérhető meg.⁷⁴⁽⁷⁴⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Németh János: A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásának lehetőségei / A nyelvi szintek vizsgálata

A nyelvi szintek vizsgálata

A nyelvi szinteket külön kezelve a korpuszadottságok figyelembevételével kell kérdéseket megfogalmazni (ld. fentebb). Az elsődleges kérdés, hogy lehet-e írók egy csoportjának nyelvét egységes nyelvként felfogni, s ha igen, milyen tekintetben, valamint milyen nyelvi változatok vagy csoportok léteztek Sopronban. A nyelvváltozást csak ennek ismeretében lehet eredménnyel vizsgálni. Az út egyes személyek, illetve csoportok nyelvének vizsgálatán át vezet. Ha ez megtörtént, be tudjuk mutatni, egy adott időpontban mi jellemezte a soproni nyelvhasználatot.

Az alábbiakban e kérdések megértéséhez mutatom be néhány forrás grafémikáját (megközelítőleg sem teljesen). Előtte azonban tisztázni kell, a nyelvváltozás mely kérdéseit lehet soproni forrásokon vizsgálni.

Többen is feltételezik, hogy a német nyelv kiegyenlítődése a 17. század közepén nem zárult le.⁷⁵⁽⁷⁵⁾ A délnémet területeken (Habsburg tartományok, Bajorország) a 18. század közepéig nem terjedt el az egyéb német területeken már standardnak számító „Hochsprache” számos eleme. Viszonylag egységes német írott nyelvről akkor beszélhetünk, amikor a délnémet írásbeliség is átveszi a „Hochsprache” hiányzó elemeit, s feladja a helyettük eddig használt saját változatait. Ebben a folyamatban lényeges állomás 1749, amikor megjelenik Gottsched nyelvtanának első bécsi kiadása. 1751-ben ¹¹⁸megszűnik a cenzúra, Észak- és Középnémetországból könyvek áramlanak a Habsburg területekre. A következő években ausztriai szerzők is nyelvtanokat, nyelvvel foglalkozó munkákat (pl. szótárakat) írnak, s vita alakul ki a gottschedi nyelvtan (ami az 1760-as években már iskolanyelvtan) adaptációjáról. Az iskolareform 1777-ben Magyarországon is kötelezővé teszi az iskoláztatást, majd 1783-ban II. József bevezeti a német oktatási és közigazgatási nyelvet.⁷⁶⁽⁷⁶⁾

A fentiek alapján feltételezni kell, hogy ezek a folyamatok a Bécshez közeli Sopronra is érvényesek – az osztrák nyelvváltozat Wiesinger hibakatalógusában megadott jellemzői valóban kimutathatók itt. A kérdés tehát az, hogyan jutott el Sopronba és terjedt el ott a „gottschedi” észak- és középnémet nyelvi norma. A kérdés vizsgálata a német nyelvtörténet számára úttörő munka lenne, hiszen egyetlen délnémet város tekintetében sem vizsgálták még meg ezt a kérdést.⁷⁷⁽⁷⁷⁾ A kérdés megválaszolásához egy terjedelmes 18. századi korpuszt kell felállítani és elemezni. Ez lehet Sopron német nyelvtörténetének egyik központi kérdése a kutatás számára. A nyelvi kiegyenlítődések vizsgálatát a 18. században pedig össze lehet kapcsolni Sopron 15., 16., 17. századi nyelvének még elkészítendő vizsgálataival, hogy ezzel a nyelvi kiegyenlítődést a német nyelvnek a városi kancelláriában történő elterjedésétől kezdve a normatívnak tekinthető standard változat (Hochdeutsch) elterjedéséig vizsgáljuk.⁷⁸⁽⁷⁸⁾ Ezt a betűhasználat és a morfológia területén tudjuk úgy vizsgálni, hogy egyben a soproni nyelvi változat szociális tagolódását is szem előtt tartjuk. Ehhez ugyanis az szükséges, hogy különböző szövegtípusokkal dolgozzunk. A jövőben azonban lehetőség szerint az egyéb nyelvi szinteket figyelembe vevő kérdéseket is meg kell fogalmazni (ld. lentebb).

Egy 1602. évi (Balthasar Fadtiga belső tanácsos és ügyvéd; jelzet: 1018-1), egy 1701. évi (Ferdinand Dobner polgármester; jelzet: 1019-1) és egy 1717–1737. között íródott (Johann Wohlmut polgármester; jelzet: 1020-1) feljegyzési könyv összehasonlításával a következő megállapításokat lehet tenni. Mindhárom

szövegben megfigyelhetők olyan jellemzők, amik a 18. század közepéig délnémet variánsnak tekinthetők: a pluralis 2. személyű *-et*-igevégződés, a kibővített névelők használata pluralis dativusban és genitivusban (*derer, denen*), *-nus* főnévképző használata, szinkópa a hangsúlytalan prefixumokban (*gsäczt, bschlag*: 1601, *gsammt*: 1717–37). Más délnémet variánsok a 18. századi szövegekben már nem jelennek meg, pl. az <ai> úfn. <ei> (általában kfn. ei) helyén, az <ue> úfn. <u> (általában kfn. uo) helyén, a (relatív) szókezdő kh- betűcsoport (1602: *erkhendt*). Új variánsok tűnnek fel, illetve terjednek el, ilyen pl. a magánhangzónyúlás egyre gyakoribb grafikus jelölése (ezen szóalakok közül nem mindegyik marad meg a mai németben és a variáció is gyakori): 1602-ben *begerdt* (2.o.), a 18. században *gelährt* (1717–1737-ben konzekvensen), *-mahl(-)* (pl. *damahliger*), *Gaab*, *Reede* (1701).⁷⁹⁽⁷⁹⁾ Másrészt a kora-újfelnémetre jellemző mássalhangzó-torlódások még a 18. században sem tűnnek el teljesen, így különösen **119a** nazális és likvida után ejtett úfn. [t] vagy [d] esetén előfordul a <dt> betűkapcsolat (1602: *diendt, begerdt*, 1701: *uhrkundtn, ladt*), vagy betoldott mássalhangzókat találunk (1717–1737: *wündsche*).

Ha ezeket az írásokat más egykorú szövegekkel hasonlítjuk össze, kiderül, hogy bizonyos variánsok általánosak, de gyakoriak a csak egy szövegre jellemző írásmódok. Fadtiga (1602) olyan szóalakokat és betűkapcsolatokat is használ következetesen, amik Bécsben már a középkorban is dialektálisnak minősültek:⁸⁰⁽⁸⁰⁾ *volligt, solich*. Több bizonytalan írásmód (*tochder, dochter, fier-*) mellett következetesen használja a *thaiel* szót.⁸¹⁽⁸¹⁾ Az 1600. évi tanácsülési jegyzőkönyvek (1003a 17) következetesen használják a szóeleji mássalhangzó+h kapcsolatokat (mh-, fh-, wh-), ami sok kortárs forrás mellett Fadtiganál sem fordul elő (*wharen, fharen, mherers, mhül*). Szintén következetes a *mann* (úfn. man) alak használata. Mindemellett a mássalhangzótorlódások típusai, a magánhangzónyúlás jelölésének hiánya közös a tanácsülési jegyzőkönyvekben és Fadtiga feljegyzési könyvében.

Az 1720. évi tanácsülési jegyzőkönyvek (1003a 129) graféma- és morfémahasználata inkább közös vonásokat mutat Dobner és Wohlmuth feljegyzési könyveinek nyelvével, mint eltéréseket. Egyaránt jellemzők a három szövegre a magánhangzónyúlás jelölésének olyan kísérletei, amik az újfelnémetben nem maradtak meg (1720: *haab, paar* (=úfn. bar), *·fahls* (pl. *gleichfahls*), *Nahme*), a *-nus* főnévképző használata, vagy az mb betűcsoport (*darumb*). Néhány oldal összehasonlítása alapján különbség elsősorban az alkalmi betűhasználatban van. Míg Johann Wohlmuth következetesen a *gelährten* szóalakot használja (az Umlaut más soproni szövegekben e szóban általában nem fordul elő), az 1720-as tanácsülési jegyzőkönyvekben megjelenik a *Kirschner* (úfn. Kürschner: Entrundung), *ehrwürthig(-)*, *beede* szóalak.

A 18. század első felének feljegyzési könyveiben található délnémet regionális jellemzők (pl. az igeik *-et* végződése pluralis 2. személyben, az *-e* egyes névelő- és névmásformákban: *deme, ihme*), vagy egyéb az újfelnémetben letűnt jellemzők (pl. a magánhangzónyúlás említett jelölési kísérletei) még rendszeresen megtalálhatók az 1776-os tanácsülési jegyzőkönyvekben (1003a 185), vagy az 1782-es fogalmazványkönyvben.

A céhes iratok vizsgálata képet ad arról, hogy egy adott időben Sopron (írott) városi nyelve nyelvi változatokból tevődött össze. A szatócscéh mestere, Tobias Frühwirth 1700. évi feljegyzése Ferdinand Dobner 1701-es feljegyzési könyvének nyelvétől lényegesen eltérő, valószínűleg a beszélt dialektusra utaló nyelvi formákat tartalmaz: *Orgenall, Zeut, Zöhmeister*.⁸²⁽⁸²⁾ A szociális helyzettől (azaz az írásbeliségben való jártasságtól) függő nyelvhasználat jól megfigyelhető a hitelesítési formula szövegében. A szatócscéh céhszabályzatát Jacob Erhardt Preining városi nótárius 1669-ben a következő szavakkal szentesíti:

120Daß gegenwertige Abschrift mit seinen Originali in allen von wort zu wort gleichlautend übereinstimmt: Solches bezeüge ich mit meiner eygnen handschrift [...] Jacob Erhardt Preining

Stadtschreiber

Ugyanezt a céhszabályzatot 1691-ben lemásolják, a másolatot Franz Ignatius Nieß városi nótárius hitelesíti, s „terminológiai” pontosításai (J. E. Preiningnál még csak egy ilyen található) közül az egyik egy latin fordulat (kiemelések tőlem, N. J.):

Daß vorstehende Abschrift, seinem *Wahren Originali per omnia* gleich seye, bezeuge(t) der königl. Freystatt Oedenburg verordneter Stattschreiber, ver-mittelst seiner Nahmens-Unterschriftt [...] Franz Ignatius Nieß

Tobias Frühwirth céhmester közel egyidejű hitelesítési bejegyzésének szóhasználata egyszerűbb (Preining és Nieß szemantikai pontosításai is hiányoznak), betűhasználata kevésbé „normalizált”, szintaxisa Preining választékos fogalmazásától különbözik és a bejegyzés nélkülözi az interpunkciót:

Daß dises dem Rehten Orgenall gleich laudtendt befindtet bezeugen wir mit vnsern Loblichen Klemmern Handwerks Insigel: vnd vndterschriftt 1700 Tobias Frühwirth der Zeut Zöhmeister

Különbséget kell tenni a kancellária és a céhtagok által írt céhes iratok között. A szűcs céh 1614-ben készített szabályzata azokat a nyelvi jegyeket mutatja, amik az akkori legmagasabb nyelvi változatra jellemzők: az egy évszázaddal korábbinál jóval kevesebb mássalhangzótorlódást (pl. *handt~hand, ersterckht*), a magánhangzónyújtás grafikus jelölését (*ihr(-), Ehrsahm (!)*), egyes személyes névmások e-vel toldott változatát (*ihme*), dialektális írások mellőzését.⁸³⁽⁸³⁾

Még azonos nyelvhasználói réteg esetében sem feltétlenül úgy zajlik a nyelvi változás, hogy bizonyos variánsok egy adott időpontban eltűnnek és ettől az időponttól más variánsok maradnak használatban (amik korábban léteztek a letűnt variánsok mellett). Egy időre eltűnt variánsok újra felléphetnek. Ezt a folyamatot az *ehrsam* szó írott alakjain másfél évszázadon át követhetjük.

Láttuk, hogy a magasabb nyelvváltozatokban már a 17. század elején grafikusan jelölik a magánhangzónyúlást. A szűgyártó céh felszabadítókönyve (1644–1873, jelzet: IX.3. lad. 22 f) először 1659-ben jelöli a magánhangzónyúlást az *ehrsam* szóban (23. o., 1653-ban már van egy *Ehrbare* alak), 1679-ben pedig már az *a* esetében is, ami később nem marad meg az újfelnémetben (*Ehrsahm*).⁸⁴⁽⁸⁴⁾ 1707-ben még az *Ehrsahm* alakot találjuk ¹²¹(128.o.), 1744-ben az *ehrsam* (174.o.), 1744-ben már újból az *Ersam* alakot (171f.), s ez marad használatban 1806-ig. 1808-tól újból az *Ehrsam* változat fordul csak elő. Mindemellett 1644-től a 18. század végéig folyamatosan találunk az alacsony (írott) nyelvi változatot jellemző szóalakokat és betűhasználatot (pl. a *d~t* és a *seind(t)~sind* váltakozást). A szűgyártók szegődtetési könyvében (1708–1871, jelzet: IX.3. lad.22 c) 1708 és 1725 között az *Ehrsam* alak fordul elő, 1745-től 1803-ig újra a *h* nélküli *ersam* alak, majd 1806-tól terjed el újra az *ehrsam* változat.

A nyelvváltozás rekonstrukciójában jelentős segítséget adhatnak a hosszú időn át jogi érvénnyel bíró szövegek másolatai. A korábban készült szövegek másolatai tartalmazhatnak ugyanis a másoló nyelvhasználatát tükröző javításokat, amiből megtudhatjuk, mit tekintett a másoló az előkép nyelvében elavultnak. Ilyen javítások találhatóak a német szűgyártók 1644-es céhszabályzatának 1761. évi másolatában (a másolatot a fennmaradt eredeti céhszabályzat alapján ellenőrizhetjük).

6.o.: Zum Anderten [...] Nach diesen sollichen der Zechmeister neben ein- en andern Meister beÿ einem Hochlöbl. Stadt Rath fürstellen, samt seinen Redlichkeiten und andeuten, daß† was einem ehrlichen Meister ge-bühret, er beÿm handwerk ausgestan-den ~~darüber kann er beÿ-einen hochlöblichen Rath, des burgerrecht~~ q habe; Nach diesen kann Er beÿ einem löbl: Rath umb dz burgerrecht

~~begehren: und darum~~ anhalten wie gebräuchig ist

7.o.:

† er dz jenigs,

14.o.: deßgleichen hat auch ~~ein Meisterin~~ macht [...] 15.o.: q eine Meisterin

12.o.: ~~Zum zwölfften~~ (13tens) damit kein Sadler zum Praejudiz oder ~~Beden-ken~~(Schadn) des Löbl. Teutschen Riehmer Handwerks, wegen gleichil-tiger arbeit, die sie mit dem Löbl: handwerk haben, etwann ~~unter thun~~ †einige wagen Riehm, noch Anschlag an die Sattel zu machen ~~noeh herein bringen~~,, (oder) ohne Vorweissen eines Ehrsamten handwerks [viel-weniger auszubessern,, ~~noeh~~(oder) zu schwärz,,nen,, („sich) unterstehen-~~sullten~~, solle iederzeit gemelte arbeit beÿ den

Teutschen Riehmern angekrum(imm)t und ~~von~~(durch) selben(ts) gemacht werden:

13.o.:

†so solle

[herein zu bringen

122A másoló számos helyen változtat a morfológiában, a szintaxisban és a szóhasználatban. Az 1644-ben még természetes apokópált *-e* morfológiai funkciója miatt 1761-ben már nem hiányozhat (*eine Meisterin*). A *machen* ige ágensét már nem *von* prepozícióval kapcsolják az igehez, hanem *durch*-al, a *begehren* ige már nem genitivusszal áll (*des burgerrecht*), hanem prepozíciós szerkezettel (*umb dz burgerrecht*). A mellékmondatok szerkezetét a másoló pl. utalószó beiktatásával (*daß was[®] daß er dz jenigs, was*), az olvasói megértés számára hiányzó igeik pótlásával (*ausgestanden habe*) teszi egyértelművé. A városi tanács megnevezésében használt *Hochlöbl(ich)* jelzőt *löbl(ich)*re egyszerűsíti, a céh megnevezéséből a *löbl(ich)* jelzőt pedig kihúzza.⁸⁵⁽⁸⁵⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Németh János: A soproni német nyelvű források nyelvészeti kutatásának lehetőségei / Zárszó

Zárszó

A fenti elemzések (a teljesség és véglegesség igénye nélkül) csak példázzák azokat a problémákat, amelyeket Sopron nyelvtörténetének vizsgálatakor figyelembe kell vennünk. Számos egyéb témáról érintőlegesen sem volt szó, mégis elképzelhető, hogy soproni szövegeken jól vizsgálhatók. Ilyenek a (sokáig) elsősorban az elméleti nyelvészetben vizsgált kérdések,[86\(86\)](#) de ilyen lehet a szakszókinccsek vagy a beszélt nyelvi elemek/szerkezetek vizsgálata (utóbbi például tanúvallomásokban). A frazeológia haszonnal nyúlhat egyes szövegfajtákhoz, például a krónikákhoz, beszédekhez.[87\(87\)](#)

Ahhoz, hogy a felvetett kérdések vizsgálhatók legyenek, végül egy fontos feltételnek kell teljesülnie. Szükség van 16–18. századi források kiadására.[88\(88\)](#) A kiadható forrásanyag szinte vég nélküli. Ha az értékes soproni német nyelvű anyagot nyelvtörténetileg szeretnénk tanulmányozni – ami a német nyelvtörténet számára sok újdonságot hozhat –, célszerű egy elsődleges kutatási cél érdekében dolgozni (s ezt is csak egy kutatócsoport vállalhatja magára), s ennek megfelelően tervezni a forráskiadásokat is. Mindehhez a történészek és nyelvészek együttműködésére is szükség van. A nagy munkával járó forráskiadásoknak olyan szövegeket kell feldolgozniuk, amelyek a történettudomány számára is elsőrangúak. Ilyen források lehetnek például Balthasar Fadtiga, Ferdinand Dobner és Johann Wohlmuth feljegyzési könyvei vagy egy-egy céh teljes iratanyaga. A nyelvészeti kutathatóság érdekében a forrásokat lehetőség szerint az interneten is publikálni kell.

**2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / D. Szakács Anita:
Kereskedők, iparosok, értelmiségiek (Képek Sopron város társadalmáról a 19. század második feléből)¹**

123D. Szakács Anita: Kereskedők, iparosok, értelmiségiek (Képek Sopron város társadalmáról a 19. század második feléből)¹⁽⁸⁹⁾

Sopron Magyarország egyik legősibb városa, ahol a polgárság erős középfokú és kora újkorai gyökerekkel rendelkezik. Történetírásunk már korábban megállapította, hogy e város a 19. századi honi urbanizáció egyik éllovasa volt. A modern infrastruktúra nagyobb részt német-osztrák minta alapján viszonylag korán, a történeti városmag jelentős részének megőrzésével épült ki. Sopron a századfordulón népességszáma szerint a közepes nagyságú városok sorába tartozott; az 1900-as népszámlálás szerint 33.478 lakossal rendelkezett. A lakosságszám alapján a magyar városok listájának 25. helyén állt, de Beluszky Pál funkcionális vizsgálata nyomán ez a hely a 15.-re módosult.[2\(90\)](#)

A 19. századi Sopron Nyugat-Dunántúl egyik több funkciós központja volt. A közigazgatási, jogszolgáltatási feladatokat hozó megyeszékhely-szerep mellett mind a katolikus, mind az evangélikus alsó- és középfokú oktatás regionális, illetve az evangélikus egyház dunántúli centrumát jelentette. Az adminisztratív, oktatási és egyházi központi funkciókon kívül már az 1828-as adóösszeírás elemzései rámutattak arra, hogy Sopron egyrészt jelentős szerepet játszott az Ausztria és Németország felé irányuló távolsági kereskedelemben, másrészt – az előző megállapítással részben összefüggésben – primér centruma volt a szűkebb környék (Fertő-part, Répce síkja) árucseréjének. Bár az összehasonlító vizsgálatok a távolsági kereskedelemnél meghatározó-zóbb tendenciaként emelték ki a közvetlen környékhez fűződő gazdasági kapcsolatok jelentőségét, de emellett azt sem szabad feledni, hogy a reformkor leíró statisztikája

Sopront Nagykanizsa, Baja és Újvidék mellett a gabonakereskedelem egyik legjelentősebb központjaként tartotta számon. Emellett jelezte az egyre nagyobb jelentőségre szertevő élőállat- – különösen sertés- – kereskedelem szerepét is. Mindkét üzletágban a soproni kereskedők kiterjedt (akár Verőce vármegyéig nyúló) felvásárlási kapcsolatrendszerrel bírtak.³⁽⁹¹⁾ Ez a sokoldalú funkciórendszer a századforduló táján egy újjal bővült: ebben az időben a város vitathatatlanul katonavárosi arculatot is kapott. A fent hivatkozott 1900-as népszámlálás például 2850 főben adja meg az itt állomásozó katonaság létszámát.

A 19. századi polgárosodást, ezt az egész társadalomra ható, azt alapvetően átalakító összetett gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatot nem tekinthetjük lineáris fejlődésnek. Bácskai Vera tanulmányai a 19. század első, míg Horváth Zoltán munkái inkább a század második felét tekintve felhívják a figyelmünket a stagnálásokra, a válságperiódusokra, az eltérő dinamikájú fejlődési szakaszokra. Bár az 1880-as évektől **124a** lakosság elmagyarosodása felgyorsult – és ez az évtized kulturális téren is nyelvi konfrontációkat eredményezett; amelyek közül itt az 1886-os színházvitákra utalnék – mégis vitathatatlan, hogy a város polgárosodásában, urbanizációs struktúrájának, arculatának kialakításában döntő szerepe volt az itt honos német polgárságnak, akik még a többször citált 1900. évi népszámlálás szerint is a lakosság 53,5 %-át alkották.⁴⁽⁹²⁾

Az alábbi munkában – egy szélesebb körű forráskutatás részeredményeként, alapvetően a város árvaszéki iratanyagára építve⁵⁽⁹³⁾ – a 19. század második fele soproni német kis- és középpolgárságának vagyonnagyságában, -szerkezetben, tárgyi kultúrában differenciált világába szeretnénk gazdag adatolással néhány bepillantást tenni. Reményeink szerint e kezdeti munka egyrészt családi stratégiákat megfogalmazó egyéni és több generáción átívelő pályáívek leírásába,⁶⁽⁹⁴⁾ másrészt foglalkozástípusokhoz kötött, összehasonlításra alkalmas prozopográfiai gyűjtések irányába továbbfejlődik.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / D. Szakács Anita: Kereskedők, iparosok, értelmiségiek (Képek Sopron város társadalmáról a 19. század második feléből)1 / Historiográfiai áttekintés

Historiográfiai áttekintés

Miképpen a közép- és korai újkorra szokás mondani, úgy az a 19. századra is igaz, hogy Sopron városa kiemelkedően gazdag forrásanyaggal rendelkezik, de ennek ellenére máig sincs minden tekintetben megnyugtató ismeretünk a századot jellemző gazdasági és társadalmi, kulturális folyamatokról.⁷⁽⁹⁵⁾ Nem lehet feladatunk hogy a hiányokat és eredményeket egy részletesebb munkában összegezzük. Csupán az utóbbi két évtized általunk legfontosabbnak tartott, kutatókhoz, kutatási irányokhoz köthető tendenciáiról szólnánk, azokat jelezve és nem kimerítően ismertetve, abban a reményben, hogy leírásaink értelmezéséhez, továbbgondolásához e munkák és eredményeik is további szempontokat nyújtanak.⁸⁽⁹⁶⁾

Engedtessek meg, hogy a vizsgált periódusnál korábbi időszakot kutató munkákkal kezdjük, hisz e tanulmányok több megállapítása a század második felére is sok tanulságot hordoz. Bácskai Vera Győr és Sopron polgárságának a 19. század első feléből származó vagyónösszeírásait hasonlította össze. Vizsgálatával egyrészt az utóbbi városban a helyi társadalom nagy számú, eladósodó, elszegényedő mezőgazdasági foglalkozású csoportjait jelzi, másrészt külön kiemeli a polgári tulajdonszerkezetben az ingatlanszerzések nagy jelentőségét.⁹⁽⁹⁷⁾ Több dunántúli város 1800–1848 közötti polgárfelvételeit **125** vizsgálva Sopron esetében két egymás mellett élő tendenciát mutatott be: egyrészt az 1840-es évektől 68%-ról 60-ra csökkent a helyi születésű polgárfelvételek nyertek száma, és a bevándorlók közül külön

preferálták a kereskedőket, másrészt a helyi születésű östermelők (itt szőlősgazdák) száma a polgárjogot elnyertek között kiugróan magas volt.¹⁰⁽⁹⁸⁾

A szűkebb vizsgálati időszakra térve: Horváth Zoltán ny. levéltár-igazgató szisztematikusan az 1980-as évek derekától publikálta gazdag adatolású várostörténeti munkáit. 1985-ben az 1848–1914 közötti urbanizáció tendenciáit mutatta be. Kiemelte az elővárosok 1845–1869 közötti kialakulásának problematikáját, illetve e folyamatot a század második felére tekintettel szakaszolta. (Pl. az 1880-as években a Déli Pályaudvar környéki iparterület kiépülése.) Hangsúlyozta a magánéros építkezések mellett 1870-től kimutatható középítkezések fontosságát. A népességszám és az építkezések dinamikájának változásait vizsgálva az 1891–1910 közötti évtizedekre mindkét területen visszaesést állapított meg, az időszakot a városi fejlődés stagnálásaként jellemezte. Mindezt egyrészt a századforduló általános gazdasági depressziójával, másrészt Győr, Pécs, Szombathely adatainak statisztikai összehasonlításában az iparszerkezet, a foglalkozás-struktúra, a mentalitás eltérő vonásaival magyarázta (pl. gyárak hiánya, földvásárlás jelentősége a vagyoneképzésben stb.), továbbá az osztrák gazdaságpolitikának tulajdonított kereskedelmi válsággal hozta összefüggésbe.¹¹⁽⁹⁹⁾ 1988-ban az 1845–1918 közötti időszakot vizsgálva, 29 külföldi kapitalista és vállalkozó gyáralapítási kísérleteit mutatta be. E munkában Sopron város gazdaságpolitikai lépéseit is érinti, illetve gazdagon adatozza a nyelvi-etnikai szempontból is fontos gazdasági kapcsolatokat (pl. Cseh- és Morvaország német nyelvterülete).¹²⁽¹⁰⁰⁾ Ugyanő az 1858., 1886., 1911. évi adójegyzékek alapján az adott időmetszetekben az ún. vállalkozó polgárság tanulmányozásához hozott fontos adatokat.¹³⁽¹⁰¹⁾

Az 1990-es évek derekától a kvantitatív történetírás módszereit is felhasználó Güntner Péter munkáinak köszönhetően megújult a 19. század második fele soproni polgárságának kutatása. 1995-ös tanulmányában 308 db, 1900–1909 között keletkezett, Sopron Város Árvaszékénél fennmaradt hagyatéki leltár kiértékelésével nemek és társadalmi kategóriák szerinti bontásban a századforduló és a közvetlenül megelőző időszak polgári vagyonnagyságait elemezte. Az ingóság és az ingatlanok egymáshoz viszonyított arányából származó kategóriarendszer az alábbi elemekből épült fel: a.) östermelők, városi munkásság; b) iparosok, tisztviselők és szabadfoglalkozásúak; c) kereskedők, tőkepénzesek. Az első kategóriában a vagyon elsősorban ingatlan (föld) formájában jelentkezett; a második esetben már fele-fele arányban megoszlott az ingatlan (elsősorban háztulajdon) és a pénztőke (értékpapír, betétkönyv, iparosok és kereskedők esetében áruraktár) között; míg a harmadik kategóriában az **126**ingatlan vagyon az összvagyon 1/3-át jelentette, a domináns itt már a pénztőke volt.¹⁴⁽¹⁰²⁾ 1997-ben kutatásait a helyi polgárság leírásának egy oly' fontos szempontjával differenciálta, mint a lakás- és háztípusizáció; bérház, családi ház, villa alapkategóriákból kiindulva vizsgálta a város polgárságát.¹⁵⁽¹⁰³⁾ Güntner egy későbbi tanulmányában az eddigi társadalom- és vagyonszerkezeti kutatásait a polgárság magán- és közéletére fordulással is kiegészítette, amely munkájában határozottan kiemelte a város döntően német lakosságának polgárosodásban vitt vezető szerepét.¹⁶⁽¹⁰⁴⁾ 1994–1999 közötti szisztematikus kutatásának eredménye az a 609 db, 1879–1913 közötti inventárium társadalomtörténeti elemzésén alapuló kiadatlan PhD disszertáció, amelyből mindmáig csak egy rövid összegzés látott napvilágot.¹⁷⁽¹⁰⁵⁾

Az 1980-as évektől egyre nagyobb szerepet kapott az egyes polgárcsaládok történetének részletesebb feldolgozása. Így a 18. századig visszamenve Horváth Zoltán a sertéskereskedő Bauer és Pfeiffer családok, illetve a város köz- és gazdasági életében jelentős szerepet vivő ifj. Flandorffer Ignác életpályáját mutatta be, továbbá egy foglalkozási ág, a helybéli molnárok 1767–1950 közötti családtörténeti tárát készítette el.¹⁸⁽¹⁰⁶⁾ A módszertant és tematikát szélesítve: Dávidházy István a közszerepléséről, várospolitikai tevékenységéről is ismert szappanfőző és gyertyamártó mester, Braun Nándor,¹⁹⁽¹⁰⁷⁾ míg Hárs József a

Városszépítő Egyesület egykori elnöke, Prinz Ferenc,²⁰⁽¹⁰⁸⁾ illetve nemrég Katona Csaba a híres Jéhn patikus család intergenerációs vizsgálatát végezték el.²¹⁽¹⁰⁹⁾ Speciális részkutatás eredményeként jelent meg Németh Ildikó oktatástörténeti PhD disszertációjának egyik fejezete, amely az iskolaváros tanárait elemezte a 19. század második felében. E munka függeléke egy 40 – döntően a 19. század második felében működő – tanárról elkészített adattár.²²⁽¹¹⁰⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / D. Szakács Anita: Kereskedők, iparosok, értelmiségiek (Képek Sopron város társadalmáról a 19. század második feléből)1 / A társadalom és gazdaság egyes jelenségeiről a kortársak szemével

A társadalom és gazdaság egyes jelenségeiről a kortársak szemével

Már a rövid historiográfiai áttekintésben is többször kitértünk a város gazdasági helyzetére, ezzel is egyfajta háttérrel szolgáltatva az alábbi leírásokhoz. A következő sorokban a regionális szerepkörű Soproni Kereskedelmi és Iparkamara éves jelentései alapján – főként három területre, a külkereskedelemre, pénz- és hiteléletre, illetve a ¹²⁷kisiparra koncentrálna – a városlakók egykori gazdasági helyzetének, problémáinak az érzékeltetésére néhány gazdasági tendenciát jelzünk.²³⁽¹¹¹⁾

A vizsgálati periódus végén, az 1891-es népszámlálás szerint 1890-ben Sopronnak 27.213 lakosa volt. Anyanyelvi-nemzetiségi tekintetben a lakosságának 63,9 %-át a német anyanyelvűek adták, a magyarok 29,8 %-os, a horvátok 2,9 %-os részarányt jelentettek. (A fennmaradó részbe az ún. egyéb lakosok – szerbek, szlovákok, vendek – tartoztak.)

A fenti népszámlálás szerint a keresőképes lakosság 13,78 %-a iparral, 2,97 %-a kereskedelemmel foglalkozott. E statisztika szerint a városban 3373 vállalkozás működött alkalmazott nélkül, 6627 vállalkozás egy vagy több személyt foglalkoztatott. Ugyanakkor ezen nagyszámú vállalkozás kissé több mint fele (3333) csupán 1–2 főt alkalmazott, és mindössze 145 olyan vállalkozás volt, amely 20 főnél több alkalmazottal működött. Az értelmiség számát 775 főben adta meg forrásunk, akik közül 179 személy a különböző (állami, megyei, városi) közigazgatási területen dolgozott, közel annyian (167 fő) tevékenykedtek a közigazgatásban, míg 187 fő az oktatásban. Az egészségügyi alkalmazottakat 54 főben adták meg, míg a katolikus és evangélikus egyház szervezetrendszerében 131 főt regisztráltak.²⁴⁽¹¹²⁾

Kereskedelem: Az 1863–1865 közötti esztendőben a 10–15 évvel korábbi piaci forgalom általános visszaesését állapította meg a Kamara. Ezekben az esztendőben a soproni piac legfontosabb árucikke a gabona volt, amelyből 1863-ban 462.500, 1864-ben 399.800, 1865-ben 490.970 mérőnyi cserélt itt gazdát. A Kereskedelmi és Iparkamara működési területén, a Nyugat-Dunántúlon a tárgyidőszakban a dél felé, az Adria irányába menő távolsági kereskedelem súlya nőtt meg, amelynek a reformkortól meghatározó centrumát Kanizsa jelentette. Amennyiben Kanizsa gabonaforgalmi eredményeit a sopronival összevetjük – ott ugyanis a fenti esztendőben 543.591-ről 64 %-os növekedéssel 894.700 mérőre nőtt a piaci forgalom – a jónak tűnő soproni eredmények értékelésénél a kortársakkal érthetünk egyet: azok így inkább stagnálást mutatnak. Nem csoda, hogy a kor emberei egyértelműen a távolsági kereskedelem, az olcsó vasúti szállítás eredményeit emelték ki, és nagy reményeket fűztek az 1865-ben a forgalomnak átadott Sopron–Kanizsa vasútvonalhoz.

Az 1866–1869 közötti esztendők a várakozások beigazolódását látszottak alátámasztani, hisz az 1866-os visszaesést követően (374.060 mérő) 1867–1869 között a kanizsai példához hasonló ugrásszerű növekedést

lehetett megfigyelni (1867: 533.966; 1868: 975.540; 1869: 815.040 mérős éves gabonaforgalmat mutatott a soproni piac). A kiugró 1868. évi adatoknál a kortárs iparkamarai elemzők felhívták a figyelmet az 1867-es évi kivitel elhúzóására. A tárgyidőszak jelentései külön kiemelték Sopron távolsági borkereskedelemben rejlő lehetőségeit, és forrásaink Flandorffer Ignác, ¹²⁸Lenck Samu kereskedők, illetve a Buck és Tsa. cégben nevezték meg a legeredményesebb forgalmazókat.

Az eredményes '60-as éveket követő évtized pénzügyi válságot hozott, és hosszú távú következményeiben ennél is fontosabb gazdasági tényezőként a nemzetközi gabonaforgalom átrendeződését, amelyben különösen jelentős árletörő hatással bírt a hajón szállított olcsó orosz és tengerentúli gabona. Mindez a soproni gabonapiacra pangást, majd válságot eredményezett. Ugyanakkor ez az évtized a távolsági közvetítő-kereskedelem terén egy másik termékágazatában, a Németországba, Ausztriába irányuló sertéskereskedelemben biztosította időlegesen Sopron piacközponti szerepét. E folyamat kezdetei 1865-re mennek vissza, amikor a sertéskereskedelem regionális központja ismét Sopronba került, és 1881-ig, a regionális piacközpont Bécsújhelyre történő áthelyezéséig tartott. A Kereskedelmi és Iparkamara jelentései 1873-tól egyértelműen vezető üzletágként szólnak a sertéskereskedelemtől, amely a piaci élőállat-forgalom 86 %-át jelentette. 1881-ben még 548.379 db sertésben adták meg a soproni piac forgalmát, míg a rákövetkező esztendőben – a központ Bécsújhelyre helyezésével – a forgalom az előző esztendőbelinek csupán 2,4 %-át, azaz 13.233 db állat eladását jelentette.

Kisipar: A kisipar helyzetét nagyon érzékenyen befolyásolta az 1873-as pénzügyi válság; sok iparúzó veszítette el vagyonát, a forgalom, fogyasztás radikálisan visszaesett. Az 1878. évi jelentés is az „önhibáján kívül” a társadalmi és gazdasági viszonyok szintje alatt maradt kisiparról ír, amely újabb súlyos problémaként pl. a cipőiparban az olcsó gyári tömegtermékek beáramlását is jelezte. Mindegyik elemzés kiemelte a kisiparban dolgozók tökehiányát, amelyből leginkább a társulásban láttak kiutat. A jelentések kritikusan szólnak arról is, hogy a városban élő nagyszámú kisiparos foglalkozás-szerkezete egyre kevésbé felelt meg a kor fogyasztási igényeinek. Az átnézett kamarai jelentések mindvégig a kisipar elhúzó, akut válságát jelezték.

Pénz- és hitelélet: A meglévő részeredmények ellenére Sopron város dualizmus-kori pénzügyi intézeteinek története máig sem kellően feldolgozott. A Kereskedelmi és Iparkamara 1866–1869 közötti időszokról készült felmérése szerint a teljes Kamarai Kerületben a tárgyidőszakban a Soproni Takarékpénztár rendelkezett Pécs, Kőszeg, Győr és Veszprém után az ötödik legnagyobb, 1.347.516 Ft-os kezelési vagyonnal, míg tartaléktőkéje a legjelentősebb (29.800 Ft) volt. Az 1873-as tőzsdekrachot követően – az iparkamarai elemzés szerint – az 1843-as alapítású Takarékpénztár továbbra is a lakosság bizalmát élvezte, miképpen az 1872-es alapítású Soproni Építő és Földhitelbank a pénzügyi intézet mutatói szerint 1875-ben nyereséggel zárt. A 240.000 Ft-os részvénytőkével rendelkező Kereskedelmi-, Ipar- és Hitelbank fő üzletágait a rövid lejáratú kölcsönök, jelzálog-kölcsönök adták. Az 1870-es években a városban két, pénzügyi funkciókat ellátó „kölcsönegylet” működött; az 1870-es alapítású Soproni Takaré- és Kölcsönegylet, illetve az egy évvel korábban, egy foglalkozáscsoportot megcélözve a városban is létrehozott Osztrák Magyar Monarchia Első Általános Hivatalnok Egylete. Az 1880-as évek végén Sopronban a betéti kamat 3–5 %-os, az általános kamatláb 5–6 %-os, a jelzálogkölcsön 5–7 %-os volt, míg a váltóüzlet 6–8 %-ot jövedelmezhetett.

**2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / D. Szakács Anita:
Kereskedők, iparosok, értelmiségiek (Képek Sopron város társadalmáról a 19. század második feléből) / Arcélek, mozaikok a soproni német polgárságról**

129 Arcélek, mozaikok a soproni német polgárságról

A dualizmus-kori soproni német polgárság sokszínűségének jelenleg inkább leíró, semmint elemző érzékeltetésére az alábbiakban a szélesen differenciált gazdasági szférából és az értelmiségi kategóriákból hozok egy-egy esetet; tudva, hogy mind a foglalkozáskategóriák, mind azon belül a vagyonnagyságok újabb esetleírásokkal párhuzamba állíthatók lennének.

Képek a gazdasági szférából – Kereskedő, gyárnok, vendéglős, kispáros

Egy szappangyáros feleség: Démy Pál mészáros és Theresia Proszwimmer leánya, Theresia, 1855. október 3-án, Sopronban született.²⁵⁽¹¹³⁾ Az apa 1832. augusztus 1-jén kapta meg a polgárjogot,²⁶⁽¹¹⁴⁾ 1848-ban a városi tanács, 1878-ban a törvényhatósági bizottság tagjává választották. Theresia 1879. május 22-én ment férjhez Karl Schilling szappangyárosához.²⁷⁽¹¹⁵⁾ A Schilling család a város gazdasági elitjéhez tartozott; Karl Schilling dédszülei még a szászországi Gassenben éltek. Szappanfőző nagyapja, Karl Schilling, 1789. január 9-én tette le a polgáreskü, ²⁸⁽¹¹⁶⁾ az Újteleki utca (*Neustift*) 50. alatti házat 1784-ben már birtokolta.²⁹⁽¹¹⁷⁾ 1820-tól a család tulajdonába jutottak a Várkerület 79. és 99. számú házak, amelyek közül 1869-ben az előbbit Martin Schwarznak eladták, és helyette a Várkerület 76-os számút megvették.³⁰⁽¹¹⁸⁾ Az ifjú pár a Várkerület 99. szám alatti házban lakott, amellyel kapcsolatban ifj. Karl Schilling 1883 márciusában – felesége halálát követően – Sopron város tanácsához kérelmet adott be az udvari épületszárnyra történő emeletréépítés céljából.³¹⁽¹¹⁹⁾ A tanács által jóváhagyott tervrajzon valószínűsíthetően csak épületrészek (a földszinten raktár, egy éléskamra és egy konyha, az első emeleten két szoba és egy üvegfolysó) vannak feltüntetve; Heimler topográfiaja az 1930-as évekből öt szobásként jelzi az épületet.³²⁽¹²⁰⁾ Id. Karl Schilling 1879-ben 453 Ft 40 Kr-os évi adójával a 85. helyet foglalta el Sopron város legnagyobb adófizetőinek listáján.³³⁽¹²¹⁾

Theresia nagyon fiatalon, 1881. április 3-án, 25 évesen hunyt el gyermekági lázban. Végrendeletet nem hagyott maga után.³⁴⁽¹²²⁾ 2718 Ft 75 Kr-os aktív vagyónának 80 %-át a 2176 Ft 75 Kr-ra becsült alábbi ingatlanállomány jelentette:

130Ingatlan neve ³⁵⁽¹²³⁾	Becsértéke Ft / Kr	Megjegyzés
Ógabona tér 44. sz. alatti ház 1/8 része	1533 Ft	Szülői ház
1/8 szőlő a Kircher dűlőben	87 Ft 50 Kr	Agyagos talajú
1/8 telek a guter Weidengrundgarten dűlőben	136 Ft	Agyagos talajú
1/8 telek a Boden Klauserweingarten dűlőben	67 Ft	Köves talajú
1/8 telek a Rothenpeterweingarten dűlőben	59 Ft	Homokos talajú
1/8 telek az Edelbrunnacker dűlőben	64 Ft 50 Kr	
1/8 telek és 1/8 szőlő a Tiefenwegacker dűlőben	108 Ft ³⁶⁽¹²⁴⁾	Palás talajú
1/8 telek a Saurüsselgarten dűlőben	49 Ft 25 Kr	Ez a dűlő a Virágvölgy (Bl)
1/8 szántó az Untar Äcker dűlőben	36 Ft	
1/8 szőlő a Seevorstadt-ban	36 Ft 50 Kr	

A leltározók is kiemelték: a Saurüsselgarten dűlő a virágvölgyi (*Blumental –Virágvölgy*) szőlőskertekhez

tartozott,³⁷⁽¹²⁵⁾ míg az ún. Seevorstadt a Szent Mihály- és Balfi- kapu (*Schlipper Thor*) közötti területet foglalja magába.³⁸⁽¹²⁶⁾

Theresia Schilling ingóságait 542 Ft-ra, konyhaberendezését és eszközeit 30 Ft-ra, ágy- és ruhaneműjét 180 Ft-ra értékelték. Vagyonát csak a 248 Ft 75 Kr-ban megadott orvosi és temetkezési költségek terhelték, hátrahagyott javai – anyja élethosszig tartó haszonélvezete mellett – egyetlen gyermekét illették meg.

Vagyonbukott kereskedők: Karl Beck lisztkereskedő a térségi gabonapiac átalakulásának áldozata lett.³⁹⁽¹²⁷⁾ Samuel Beck és Elisabet Salamon gyermekeként 1825. május 23-án született Sopronban,⁴⁰⁽¹²⁸⁾ 1856. április 6-án – már lisztkereskedőként – feleségül vette Klementina Charlotte Walthert.⁴¹⁽¹²⁹⁾ Karl Beck 57 évesen, 1882. szeptember 2-án végrendelet hátrahagyása ¹³¹nélkül, teljességgel elszegényedve halt meg a Malom utca 1. alatti albérletben.⁴²⁽¹³⁰⁾ Részleteiben még nem ismert, de folyamatos egzisztenciális süllyedését kitűnően érzékelteti az a tény, hogy felesége 1871. június 12-i, 39 éves korában bekövetkezett halálakor még a Széchenyi tér 13. alatti, saját tulajdonú lakásban éltek.⁴³⁽¹³¹⁾

Karl Beck után öt gyermek maradt; a nagykorú Karl Friedrich Beck szülővárosától távol matrózként dolgozott, a négy kiskorú árva⁴⁴⁽¹³²⁾ gyámságával az elhunyt testvérét, Samuel Becket bízta meg az árvaszék. A hagyatéki leltár felvételekor Karl Beck semmiféle ingatlannal sem rendelkezett, a leltárba vett ingóságok (bútorok, edények, különböző poharak, kéziszerszámok, képek, könyvek, ágyneműk, különféle ruhadarabok) 112 Ft 85 Kr-t tettek ki. De valójában, ahogy ez a dokumentumokból kiderül, e használati tárgyak sem voltak már Karl Beck valós tulajdonai, ugyanis Michael Hayden 1877. január 1-jén 400 Ft-ot kölcsönzött neki, amit a következő évben végrehajtás útján visszakövetelt. Az 1878-as árverésen ingóságainak nagy részét (két sifonér, sárgaréz csillár, több tükör, képek, 37 db szórakoztató és tankönyvekből álló könyvtár) Friedrich Kundt vette meg, aki a kiskorú gyermekekre tekintettel azok további használatát megengedte a családnak, minden bizonnyal a lakbér levonása után fennmaradt csekély összeg átvételétől hasonló gesztus miatt tartózkodott. Beck valószínűsíthetően a fenti árveréskor hagyott fel az iparúzással; az elérvezett használati tárgyak között immáron csak 3 zsák liszt, 10 zsák korpa, továbbá 250 üres zsák szerepelt.

Karl Beck adósságai miatt az árverezést – immáron a más tulajdonában álló ingóságokon – már 1882. október 18-án megtartották; 111 Ft 06 Kr-ral a becsértékkel majdnem egyező összeg folyt be, amelynek 34,7%-át (38 Ft 48 Kr-t) a lakbérhátralék kifizetésére fordítottak, míg a fennmaradó összeg az árvakasszába ment. Beck testvérel szembeni 198 Ft-os adóssága e javakból nem került rendezésre.

Ludwig Pachhofer és Aloysia Adler 1845. július 20-án született fia,⁴⁵⁽¹³³⁾ az apja nevét kapó Ludwig vagyonbukásának oka jelenleg még a fentiek szintjén sem körvonalazható. Nem kizárható, hogy abban a rossz gazdasági döntések mellett az 1873-as pénzügyi csőd is közrejátszott. A Pachhofer család Sopron többgenerációs kereskedő-famíliái közé tartozott; mind az édesapa, mind pedig a nagyapa, Xaver Franz Pachhofer dohánykereskedéssel foglalkozott.⁴⁶⁽¹³⁴⁾ A család helyi társadalomban betöltött jelentőségét kitűnően illusztrálja az a tény, hogy az apa, id. Ludwig Pachhofer 1873-ban 270 Ft 11 Kr-os adójával a 61. helyen állt Sopron város legnagyobb adót fizetőinek listáján.⁴⁷⁽¹³⁵⁾

Ifj. Ludwig Pachhofer vegyesáru-kereskedése (szó szerint 'nürnbergi áruk kereskedése') a Várkerület 107. alatt volt, Thirring adatai szerint 1885-ben a ház az apa tulajdonában ¹³²állott.⁴⁸⁽¹³⁶⁾ Ifj. Ludwig Pachhofer 43 éves korában, 1888. június 3-án halt meg a Fürdőház u. 2. alatti lakásában (ma: Ferenczy János utca), Irma Wappl-lel kötött házasságából négy árvát hagyva maga után.⁴⁹⁽¹³⁷⁾ (Nem kizárható, hogy ekkor a felesége révén lakott itt.)

A hagyatéki leltár szerint vagyona csak ingóságokból állt; a csekély, 129 Ft 50 Kr készpénz mellett 579 Ft 7 Kr-os követelése volt. Vásárlói köréhez a korabeli Sopron oly közismert személyei tartoztak, mint Samuel Lenck nagykereskedő; Simon Elemér, Sopron vármegye alispánja; Széchenyi György és Dénes grófok; vagy Niczky grófnő, továbbá oly jeles ügyvédek mint az 1885-ös virilis listán is megtalálható Koloman Lenck, vagy a Tisza-párti politikusként ismert Szilvásy (Silvasy) Márton, vagy egyházi intézmények (soproni orsolyita zárda). Természetes, a vásárlók között a magas rangú személyektől az egyházi és világi intézményeken át a szobalányokig bezáróan nagyon színes társadalmi-, vagyoni körrel találkozhatunk. Térbeliségét tekintve ez a kiterjedt vásárlói kör nem csak Sopron városból származott, Pachhofer a közvetlen és tágabb környéken is nagyon jó kapcsolatrendszerrel, beágyazottsággal rendelkezhetett; ugyanis a megrendelői között brennbergi, cenki (Zinckendorf), kismartoni (Eisen-stadt), ruszti (Rust), haracsonyi (Horitschon)⁵⁰⁽¹³⁸⁾ lakosok, miképpen a kistérségből kilépve a budapesti Kártyagyár is megtalálható. Mindezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert Pachhofer a csekély készpénz és kintlévőség mellett hihetetlenül nagyértékű árukészlettel rendelkezett: az összeírók 410 árufajtát jegyeztek fel, 16.112 Ft 47 Kr értékben [!]. Az önmagában közlésre érdemes áru-leltárban a rövidárutól a vasáruig, különböző mesterségek kéziszerszámain, továbbá a vasalatokon, csavarokon, játékszereken, a dohányárukon, különböző táskákon, bőröndökön, kosarakon át a kisebb bútorokig, lakásberendezési tárgyakig (székek, padok, lámpák, tükrök), illetve a kor divatos közlekedési eszközén, a veloszipéden át a legkülönbözőbb divatárukon, illatszereken keresztül az óvszerig vagy a fegyverekig itt nagyon sok kor- és mentalitás-jelző tárgy megvásárolható volt.⁵¹⁽¹³⁹⁾

A kiemelkedő árukészlet ellenére – vagy tán éppen azért? – Pachhofer jelentősen eladósodott: 1876–1888 között összesen 18.282 Ft 65 Kr-os hitelfelvétellel terhelte vagyonát. Legnagyobb hitelezője apja volt, aki 1876-ban 6000 Ft-ot kölcsönzött neki, majd e sorban a rokonsághoz tartozó Anton Wappl következett 1882. évi 2000 Ft-os hitelével. Míg a családi, rokonsági pénzhitelek akár szociális-segítő funkcióval is rendelkezettek, az 1887–1888. év felgyorsult „külső” hitelfelvételei immár a magángazdaság további kutatásra érdemes válságjelenségeire hívják fel a figyelmet. Ugyanis az első évben először Moritz Lenck számára 2450 Ft értékben írt alá kötelezvényt, majd 1805 Ft 55 Kr-os hitelfelvételt eszközölt. 1888-ban adósságállományát egyrészt 1666 Ft 30 Kr-os kölcsönfelvétellel növelte, majd 4360 Ft 80 Kr értékben írt alá váltókat. Az orvosi és temetési költségekkel ¹³³együtt 18.932 Ft 65 Kr-os adósságállomány terhelte vagyonát. Ez a tény jól indokolja a fent említett pontos árukészlet felvételét, amit a leltározók még 100 Ft értékű ruhaneművel, illetve egy 20 Ft-os aranyórával toldottak meg, de a mérleg készítésekor még így is 1991 Ft 61 Kr-os adósságot állapítottak meg. Az adósságállomány megtérítése az örökösök, azaz a gyámságot viselő hitves, Irma Pachhofer feladata lett, aki egyezség szerint a leltárba vett javakat (elsősorban az árukészletet) átvette, az üzletet tovább üzemeltette, magát a hitelezők követelésének kiegyenlítésére kötelezte. Az Oedenburger Comitatsbote tudósítása szerint e kereskedés mint *Nürnberger Galanterihändler* 1889–1890 során Ludwig Pachhofer neve alatt tovább üzemelt.

Vendéglős feleség: Theresia Kneffel 1853. december 3-án született Sopronban.⁵²⁽¹⁴⁰⁾ Az apa, az evangélikus felekezetű Johann Adam Schlecht – aki 1851. augusztus 27-én kapta meg a polgárjogot – a város vendéglősei (Trackteur)⁵³⁽¹⁴¹⁾ közé tartozott, az anyát Theresia Coriarynak hívták; mind a ketten a württembergi Eich községből származtak.⁵⁴⁽¹⁴²⁾ Theresia 1876. február 8-án ment férjhez a Pócsi utca 22. alatt lakó Emerich Kneffelhez.⁵⁵⁽¹⁴³⁾ A két fiatal házasságkötése kapcsán érdemes több, társadalomtörténeti szempontból figyelemreméltó részletet kiemelni. Josef Kneffel és Susanne Hoffmann fia, Emerich Kneffel ugyanabban az utcában lakott, mint hitvese; ő is, miképpen apja, vendéglősök voltak; azaz: a vendéglős leány egy lakóhely szerint roppant közeli, többgenerációs vendéglős családba ment férjhez. Johann Schlecht halála után az özvegye vezette a vendéglőt, a vő – Kneffel – 1876. március 26-án kérvényezte Sopron

város tanácsától, hogy a Pócsi u. 18. alatti bor- és sörkimérés, valamint a vendéglős ipart anyósától átvehesse.⁵⁶⁽¹⁴⁴⁾ A forrásfeltárás jelen szakaszában csak valószínűsíthető, hogy Theresia Kneffel tuberkulózis miatt 1883. március 31-én bekövetkezett halála⁵⁷⁽¹⁴⁵⁾ állhatott a ház és vendéglő 1883–1885 között bekövetkezett tulajdonosváltásának háttérében. Ugyanis Thirring Gusztáv adatai szerint 1885-ben Theresia és Maria Löffler bírták a Pócsi u. 18. alatti házat,⁵⁸⁽¹⁴⁶⁾ miképpen őket tüntette fel az 1889-es *Oedenburger Comitatsbote* a ház és a vendéglő tulajdonosaiként.

Theresia Kneffel halála előtt hosszabb ideig betegeskedhetett; az a Josef Geizler királyi közjegyzőnél letétbe helyezett, 1882. április 27-én kelt végakaratóból is kiténik, hogy a dokumentum írásba foglalásáról legyengült szervezettel gondoskodott.⁵⁹⁽¹⁴⁷⁾ Általános örökösévé az 1876. október 31-én született – a végrendelet, elhalálozás idején kiskorú – Hermina leányát tette meg, ő reá szálltak a Theresia anyjától ¹³⁴örökölt, telekkönyvezett ingatlanok is, kivéve azt a „fél Lővert”, ami férjével közös szerzemény volt, így ekkor az ingóságaival együtt annak testálta. E forrásból ismert, hogy Theresia 1300 Ft-ot kapott hozományként, amit részben házasságával kapcsolatban használt fel, részben megélhetésére fordított. Így Hermina leánya az apai örökségből már nem követelhet részt magának. Theresia házasságakor viszonylag magas összeget, 500 Ft-ot kötött le a házassági szerződésében férjének, amely összeg ilyenkor a túlélő házastársra szállt. Az asszony végakaratóban elrendelte, hogy leánya köteles részét vegyék árvaszéki kezelésbe, a fennmaradó részt számadás kötelezettsége nélkül a férjénél hagyják, akit az árvaszék kezelésében lévő rész kamatai és haszonélvezeti joga is megilletett.

Theresia Kneffel vagyonösszeírásának aktívuma 908 Ft 90 Kr-t tett ki, amelynek 87 %-át a 792 Ft-ot érő alábbi ingatlanok jelentették:

Ingatlan neve ⁶⁰⁽¹⁴⁸⁾	Nagysága (négyyszögöl)	Becsértéke	Megjegyzés
1/6 rész Pócsi u. 18. alatti szülői házból	–	400 Ft	A végrend
1/6 rész az Obere Kohlenberg dűlőben	954	97 Ft 06 Kr	A dűlőnek
Egy szőlő a Hüttensteiner dűlőben	1226	137 Ft 08 Kr	A dűlőnek
2/5 részben egy löveri gyümölcsös és zöldséges kert	–	158 Ft 76 Kr	Emerich K

A ház felépítéséről, tagozódásáról forrásunk nem tesz említést, Heimler Károly fél évszázaddal későbbi topográfiai kézikönyve kétszobás lakásként szerepelteti.⁶¹⁽¹⁴⁹⁾ A hátrahagyott – cseppet sem egységes képet mutató – 4 és 15 Ft közötti értékekre becsült bútorok az aktív vagyon 5,6 %-át (51 Ft-ot) tették ki. A hálószobában két ágyat és egy alvódiványt írtak össze, és a leltár szerint tulajdonában volt még egy asztal és egy sifonér is. Az ágynemük értékét 39 Ft-ra taksálták.

Theresia Kneffel vagyonát fölöttébb jelentős adósság terhelte. A passzívum legnagyobb részét a férjével közösen felvett – de láthatóan e javakból kifizetni szándékolt – 723 Ft 20 Kr-os adósság terhelte. Bár a hitelezők között jelentős csoportot alkotott a férj rokonsága (Carolin, Hermina és Julius Kneffel), a nagyobb pénzüsségeket e hitelezői körön kívüli személyektől vették fel. Hasonlóképpen a „szenvédő vagyoni állapotot” növelte a magas, 100 Ft-os kifizetetlen gyógyszer- és a 97 Ft 49 Kr-os temetési költség. A két vagyoni oldal egyszerű összesítése 11 Ft 79 Kr-os passzívumot ad.

¹³⁵Egy speciális iparúzó-kereskedő: Az üzleti életben mind a két fenti kereskedőnél nagyobb jártassággal és szerencsével tevékenykedett a Németországból Sopronba költözött Otto Koprach.⁶²⁽¹⁵⁰⁾ Születési helyét máig homály fedi; az 1862-es iparlajstrom szerint a szárszországi Cumersdorfból jött.⁶³⁽¹⁵¹⁾ A

Németországban, illetve német nyelvterületen kiterjedt rokonsággal rendelkező Otto Koprasch Magyarországra, Sopronba érkezésének időpontja nem ismert, csak azt tudjuk, hogy 1862. április 7-én óras iparendelőért folyamodott Sopron város elsőfokú Közigazgatási hatóságához. A Kölnben, Drezdában, Hermsdorf bei Königssteinben és Genfben lakó rokonaival később is folyamatosan tartotta a kapcsolatot. Közel másfél évtizeddel később, 1879. január 18-án – 45 évesen – feleségül vette a 26 éves Theresia Lilget. A házassági anyakönyv szerint Otto Koprasch apja az akkor már elhunyt Wilhelm Koprasch fakereskedő, aki a szászországi Annersdorfban élt, anyját Johanna Schinkenek hívták. Felesége – Johann Lilg és Josepha Zojen (özv. Ronacher) leánya – az osztrák örökös tartományokból, konkrétan a karintiai Dellachból származott.⁶⁴⁽¹⁵²⁾ Koprasch a házassági szerződésben fölöttébb jelentős összeget, 4000 Ft-ot kötött le jövődő hitvesének. A házaspár az Élesszög 1/a. alatt lakott.⁶⁵⁽¹⁵³⁾ Otto Koprasch 1888. február 24-én, 55 éves korában Sopronban halt meg. Két kiskorú árva maradt utána,⁶⁶⁽¹⁵⁴⁾ felesége jóval túlélte őt; a férj halálát követően az iparendelő 1908. évi visszaadásáig az iparúzás az ő neve alatt folyt.

A férfi halálakor felvett hagyatéki leltár 120 Ft 32 Kr-nyi üzletben tárolt készpénz örökítését jelzi, numizmatikai gyűjteményét [!] (dukátok, ezüstpénzek, különféle érmek) 31 Ft 50 Kr-ra taksálták. Vagyona valójában értékpapírokban, fölöttébb jelentős, magánszemélyeknek kihelyezett kölcsönökben és árukészletben feküdt. A legelsőben – az alábbi táblázat szerinti részletezéssel – 8648 Ft 36 Kr-nyi összege volt.

Pénzintézet megnevezése		Érték nagysága (Ft / Kr)
Soproni Takaré- és Kölcsönegylet	Részjegyek	104 Ft
Soproni Takaré- és Kölcsönegylet	3 db takarékkönyv	[összesen:] 1475 Ft 41 Kr
Soproni Építőbank	Lekötött bankjegyek	300 Ft
Nagyvárad ... [?] ⁶⁷⁽¹⁵⁵⁾	Földtehermentesítési kötelezvények	1000 Ft
Hypotheken Bank	Magyar kisbirtokosok jelzáloglevelei	3273 Ft 20 Kr
Hypotheken Bank	Jelzáloglevelek	2060 Ft
Földhitelintézet (Bodenkredit Institut)	Jelzáloglevél	303 Ft 75 Kr
–	Soproni Úszóiskola részvényjegyei	150 Ft

¹³⁶Banki pénzösszegeinek majdnem dupláját tették ki a 15.490 Ft-ra menő, döntően családtagjai irányában megvalósult hitelezései. Németországban élő testvéreinek kifejezetten magas összegeket (3240 és 12.000 Ft) adott kölcsön. A kötelezvényekkel bizonyított összegeken kívül még ismeretes volt egy 2131 Ft-os – nem bizonyított – kintlévősége is.

A teaurálás legkisebb részét az árukészlet jelentette. A 262 db raktáron lévő különböző típusú óra jegyzékelését, értékbecslését Buresch és Kaut órasok végezték el. (Az általuk összeállított pontos jegyzék önmagában is közzéadást érdemelne.) Ők 2106 Ft értékben írták össze az üzletben található időmérőket,

amelyek legdrágább csoportját a zsebórák (Sackuhren) jelentették (1419 Ft), az ingaórák 389 Ft-os értéket képeztek, míg az ún. fekete erdei-, kakukkos-, ébresztő- és ismétlő órák összértéke 298 Ft volt. Minden bizonnyal a kordivattal függhet össze, hogy ezüstözött Anker-, illetve fekete erdei órákat tartott legnagyobb számban. Az egyedi darabokat tekintve legértékesebbek az ingaórái lehettek (a drágábbja 30 és 40 Ft/db, míg a legolcsóbb 5 Ft /db volt). Míg a drágább órákból talán 6 db-ot, az olcsóbbakból 10-30 db-ot tartott a raktáron. Az árukészlet nagysága, kiterjedt választéka virágzó boltról tanúskodik, és ha az áruösszetételre tekintünk, joggal feltételezzük, hogy az árubeszerzésnél Koprassch korábbi német kapcsolatait folyamatosan ápolta, ezeket ezen alkalmakkor igénybe vette.

A hagyatéki leltár szerint Koprassch lakása egy étkezőre és egy szalonra különült el, de minthogy hálószoba – és ahhoz tartozó bútorzat – nincs külön feltüntetve, joggal feltételezhető, hogy ez esetleg osztott tulajdonlás miatt nem került leltározásra. Ugyanakkor jelezni kell azt is, hogy az étkezőben felvett bútorok között a mosdótál mellett egy nem tipikusan e helyiségre jellemző éjjeliszekrényt is felvettek, ugyanakkor a székek és asztal hiánya fölöttébb feltűnő. Csak egy később előkerülő tervrajz adhatna felvilágosítást arról, hogy Koprassch lakása két, avagy három szobás volt-e, de a fentiek is alátámasztják azt a gondolatot, hogy a lakás helyiségei és a bútorzat a két házafél megosztott tulajdonában álltak (valószínűleg közszerzemények voltak). A bútorok tekintetében ezt alátámasztani látszik az a tény, hogy Koprassch felesége a házassága idején a Kaszinóban lakott; lehetséges, hogy személyes használati tárgyain kívül néhány saját bútort is rendelkezett ott. A vagyon nagyságához képest a szalon berendezése is hiányosnak tűnik; egy íróasztalon, könyves-szekrényen, és néhány apróságon kívül nincs más feltüntetve. Koprassch – a leltár szerint – 8 Ft értékben rendelkezett könyvekkel, s fölöttébb érdekes, hogy csak egy 6 Ft értékű ingaórája volt.

A hagyatéki leltár szerint Koprassch Ottó vagyona 28.601 Ft 18 Kr-t tett ki – amelyet csupán az 1879. január 15-én kiállított házassági szerződésben rögzített, feleségének szánt 4000 Ft terhelt, valamint a 600 Ft-os temetési költség. A két gyermek gyámja az özvegy lett, aki a készpénzt, az órákészletet és az ingóságokat is örökölte, továbbá 10.711 Ft 85 Kr összértékben jelzáloglevelek, részvények, takarékkönyvek, a kötelezvények egy része is őt illette, míg a két gyerek a közel 14.530 Ft-on osztozott.

Kisiparos (cipész): A somfalvi (Schattendorf, egykor Vas vm.) katolikus családban született Mathias Trinkl esete a kisipar válságának egyik példája – erről a jelenségről fentebb a Kereskedelmi és Iparkamara jelentéseinek tükrében már szóltunk. A (női) cipész [137](#)gazdálkodásának, megélhetésének legnagyobb gátja (az olcsó tömegáru mellett) a kisipart általában sújtó tőkehiány volt.[68\(156\)](#) Helyzetét a nagyszámú konkurencia is súlyosbította: az Oedenburger Comitatsbote 1890-es száma szerint az évben Sopron városban 123 cipészt tartottak számon. Trinkl a soproni iparúzéshez 1860. június 11-én kapta meg az iparengedélyt.[69\(157\)](#) 1889. szeptember 15-én, 56 évesen végrendelet nélkül bekövetkezett elhalálása idején Luiza Laris nevű feleségével a Várkerület 34. alatti házban lakást béreltek. Egy nagykorú fiú, és három kiskorú árva maradt utána.[70\(158\)](#)

Trinkl minden bizonnyal foglalkozás-kategóriájának alsóbb vagyoni csoportjába tartozott; az összeírók 70 Ft értékben 40 db. különböző méretű, részben bőrből, részben posztóból készült női cipőt jegyeztek fel, műhelyét, egyenként nem részletezett szerszámait 10 Ft-ra taksálták. Ezt az összeget a hagyatéki eljárásához mellékelt számlák szerint jóval felülmúlta az adósság nagysága; Trinkl ugyanis bőr árában Gottlieb Kundtnak tartozott 112 Ft 60 Kr-ral. Az adósságállományt növelte a nagyon szerény körülmények között lefolytatott temetés költsége (13 Ft) is. A leltárban feltüntetett csekélyke javakat a gyermekek közösen, egyenlő arányban örökölték, az örökséget kezelő, gyámságot ellátó özvegyet pedig arra kötelezték, hogy a tartozásokat a gyermekek nagykorúságáig kifizesse. Az asszony 1899-ig vitte tovább az ipart, az

iparendélyt a család 1904-ben adta vissza.

**2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / D. Szakács Anita:
Kereskedők, iparosok, értelmiségiek (Képek Sopron város társadalmáról a 19. század második feléből)1 / Arcképvázlatok a városi értelmiség köréből**

Arcképvázlatok a városi értelmiség köréből

Egyházi személy (evangélikus lelkész): A széles differenciáltságú középosztály felső rétegének szintjén élt Michael Manhardt evangélikus lelkész,⁷¹⁽¹⁵⁹⁾ akinek édesapja a kötelgyártó Michael Manhardt, édesanyja Susanne Prunner volt.⁷²⁽¹⁶⁰⁾ Michael Manhardt 1805. szeptember 28-án született Sopronban.⁷³⁽¹⁶¹⁾ Soproni, boroszlói (ma: Wrocław, Lengyelország) és jeni tanulmányai után 1831-től több mint egy emberöltőn keresztül, 1871-ig Ruszton teljesített evangélikus lelkészi szolgálatot. Az 1874-es egyházlátogatási jegyzőkönyv feljegyzései szerint saját szavaival élve a legszívesebben teológiai és történeti tanulmányokkal foglalkozott. Miután 1874-ben hivatalát letette, posztja betöltéséért éles rivalizáció kezdődött Nitsch és Sax jelöltek között,⁷⁴⁽¹⁶²⁾ akik egyébként mindketten Manhardt vejei voltak.

Manhardt nyugállományba vonulását követően Sopronba költözött, a Szent György utca 19. alatt lakott. 1878-ban Michael Manhardt 770 Ft 40 Kr-os adójával a 39. helyen állt a virilis listán. (Ugyanakkor nem szabad feledni, hogy ő, mint értelmiséghez tartozó személy, élt a megduplázott beszámítással is!) A következő, 1879. esztendőben, ¹³⁸Michael Manhardt halálának az évében, az özvegy immáron 357 Ft 4 Kr-os adót fizetett. A családfő halála, az így fellépő vagyonosztás – és vagyonaprózódás – is arra vezethetett, hogy férje után az özvegy 1881-ben már nem szerepelt a virilis listán.

A fenti lakóház – amely 1850-ben még nagybátyja, Gottlieb Manhardt tulajdona volt – a saját tulajdonát képezte,⁷⁵⁽¹⁶³⁾ de az, hogy mikor is került Michael Manhardt birtokába, ma még nem ismert. Az egyemeletes, 8880 Ft-ot érő épület a leírás szerint vegyes anyagból készült, zindellyel (*Schindel*) fedték. A melléklet szerint a földszinten a bejáratnál balra egy széles lépcsőházat lehetett találni, az üzlethelyiség az utca felől helyezkedett el, a továbbiakban 2 szoba, amelyekkel szemben – szintén utcai fronton – egy konyha állott, illetve sütőhelyiséget (*Backstube*), és hátul az udvari fronton egy pincelejáratot lehetett találni. A traktus bérét 300 Ft-ra becsülték. Az emeleten három szép vendégszoba, egy udvari szoba, egy konyha és egy nagy előszoba helyezkedett el, amelyeknek bérletét 150 Ft-ra tartották. A teljes két szint évi bérlete 770 Ft-ot tett ki. Az állagmegóvási munkákra évi 230 Ft-ot fordítottak, melynek levonása után 540 Ft tiszta bevétel maradt. Az 1879-es adatok szerint a házban 3 lakás volt, kettő az első emeleten, az egyik utcafronton a másik az udvarban. A földszinten egy üzlet és egy lakás helyezkedett el. Az a rendelkezésre álló forrásokból nem ismert, hogy akkor mely szobákat (illetve helyiségeket) adták ki.

Michael Manhardt 1879. március 7-én halt meg Sopronban. Vagyonát a ruszti Susanna Kicherrel kötött házasságból született hét gyermeke örökölte.⁷⁶⁽¹⁶⁴⁾ Az egyik örökös, Henriette, 1886-ban bekövetkezett halála több, az öröklésre, vagyonosztásra, épülethasznosításra vonatkozó kérdést vet fel, és további kutatásokat indukál. Ugyanis ekkor ő volt a fenti, Szent György utcai ház résztulajdonosa. Az épület becsértéke a hagyatéki leltár szerint 5130 Ft-ot tett ki, ami az apa halála óta eltelt 7 év alatt mintegy 3750 Ft-os értékcsökkenést mutat. Joggal felmerülhet a kérdés; mi vezetett az értékcsökkenéshez? Annak a nagysága mennyiben függhetett össze az értékbecslők személyével?

Az 1879 tavaszán elhunyt Michael Manhardt hagyatéka összesen 26.892 Ft-ot tett ki, amely 38%-ban

(10.180 Ft értékben) az alábbi ingatlanokból tevődött össze: a Sopron belvárosi, Szent György utcai házból és a hozzá tartozó 167 négyzetméteres kertből, melyek összértéke 8880 Ft volt, valamint Fertőrákoson a 132. számú házból, egy 3/8 telekből melyeket 1300 Ft-ra értékelték. A hagyaték viszonylag csekély mennyiségű és értékű ingóságot tartalmazott: 26 Ft értékben értéktárgyak (ékszer), ruhadarabok 15 Ft értékben, 20 Ft-ig terjedően különféle bútorok kerültek feljegyzésre. A vagyon másik, valójábanösszegeként legnagyobb összetevője a 17.951 Ft nagyságú, 250–3000 Ft-os tételekben található, kintlévő hitelezések voltak. Az adósok többsége Rusztról és környékéről származott. A teljes hagyatékoltás során 2100 Ft-nyi passzívumot mutattak ki, amely összeggel Michael Manhardt a nagybátyja, Gottfried Manhardt után Friedrich Manhardtnak tartozott. A tartozás levonása után 24.792 Ft-nyi tiszta hagyaték maradt az örökösök részére.

139Mint ahogy a hagyatékban feltüntetett követelések is mutatják, az evangélikus lelkész Michael Manhardt vagyona kettős talapzaton nyugodott; a bérletek miatt folyamatos pénzbevételt jelentő soproni belvárosi, illetve máig nem ismert hasznosítású fertőrákosi házak mellett minden bizonnyal takarékos életmóddal jelentős készpénzvagyont halmozott fel, amelyet hosszú szolgálata alatt, e szolgálati helyen (Ruszt) és körzetében lakóknak – jelenleg nem ismert kamatra – kölcsönzött. A hitelfelvevők mindegyike magánszemély volt.

A gyermekek osztatlan tulajdonban kapták egyenlő arányban a Szent György utcai házat és a fertőrákosi 3/8 telket a házzal együtt. A követelések a levonások után 16.751 Ft-ot tettek ki, mindegyik gyerekre 2393 Ft jutott, amelyet ők csak édesanyjuk halála után kaptak meg. Az ingó és ingatlan vagyon után az özvegy haszonélvezeti joggal élt, de a még házasságot nem kötött gyermekeket illő módon ki kellett házasítania.

A jelentős vagyonnal bíró evangélikus lelkész, Michael Manhardt gyermekeit is a társadalmi rangjának megfelelően próbálta kiházasítani vagy taníttatni. Ezt példázza a lányok esete, akik társadalmi rangjukhoz méltóan mentek férjhez, továbbá egyik fia, aki postatiszt lett.

Kishivatalnok: A 19. századi Sopron város igazgatásában a hivatalviselők döntő része német anyanyelvű volt, az ő „tömbjükhöz” tartozott a másodaljegyzői posztot betöltő Kristof Graf is.⁷⁷⁽¹⁶⁵⁾ Id. Kristof Graf gazdapolgár (Wirtschaftsbürger) és Katharina Schuch Kristof nevű gyermeke 1848. november 25-én született Sopronban.⁷⁸⁽¹⁶⁶⁾ Az 1879. június 21-én a város második aljegyzői hivatalát megpályázó Kristof Graf jelentkezési lapja szerint jogot tanult, már államvizsgát tett és az ügyvédjelöltek sorába felvett személyként mutatta be magát. Pályázatát a Bizottság 53:4 arányban elfogadta,⁷⁹⁽¹⁶⁷⁾ de maga sajnos e hivatalt csak nagyon rövid ideig töltötte be; 1882. június 5-én, 34 éves korában végrendelet hátrahagyása nélkül elhalálozott. Kristof Graf az anyai nagyapa, Michael Schuch Szélmalom utca 21. alatti házában lakott. A nőtlen férfiú javain édesanyja és hat testvére osztozott;⁸⁰⁽¹⁶⁸⁾ így 1885-ben a fenti házat Michael és Ferdinand Graf birtokolta.⁸¹⁽¹⁶⁹⁾

A felvett hagyatéki leltárat mindenképpen speciálisnak kell tekinteni, ugyanis semmiféle személyes holmit (ruhaneműt, használati tárgyat) és más egyéb ingóságot nem vettek jegyzékbe. Csak gyanítható, hogy mivel Kristof Graf a testvéreivel és az édesanyjával együtt lakott, az ingóságok egy részét osztatlanul használták (pl. bútorok), más része (pl. ruhák) a fivérek között még a lajstromozás előtt felosztásra került. A készpénzhiány arra enged következtetni, hogy a három éves másodaljegyzői szolgálati idő a napi kiadásokon kívül nem volt elegendő pénztartalék felhalmozására. A 468 Ft 40 Kr-os aktívumot e foglalkozás-kategóriában speciális – az alábbiakban felsorolásra kerülő – a családi, gazdapolgári háttérrel magyarázható ingatlanok, szőlőbirtokok jelentették.

140 Ingatlan neve	Nagysága (négyzetméter)	Becsára	Mé
Ircher dűlőben 1/7 rész szőlőbirtok	410	29 Ft 30 Kr	Ag
Weidengrund dűlőben 1/7 rész szőlőbirtok	604	62 Ft 50 Kr	Ag
Weidengrund [?] dűlőben egy káposztaföld 1/7 része	145	2 Ft 10 Kr	–
Az 1833-as soproni telekkönyvbe bejegyzett apai örökség 1/7 része	–	374 Ft 50 Kr	A

Tanár, független értelmiségi: Az anyagi függetlenség mellett bizonyos mértékben a szellemi függetlenség is megadatott a Soproni Rajziskola tanára, az elismert festő, Josef Wilfing számára. Martin Wilfing német szabó gyermekeként valószínűsíthetően 1819-ben született, 21 évesen került a bécsi Szépművészeti Akadémiára, ahol antik rajzot és történeti festészetet tanult. Az üvegfestést Heiligenkreutzban sajátította el. 1847-ben ő is kiállította képeit egy soproni kiállításon.⁸²⁽¹⁷⁰⁾ Részt vett az 1848/49-es szabadságharcban, amelynek során az „Oberst” azaz ezredesi rangig vitte.⁸³⁽¹⁷¹⁾ 1851-ben visszatért Bécsbe, majd 1852-ben végleg letelepedett Sopronban. A bencés gimnáziumban kapott tanári állást, ahol 1870-ig dolgozott, ezt követően 1870 és 1873 között a Soproni Katolikus Tanárképzőben rajztanárként oktatott.⁸⁴⁽¹⁷²⁾ 1873 után a soproni Rajziskola rajztanára lett. 61 éves korában, 1879. március 16-án – a jelenlegi ismeretek szerint végrendelet nélkül – Sopronban halt meg. Halála évében a Szent György utca 1. alatt, albérletben lakott. A fertőrákosi püspöki kastélyban üvegfestő műhelyt létrehozó Simor János püspök reá bízta e műhely működését, így többek között itt készültek és az ő nevéhez fűződtek a soproni Szent Mihály és Szent Orsolya templomok üvegfestményei.⁸⁵⁽¹⁷³⁾

Josef Wilfing kétszer nősült; első házassága Theresia Katzlrel gyermektelen maradt, második feleségétől Anna Maria Germitschtől két gyermeke, Anna és Hermina született. Rajtuk kívül a házaspár 1870-ben örökbe fogadta, majd Wilfing a nevére vette az 1869-ben született Karl Sóst, aki így vált az ő törvényes örökösévé.

Josef Wilfing leltárba vett javai alapján csupán 127 Ft 50 Kr-os aktívummal rendelkezett. A jegyzékelés során 10 darab – sajnos részletesebben meg nem nevezett – olajképet írtak össze, árukat viszonylag alacsonyan, 40 Ft-ban állapították meg. A különféle ruhadarabok értéke 20 Ft-ot tett ki. Az örökség több mint felét egy behajtásra váró adósság jelentette: ez a Barbara Wilfinggel szemben fennálló 67 Ft 50 Kr-os követelés volt. Josef Wilfing nem hagyott örökösire tartozásokat, de így is csekély passzívum¹⁴¹ keletkezett. Ez az 58 Ft 18 Kr-os összeg az orvosi és a temetési költségek (169 Fr 42 Kr) kiegyenlítése révén keletkezett.

Ugyanakkor Wilfing esetében ismert, hogy a hagyatéki eljárást és ezáltal a túlélő házastárs gazdálkodását pár évvel később az egyik rokon megtámadta. 1884-ben Josef Wilfing egykori sógora, Anton Germitsch Sopron város árvaszékénél a leltárba vett vagyon nagyságát tekintve meglepő tényt jelentett be: az elhunyt hagyatékába 4500 Ft-ot [!] nem vettek fel, arról nem rendelkeztek. A később szinte teljességgel valósnak bizonyult állítása szerint ez összeg több kint lévő követelésből származik, amelyet azonban már az özvegy – véleménye szerint a gyermekek érdekével ellentétesen – kezel, és arról rendelkezik. Mindezek miatt új egyezséget kért. Az új megegyezésre – ami az összeg közvetlen eredetét is rögzítette – 1885. augusztus 17-én került sor. Eszerint Alois és Maria Gruber alig egy hónappal Josef Wilfing halála előtt, egy 1879. február 16-án kiállított kötelezvényvel 4120 Ft tartozást ismertek el a Wilfing házaspár irányába, de tán ez utóbbi momentum vélelmén ez a kintlévőség az 1879-ben lefolytatott hagyatéki eljárás során nem került

felvételre. Minthogy mind a három gyerek egyenlő arányban örökölt az apai javakból, és az özvegy az ő javukra saját örökrészéről lemondott, így azokra egyenként 686 Ft 66 Kr jutott volna. De minthogy Josef Wilfing örökbefogadott fia, Karl Wilfing azonnali kifizetés feltételéhez kötve megelégedett 650 Ft-tal, ezért Anna és Hermina Wilfing egyenlő arányban ketten osztozhattak a fennmaradó összegen, míg az özvegynek ezen összeg élethosszig tartó kamatait ítélték meg.

A fentiek tekintetében bizton állítható, hogy Josef Wilfing is mind vagyon, mind foglalkozás szempontjából az erősen differenciált középosztályhoz tartozott, magának és a családjának megfelelő életszínvonalat tudott biztosítani.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / D. Szakács Anita: Kereskedők, iparosok, értelmiségiek (Képek Sopron város társadalmáról a 19. század második feléből)1 / Befejezés helyett

Befejezés helyett

Felelőtlenség lenne a fenti leírásokat tipikusnak nevezni; valójában további forrásfeltárások, adatolások és elemzések szükségesek még egyes foglalkozás-kategóriák társadalomtörténeti hátterének a differenciált bemutatásához is. Így a könnyelmű általánosításoktól tartózkodva csak remélhetjük azt, hogy e korszak hagyatéki leltárainak feltárásával, közzéadásával és további elemzésével a soproni polgárságról kialakult kép tovább árnyalható. A további kutatás egyik célja lehet, hogy a helyi polgárosodás sajátosságai mellett a sokszínűséget az egyes emberek sorsán keresztül láttassa.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Krisch András: A soproni szőlőtermelők a 19. század utolsó évtizedeiben1

[142](#)**Krisch András: A soproni szőlőtermelők a 19. század utolsó évtizedeiben**¹⁽¹⁷⁴⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Krisch András: A soproni szőlőtermelők a 19. század utolsó évtizedeiben1 / Gazdák és polgárok

Gazdák és polgárok

Sopron város történetében mindig is jelentős szerepet játszott a bor, illetve ezzel kapcsolatban a szőlőművelés. A 18. század folyamán jelentős betelepülések hatására megkétszereződött népességű városban a szőlőtermelő lakosság a század végére kezdte el megkülönböztetésül használni a „Wirtschaftsbürger” elnevezést. A jelentős szőlőműves réteg mind társadalmilag, mind gazdaságilag tagolt volt. Az előre jutott, megerősödött és ezáltal öntudatosabb rétegek igyekeztek magukat az alacsonyabb rétegektől elhatárolni. Tirnitz József tanulmányából tudjuk, hogy a szőlőtermelőből először Wirtschaftsmann, majd bürgerlicher Wirtschaftsmann, végül pedig Wirt-schaftsbürger lett.²⁽¹⁷⁵⁾

A gazdapolgárok polgárjoggal rendelkeztek, vagyis tényleges beleszólásuk volt a város vezetésébe. Az eskü letételével a polgár egy olyan közösségnek: a városi polgárságnak lett tagja, amely összehasonlíthatatlan

előnyöket élvezett a jobbgáysággal szemben: nagyobb személy- és vagyónbiztonságban éltek, főleg háborús időszakok-ban. Számíthattak a város erkölcsi és anyagi támogatására. Az iparos és kereskedő polgárok vám nélkül vihették vásárra termékeiket, és bizonyos feltételek mellett kimérhették a borukat. Saját maguk választhattak tisztviselőket. A jogok gyakorlása mellett természetes kötelességeik is voltak: adózás, őrség a falakon és a városkapuknál. Az sem véletlen, hogy a „polgári szőlőművesek”, Wirtschaftsbürgerek nagy számban éppen a 18. század végén jelentek meg a polgárság soraiban. 1775-ben ugyanis a városi tanács könnyítette a felvétel követelményein. Már nem volt feltétel a házbirtoklás, elegendő volt, ha az illető ipara, vagy ingatlanja után adót fizetett. Továbbra is követelmény maradt viszont, hogy a jelölt házasságban legyen, vagy rövid időn belül megházasodjon, és fizetnie kellett a felvételi díjat is.³⁽¹⁷⁶⁾ Két-három évtized múlva magukat a szegényebb szőlőműves rétegektől megkülönböztetve kialakították saját megkülönböztető nevüket. Így tehát a 19. század elejére kialakult a gazdapolgárság, azaz polgárjoggal és vagyonnal, elsősorban ingatlanokkal és állatokkal rendelkező szőlőműves réteg. A megnevezés a teljes 19. század során használatos volt, így a dualizmuskori hagyatéki leltárak is megkülönböztetik az őstermelők között a gazdapolgárokat és a szerényebb vagyonnal, de sokszor szintén polgárjoggal rendelkező szőlősöket (Weingärtner).

A gazdapolgárok, mint azt Michael Kindler az „Ödenburg und Umgebung in Wort und Bild” című kiállítás megnyitóján 1965-ben definiálta, olyan kistermelők, akiknek ekéjük és felszerelésük (Zug und Zeug) volt, a bortermelés mellett pedig szántóföldet is műveltek. A „Wirtschaftsbürger” kifejezés csak Sopronban létezett. Még pontosabban ¹⁴³határozta meg Bernhard Ohsam a „Patenstadt Bad Wimpfen – neue Heimat für die Ödenburger” című, 1965-ben elhangzott rádióbeszédében. Itt többek között magyar fordításban a következők hangzottak el: „A városi patríciusokra jellemző kereskedelem mellett a soproni emberre egy egészen sajátos jellegzetesség nyomta rá bélyegét, ez pedig a gazdapolgárság. Ez a városiasság és a vidéki tulajdonszerzési hajlam egészséges keveréke volt, olyan életforma, amely egészen a kitelepítésekig fennállt, és szoros kötődése volt a háttérországot képviselő hét községhez: Ágfalvához, Harkához, Fertőbozhoz, Kópházához, Fertőrákoshoz, Bánfalvához és Balfhoz.”⁴⁽¹⁷⁷⁾

A Wirtschaftsbürgerek kék kötényt, fekete mellényt és szűk csizmanadrágot hordtak. A soproni gazdapolgár nyelvén és öltözködésében is elkülönült a polgártársaitól – idézi Bünkert Schusteritsch.⁵⁽¹⁷⁸⁾ De eltérően öltözködtek a környező német falvak lakosságához képest is. Míg az utóbbiak a sötétkék kendőt részesítették előnyben, addig a soproni gazdapolgár színe a komoly és méltóságteljes fekete volt. Fekete a lágy, alacsony filckalap, enyhén előrehajlított karimával. Fekete a mattul csillogó szövetből készített rövid szoknya is. Fekete a selyem mellény, a szoroson egymás mellett elhelyezkedő ezüstgombokkal; fekete a bőrnadrág, amelyet a fényesre suvicckolt csizmába tűrve hordanak.

A dolgozat tárgyát képező dualizmuskori hagyatéki anyag a város nemzetiségi összetételével kapcsolatban is fontos információkat árul el. A magyarság térnyerése, különösen a dualizmus utolsó évtizedeiben gyorsult fel. A tendencia az I. világháborút követően is folytatódott, egészen az 1946-os kitelepítésig, amely drasztikusan csökkentette Sopron és környéke németiségét. Korszakunkban a nemzetiségi összetétel változásainak több oka is volt: a természetes asszimiláció, a magyarosító iskolapolitika, a magyarság fokozatosabb bevándorlása a városba. Mindezek ellenére, vagy inkább ezek miatt Sopront a dualizmus idején egyértelműen a kétnyelvűség jellemezte. A német nyelv háttérbe szorulása elsősorban a hivatalokból, vagyis hivatalos szintről indult meg. Ezt bizonyítják a beadványok is: a fejléc a hivatalos magyar nyelven került kinyomtatásra, a beírt szöveg németül íródott. Megfigyelhető az is, hogy míg a hivatali iratok magyar nyelvűek, addig a polgároktól származóak, vagy ott, ahol a hivatal a lakossággal személyesen tartotta a kapcsolatot, inkább német nyelven íródtak. Az egymás közötti érintkezésben pedig egyértelműen

a német nyelv dominált. Az aláírásokban a keresztnévek német vagy magyar írása sokszor keveredik egy családon belül is.

Sopron nemzetiségi összetétele a vizsgált korszakban a következőképpen alakult:[6\(179\)](#)

Év	Lakosság	Német	Magyar	Horvát
1850	14304	97,7 %	2,2 %	0,1 %
1857	18211	92,6 %	7,4 %	–
1880	23222	73,7 %	21,0 %	2,5 %
1890	27213	63,9 %	29,8 %	3,0 %
1900	33478	53,5 %	40,5 %	2,8 %
1910	33932	51,1 %	44,2 %	2,3 %

[144](#)A dualizmus kori Sopron jelentős gyáriparral nem rendelkező, elsősorban továbbra is a mezőgazdaságból, bortermelésből és a szolgáltatásokból élő garnizonváros képét mutatta. A város sok tekintetben elvesztette vezető szerepét a századfordulóra. Gazdasága stagnált, több beruházás elmaradt. A 20. század elején a szőlőtermesztéssel foglalkozók számát 8000–9000 főre becsülték.[7\(180\)](#)

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Krisch András: A soproni szőlőtermelők a 19. század utolsó évtizedeiben¹ / Néhány gazdapolgár hagyatéki leltára

Néhány gazdapolgár hagyatéki leltára

A bevezető után vizsgáljuk meg néhány gazdapolgár 1875–1890 közötti hagyatékát, vagyonát. A választás véletlenszerűen történt, elsősorban a hagyatéki anyag gazdag változatosságát vettem figyelembe.

Vizsgálódásom első mintája az id. Feichtinger Ignác gazdapolgár után maradt hagyatéki leltár.[8\(181\)](#) A Feichtingerek régi polgárjoggal rendelkező katolikus család, Ignác 1835. július 15-én szerzett polgárjogot.[9\(182\)](#) A halotti anyakönyv tanúsága szerint[10\(183\)](#) 1890. január 16-án halt meg, 83 éves korában, végrendelet hátrahagyása nélkül. A halálozás okának „aggkor” van feltüntetve. Felesége Friedl Katalin volt, aki már korábban meghalt. Lakhelye a Domonkos utca 15. alatt volt, ezt a házat már 1869-ben tulajdonosként birtokolta.[11\(184\)](#) A felvett leltár aktív oldalán található volt 300 osztrák forint.[12\(185\)](#) Ezt követte a vagyon másik csoportja, a szoba berendezése (ágy, dívány, tükör, toilett tükör, asztal, székek) összesen 57 Ft értékben. Az ingó vagyon után az ingatlanokat vették számba. A már említett Domonkos utcai ház felének (5788,05 Ft értékben) volt tulajdonosa Feichtinger. A házhoz tartozó kert több mint 80 Ft-ot ért. Folytatva az ingatlanok sorát, ugyancsak tulajdonosa volt felerészben egy 180 négyszögöles szántónak a Krautäcker-dűlőben[13\(186\)](#) (értéke: 20,40 Ft), és egy 4 holdas mezőnek (408 Ft). Vagyonának értéke összesen 6727,45 Ft-ot tett ki.

Vagyonának passzív oldala a következő tételeket tartalmazta: a Karl Würth-féle Özvegy és Árva Alapítvány követelésének a fele, 1312,50 Ft. A mellékelt számla szerint a temetéssel kapcsolatos kiadások 254,50 Ft-ot tettek ki, a tiszteletdíj a két kezelőorvos számára és a gyógyszerek szintén 30–30 Ft-ba kerültek. Feichtinger Ignác tisztán hátrahagyott vagyona, így 5100,45 Ft-ot tett ki.

Az elhunyt vagyonát az örökösei osztották fel, a gyerekei: Feichtinger György, Lőrinc, Aranyos Ferencné született Feichtinger Erzsébet, Mátyás, továbbá a néhai ifj. Feichtinger Ignác után maradt gyermekek: Hengl Józsefné, született Feichtinger Katalin, az ő kiskorú gyermekei Feichtinger Károly, Ignác, Gyula és Terézia, illetve néhai [145](#) fia, Károly után maradt kiskorú gyermekei: Katalin és Ignác. Az örökösök egyezséget kötöttek, a vagyont felosztották, az örökösödési illetéket megfizették.

A vizsgált hagyatékából megállapíthatjuk, hogy az idős korban elhunyt Feichtinger Ignác egy értékes, viszonylag jól berendezett házban lakott, az egyéb ingatlanok már nem képviseltek jelentős értéket, hiszen ezeket nem valószínű, hogy egyedül művelte volna meg. Mint azt később látni fogjuk a gazdapolgári hagyatékokban nem jellemző a készpénz vagy takarékbetét megjelenése, itt azonban – bár az összvagyonhoz képest viszonylag kis értékben – ez mégis kimutatható. Nem tudhatjuk pontosan, de könnyen elképzelhető, hogy aktív korszakában jelentősebb ingatlanokkal rendelkezett, amelyeket már élete során átíratott gyermekeire. Ezt erősíti meg Güntner Péter azon megállapítása is, amely szerint alacsony vagyonnal a föld súlya nagyobb, magasabbnál viszont a háztulajdoné, [14\(187\)](#) itt pedig mindenképpen értékes házról van szó.

Hagyatéki vizsgálatunk egy másik, mintája Friedl Lőrincné, született Blank (Blanck, Planck) Borbála gazdapolgárné hagyatéki anyaga, aki 1889. július 31-én halt meg. A Friedl család szintén régi, polgárjoggal rendelkező, mészveremi (Kalkgruben) származású, katolikus família. Ugyancsak polgárjoggal rendelkezett a veperdi származású Blanck család is. [15\(188\)](#)

Itt tehát egy olyan hagyatékot tudunk vizsgálat alá vonni, ahol mindkét fél „civis”, vagyis polgár származású. [16\(189\)](#) Tekintsük át az elhunyt vagyonát: ingóságai (lakás berendezése, állatok, termények, a gazdaságban használatos eszközök) közel 500 Ft-ot tettek ki. Nála jelentősebb szőlőskerteket is ki lehet mutatni, mégpedig három helyen: a Grassner-dűlőben két helyen (csak 1/5 arányban) és a Tiefenwegben. Ezenkívül mező és szántó is volt az elhunyt tulajdonában. Vagyona így összesen 1670,80 Ft-ot tett ki. A passzív oldal jelentős tételeket tartalmazott, tehát eléggé el volt adósodva. A kölcsönadók között találjuk a Soproni Takarékpénztárt, lovag Flandorffer Ignácot és más soproni, illetve bécsi magánszemélyeket is. Így a maradék vagyona csupán 230,17 Ft-ot tett ki. Ez nem tekinthető jelentősnek, de feltételezni lehet, hogy az örökösök már előre a nevükre írták a szőlők egy részét, ez megmagyarázza azt is, hogy miért volt csak a fenti tételek egy részének 1/5 arányában tulajdonosa, több ingatlant, pedig a rokonok közösen használtak. Mindezt alátámasztja az is, hogy az elhunytnak öt örököse volt: Friedl Lőrinc, Ignác, Károly, Mátyás és Reiszner János, mint kiskorú Friedl Károly gyámja. Arról sem szabad elfeledkezni, hogy itt női hagyatékrol van szó. A női vagyonok általában kisebbek, az asszonyok megözvegyülésük után gyakran visszavonultak a gazdálkodástól.

A hagyatéki jegyzőkönyv szerint Friedlné a családon belül is kölcsönöket vett fel, elsősorban a fiaitól, illetve Tierl János ruszti lakostól és másoktól, összesen 421,44 Ft értékben. Így összességében a hagyatéki vagyon jelentős adóssággal volt terhelve, ezért az örökösök megegyeztek, hogy az ingatlanokat (a telekjegyzőkönyvi bejegyzés szerint kilenc helyrajzi szám alatti telket) árverésre bocsátják. Egy szántó kikerült az árverés alól, mert ezt Friedlné még életében Károly nevű fiának a tulajdonába adta át. A család [146](#) ruszti, illetve bécsi hitelfelvételei azt is sugallhatják, hogy a Friedlek valamilyen gazdasági, vagy esetleg rokoni kapcsolatban állhattak ezekkel a személyekkel.

Mint láthattuk, ez a hagyaték olyan jelentős terheket tartalmazott, hogy végeredményben csak „negatív előjellel” lehetett kimutatni. Ebben az esetben segítségünkre van azonban az árverés utáni állapotot bemutató hagyatéki tárgyalási jegyzőkönyv, amelyből a következő hasznos információk derülnek ki: Friedl

Pál tulajdonába került a Grassner-dűlőben található 941 négyszögöl szőlő. Ennek a szőlőnek a fennmaradó 509 négyszögöl része Friedl Mátyásé lett. Egy másik Grassner szőlőskert két tagban, összesen 809 négyszögöl nagyságban, Friedl Károly tulajdona lett. Egy másik részt ebben a dűlőben néhai Friedl Lőrincné hagyatékában hagytak, mivel ezt eladják. A fennmaradó rész (két tagban: 1 hold, 136 négyszögöl, illetve 553 négyszögöl) néhai Friedl János hagyatékába került át, azzal a megjegyzéssel, hogy az osztozkodó felek, ezen ingatlanok után egymásnak semmit sem tartoznak fizetni vagy megtéríteni. Eladtak szintén a Grassnerben egy szőlőt Huber Jánosnak és Knabel Katalinnak, 260 Ft értékben. Dihanits Mátyásné vette meg a szántót az Untenwiesenben, 360 Ft-ért. Friedl Károly és Grafl Anna házastársak tulajdonába került a Greiszer-szántó egyik fele, 790 Ft és 83 krajcár értékben. A szántó másik felét Friedl Vilmos és Grafl Mária vette meg, 787,16 Ft-ért. Hozzáadva az ingóságok becsértékét már komolyabb értéket képvisel néhai Friedl Lőrincné vagyona, mégpedig 3143,93 Ft-ot. Az jelentős adóságok és illetékek rendezése után még mindig 1034,77 Ft tiszta vagyon maradt. Az örökösök az osztályos egyezséget megkötötték, az ingatlanokat és ingóságokat felosztották. Feltűnő viszont az, hogy az ingatlanok leltári ára lényegesen alacsonyabb, mint a tényleges eladási ára. Az örökösöknek ugyanis nem volt érdekük a tényleges érték feltüntetése, mert az ez után fizetett illeték is magasabb volt.

A Friedlek, illetve rokonságuk a „gazdanegyedben” laktak, itt több ingatlant is bírtak: Szent Mihály utca (Sankt Michaelis Gasse) 11, 19, Balfi utca (Schlippergasse) 45.

Ebben a hagyatéki anyagban csatoltan több elhalt családtag haláleseti jegyzőkönyve is megtalálható. Így a fiatalon meghalt egyik fiúé, Friedl Pál gazdapolgáré, aki 26 évesen hunyt el. A másik fiú, a szintén gazdapolgár János, 1886-ban özvegyen halt meg, az egyik unoka, Friedl Terézia, nem sokkal a nagymama halála után, 18 éves korában távozott az élők sorából. Az ő polgári állásaként viszont már nem gazdapolgárnő, hanem „szőlőművesnő” megjelölés szerepelt. A megkülönböztetésnek minden bizonnyal az volt az oka, hogy a 18 éves Friedl Terézia semmilyen tulajdonnal nem rendelkezett, és így gazdapolgárnő sem lehetett, feltehetően a rokonság szőlőjében dolgozott

A következő vizsgálati mintának id. Feigl Samut választottam, aki 1878. augusztus 26-án halt meg, 78 éves korában. A Feigl család szintén evangélikus család volt, bár ez az ág csak a 19. század eleje óta rendelkezett polgárjoggal. Mátyás meggyesi lakos és Zsuzsanna fia Mátyás, Samu apja, 1819. január 20-án nyerte el a polgárjogot, akinek Zsófia nejétől származó egyik fia, Sámuel pedig 1828. június 11-én.¹⁷⁽¹⁹⁰⁾ Mikor Feigl Sámuel 1800-ban megszületett, apja jogállása még „Inwohner” volt, hiszen még nem ¹⁴⁷rendelkezett polgárjoggal. Mikor házasságot kötött 1824-ben Susanna¹⁸⁽¹⁹¹⁾ Göschlrel, Sámuel jogállását is „Inwohner”-ként jelölték meg, mert még nem tette le a polgáresküit.

Bár a haláleset-felvételi lap szerint Feigl Samu „szőlőműves” volt, vagyona nagysága, egy ház tulajdonlása, illetve az, hogy polgárjoggal rendelkezett, azt erősíti meg bennünk, hogy inkább a gazdapolgár rétegbe tartozott. Az evangélikus anyakönyvben, illetve a tulajdoni lapokon is „Wirtschaftsbürger”-ként szerepel, fennmaradt végrendeletében pedig saját magát „Wirtschaftsbesitzer”-nek titulálta. A vagyon itt is két részre oszlott: először az ingóságokat vették számba, amelyek elsősorban a ház berendezéseiből álltak, többek között egy diófa asztal, ágy, egy régi „Schwarzwald” óra, négy szék, 11 tányér; ruházat: kabát, nadrág, ezüstgombok. Az állatállomány a leltár szerint két pár ökörből állt, de nehezen lehet elképzelni, hogy más állatot nem tartottak volna. Itt is jelentős ingatlanokat tudunk kimutatni.¹⁹⁽¹⁹²⁾ Az elhunyt egyedüli tulajdonában volt egy 400 Ft értékű házrész a Wieden 11. alatt, három szőlő, egy-egy a Rothe Peter-, a Grassner- és a Brunnhüttl-dűlőben. Egy szántó a Ruster-dűlőben és egy káposztáskert a Greiss-ban. Közösen birtokolta a gyerekeivel,²⁰⁽¹⁹³⁾ illetve unokáival²¹⁽¹⁹⁴⁾ a Wiedenben fekvő ház másik részét, illetve a 16. szám alatti részháznak is tulajdonosa

volt. Ugyancsak közösen tulajdonolta a gyerekeivel és unokáival a következő ingatlanokat: mező a Fürhasfurth-dűlőben, szántó a Rastkreuzban, szőlő a Weidengrundban, szántó a Trufrierben, káposztásföld a Greiss-ban és egy mező a Scheibelmezőben. Mivel semmilyen adóssága nem volt, és a nevében levő ingatlanait sem terhelte jelzálog, a tiszta vagyona a leltár szerint 4093,60 Ft-ot tett ki.

Már több mint három évvel a halála előtt, 1875. január 30-án végrendekezett. Két-két forintot hagyott a helyi kórháznak, a szegényháznak, az evangélikus árvaháznak és az evangélikus Bruderschaftnak. Unokája, Elisabeth Linzer, aki több éve gyermeki szeretettel ápolta és gondozta, kapta meg a Wieden 11. szám alatti házrészét, a házban található összes berendezéssel, felszereléssel, ruhával, ide nem értve a készpénzt és takarékkönyvet. Mivel eddig az ápolásért eddig semmilyen juttatást nem kapott, örökölt 300 Ft-ot is. Elisabeth azért nem kapta meg a házban található teljes készpénz összeget, mert a többi utód is gondoskodott a nagyapáról és így szinte mindenki örökölt egy bizonyos összeget, amelyeket összeadva több ezer forintot kapunk. Érdekes módon a végrendelet az ingatlanokról nem tesz említést. Úgy tűnik, ezek felosztásáról az örökösöknek kellett megállapodniuk.

Témánk szempontjából jelentősége van annak is, hogy a hagyatéki ügy elintézése több mint 7 éven át húzódott, különböző okok miatt (meghatalmazások késedelmes benyújtása, „a kiskorú örökösök jogainak a nagykorúak által támasztott ellentétes igényei”). Ez alatt az idő alatt a kiskorú személyek időközben nagykorúak lettek. Az ügy gyors elintézését szintén nem segítette két ingatlan önkéntes, nyilvános árverésen való eladása sem 1883. április 19-én. További nehézséget okozott, hogy ifj. Feigl Samu két osztatlan hagyatékot képező szőlőt saját birtokaként kezelte, és a termés leszüretelésére sem volt jogosult. Az örökösök a hagyatéki tárgyalási jegyzőkönyv tanúsága [148](#)szerint csak 1885. augusztus 17-re tudtak osztályos egyezsége jutni. Azon sem csodálkozhatunk, hogy egy ilyen viszonylag komoly hagyaték felosztása, már csak a család nagy mérete miatt is, viszályokat, problémákat okozott.

Különösen érdekesnek mutatkozik az a hagyatéki anyag, [22\(195\)](#) amelyben Grafl Pálnak és feleségének, lánykori nevén Friedl Erzsébetnek a vagyonát vizsgálhatjuk meg. Időben érdemes a feleség hagyatékával kezdeni, hiszen ő 1887. október 1-jén, két évvel korábban halt meg férjénél. Polgári állása szerint „gazdapolgárnak neje”. Szülei „Laurentius Friedl” civis, vagyis polgár és Maria Schmidt, [23\(196\)](#) Lakhelye a Kis utca 20. (ma Pócsi utca), amelynek, mint az a leltárból is kitűnik, a tulajdonosai is voltak. A közös szerzeményű ház értéke az udvarral és a kerttel együtt 931,95 Ft volt. A továbbiakban a nagy számú, de csak a Graflné által felerészben birtokolt mezőgazdasági területek kerültek felsorolásra. Egy 1485 négyszögöles szántó a Kranawet-dűlőben, egy ennél kisebb (363 négyszögöl) ugyanitt. 1252 négyszögöles a szántó a Kurze Steigerben, 746 négyszögöles a Neuberg szántó, 546 négyszögöles a Rothe Peter szőlő, 835 négyszögö-les a Kroisbacher Steeg szántó, 982 négyszögöles a Wolfsdrüssel szántó, 1399 négyszögöles a Potzmann szántó, 1015 négyszögöles a Spital szántó, 585 négyszögöles a Starkner szőlő, 809 négyszögöles a Kohlenberg szántó, ugyanitt tulajdonoltak egy 293 négyszögöles gyümölcsöst, és végül 1008 négyszögöles az Anger szántó. Az elhunyt egyedüli tulajdonában volt egy Kircher szőlő (545 négyszögöl, egy Neuberg szőlő (425 négyszögöl), és a következő szántók: Rohrwiesen (293 négyszögöl) és a Gährenäcker (401,29/50 négyszögöl). Mindez összesen 2582,15 Ft-ot ért. A passzívum oldalát csak a temetési és az ehhez kapcsolódó költségek (orvos, patika, sírkő vásárlás) terhelték, 423,74 Ft értékben. Így a tiszta, nettó vagyon 3158,41 Ft-ot tett ki. Figyelemre méltó, hogy a szőlőskertek mellett milyen sok szántóval is rendelkezett a házaspár, vagyis a borgazdálkodás mellett szántógazdálkodást is folytattak. A leltár felvétele után 17 nappal, október 23-án megjelent az Árvaszék előtt Grafl Pál és bejelentette, hogy „elfelejtett” a Frech-féle hagyatéki tömegbe nevével együtt egy elég jelentős, 2300 Ft-os adósságot bejelenteni. Most kérte, hogy ennek a felét a vagyon kiszámításakor vegyék figyelembe. A dolog elég

meglepő, mindenestre valós tényt közölhetett. Az ingóságokat fel sem sorolták, mivel ezek a férj tulajdonában maradtak, és mint azt majd látni fogjuk, nála lesznek felsorolva.

Örökösnek a gyermekeket, illetve az unokákat jelölték meg.²⁴⁽¹⁹⁷⁾ Mivel az elhunyt anya, illetve nagyanya végrendeletet nem hagyott hátra, a vagyont 1/9–1/9 részben osztották fel a gyerekek között, úgyhogy közöttük vagyonszövetség állt fenn. A meghalt fiú, Grafl Nándor gyermekeinek szintén 1/9-ed rész járt.

Özvegy Grafl Pál két évvel élte túl feleségét, és 1889. április 15-én halt meg, szintén végrendelet hátrahagyása nélkül. Mikor 1841-ben házasságot kötött, már polgárként szerepelt. Vagyona a leltár szerint még jelentősebb volt feleségénél. Itt is első helyen egy Pócsi utcai ház állt, de nem a 20. szám, hanem a 24. szám alatti. Ennek a ¹⁴⁹háznak is tulajdonosa volt, míg a 20. szám alatti felének. A mezőgazdasági területek talán minden eddiginél jelentősebbek. Kranawet Acker (1485 négyszögöl), Kurze Steiger (1252 négyszögöl), Neuberg Acker (746 négyszögöl), egy szőlő a Rothe Peter-dűlőben (546 négyszögöl), egy szántó a Kroisbacher Steegben (835 négyszögöl), egy szántó a Wolfs-Drüsselben (982 négyszögöl), egy szántó a Potzmannban (1399 négyszögöl), egy másik szántó a Spital-dűlőben (1015 négyszögöl), egy szántó fele részben a Starknerban (585 négyszögöl), szintén csak felerészben tulajdonolt egy szántót a Kohlenbergben (809 négyszögöl). Tulajdonosa volt továbbá gyümölcsösnek szintén a Kohlenberg-dűlőben (293 négyszögöl), és egy 1008 négyszögöles szántónak az Angeron. Teljesen egyedül volt a tulajdonosa a következő ingatlanoknak: szántó a Kranawet-dűlőben (526 négyszögöl), szántó a Greuth-dűlőben (1039 négyszögöl), egy szőlő a Wiedererben (379 négyszögöl), további szántók az Angeron (935 négyszögöl), és a Teichackeron (923 négyszögöl). Megjegyzi a leltár, hogy a Neuberg-dűlőben fekvő szántó, illetve mező 1/4 részben a férje, 3/4 részben a már elhunyt feleség tulajdonában volt, de mivel két évvel korábban nem került felvételre, most az egész itt fog megjelenni. Az ingatlanok teljes értéke a korábbi leltárakban megállapított vagyonokhoz képest 5435,60 Ft-ot tett ki.

Ezt követte még az ingóságok felsorolása. Az úgynevezett „Wehezimmer”-ben, vagyis abban a szobában, ahol Grafl Pál meghalt, a következő tárgyak kerültek többek között a leltárba: polírozott fiókos szekrény vagyis sublót, asztal, székek, ágy, festmények, tükör, ruhák, ónedény. A konyhában különböző edények és lábosok. A pincében nyolc üres hordó állt: 2 darab 12 akós, két 10 akós, négy 8 és két 6 akós és más bortereléshez szükséges eszközök. Az istállóban egy foltos tehén és két fogat. A leltárban szerepelt még továbbá két eke és egy borona, a kamrában különböző, a gazdaságban használatos szerszámok. A kiadási oldalon itt is csak a temetéssel és gyógyítással kapcsolatos tételek álltak, úgymint sírkő vásárlás, orvosi, gyógyszerári költségek, összesen 288,74 Ft értékben. A tiszta vagyon ekkor 5472,46 Ft-ot tett ki.

A hagyaték elintézése ügyében megjelentek a tárgyaláson az örökösök.²⁵⁽¹⁹⁸⁾ A felek már a tárgyalás elején megjegyezték, hogy egy a Rothe Peter-dűlőben fekvő szőlő a leltárba felveendő, mivel ez Lipkovitsné nevére van telek-jegyzőkönyvezve, azonban Grafl Pál ezt már megvásárolta, anélkül, hogy erről szabályos adásvételi szerződést írtak volna. Ezt a ténytet Lipkovitsné is megerősítette. Megjegyezték továbbá, hogy a Neuberg-dűlőben fekvő ingatlan csak 1/4 részben volt Grafl Pál tulajdona, ezért a telek értékének csak a negyedét tüntették fel. Kinyilvánították azt is, hogy az anyjuk halála óta fennálló vagyonszövetséget ezennel megszüntetik, és egymás között az addigi közös vagyont is felosztják. A szülői vagyon összesen 9348,06 Ft-ot ért. Előre kijelentették, hogy a tartozásokat már kifizették, és azt, hogy egymást pénzben nem fogják kifizetni. Kivételt képez ez alól a két ház, amelyek átvételi ára 3460,20 Ft, vagyis egy főre 384,46 Ft esik. A leltározott ingóságokat kilenc egyenlő részben fogják felosztani. Ezek után megszületett az osztályos egyezség. E szerint Grafl Mihály tulajdonába került a ¹⁵⁰Kis utca 24. szám alatti ház, amelynek értéke 1133 Ft volt. A fentiek szerint neki csak 384,53 Ft járt, ezért a fennmaradó kb. 748 Ft-ra kötelezettséget vállalt, hogy mindenféle telekkönyvi biztosítás, vagyis jelzálog és kamat nélkül Raffensberger Ferencnének

kifizeti a neki járó részét, illetve a két kiskorú Grafl Nándornak és Máriának a maradék 364 Ft-ot. Ugyancsak Grafl Pál tulajdonába került a Kranawet-szántó, az Anger-szántó és az ingóságok 1/9 része, összesen 432 Ft értékben, és azt meg is tartotta minden kifizetés nélkül.

A két testvér, Grafl Pál és kiskorú Grafl Ferenc 1889. november 1-i hatállyal átvették a Kis utca 20. szám alatti házat, a hozzá tartozó kerttel, összesen 2327 Ft értékben. A kettejüknek járó összeg viszont csak 779 Ft, ezért kötelezték magukat, hogy a fennmaradó összeget a következő módon kifizetik. Grafl Pál Lipkovits Ferencnének 384,46 Ft-ot, Feichtinger Károlynének 374,26 Ft-ot, kiskorú Grafl Nándor és Mária javára Soproni Városi Árvapénztárba 20,40 Ft-ot. Grafl Ferenc Stagl Józsefné kezeihez 384, 46 Ft-ot, Grafl Mária részére ugyanennyit, Feichtinger Károlynének pedig a még hiányzó 10,20 Ft-ot.

Különösen érdekes az az egyezség, amely a két testvér között született a ház használatáról. Ebből a leírásból megismerhetjük egy gazdapolgár-ház pontos felépítését. A hagyatéki anyagban található magyar nyelvű szöveget szó szerint idézem:

„I. Grafl Pál és jogutódai használni fogják az utczai szobát a mellette lévő konyhával és kamarával valamint a kamara mellet lévő pinczét, továbbá az ezen lakrészek felett levő padlást, a pincze feletti gabona padlást, az első pajtát padlással együtt, a trágyatérnek ezen istállóhoz szomszédos felét, az udvart és kutat Grafl Ferencsel közösen, a házikertnek Grafl Károllyal szomszédos felét, mindezekhez a szabad közös be- és kijáratot (szekérrel állatokkal és gyalog) és kötelezi magát és jogutódait azon esetre, ha fivére Grafl Ferenc az általa használandó pajtában lévő fiókpajtát istállóra változtatná át, ugyanannak a fentiek szerint átvett házikerttől egy két és fél ölnyi hosszúságu tért az egész kert szélességében trágya helynek ingyen átengedni.

II. Grafl Ferenc és jogutódai használni fogják az első udvari szobát, a mellette lévő konyhát, a szomszédos második udvari szobát, az egész présházat sajtóval együtt kizárólag, és az ezen lakrészek feletti padlást, a présházzal szomszédos istálló padlással együtt, a trágyatérnek ezen istállóval határos felét, a hátsó pajtát padlással együtt, a házikertnek Taschner György és Holzmann Gottlieb birtokával szomszédos felét, a Grafl Pállal közös udvart és kutat mindezekhez a szabad közösből és a kijárat (szekérrel, állatokkal és gyalog) és azon esetre, ha fivére, Grafl Pál a fent említett fiókpajtát istállóra változtatná át, az ugyanannak az általa átvett kertnek két és fél ölnyi hosszúságú és egész szélességű térségre nyúló ingyenes jogot.”

Úgy tűnik, és figyelemre méltó, hogy a ház felosztásánál fontosabb volt a gazdasági épületek pontos elhatárolása és az ezekkel kapcsolatos meg nem történt eseményekre való felkészülés, mint a lakrészek pontos felosztása.

Szintén Grafl Pál tulajdonába került át a Wolfsdrüssel szántó, a Starkner szőlő, és az ingóságok 1/9-ed része. Testvére, Ferenc tulajdonába került a Wiederer szőlő, amely mint megjegyzi özvegy Zax, született Zehetner birtoka mellett fekszik, továbbá az Anger szántót, a Rothe Peter szőlőt, a Pohl András birtoka mellett fekvő Rohrwiesen 151 szántó felét, a Fuchs Gottlieb birtoka mellett fekvő Gähren szántó felét és az ingóságok kilenced részét, az örökös társak részére minden kifizetés nélkül.

Lipkovits Ferencné vette át a Neuberg szántó nyugati felét, a Teich szántót egészben, és ő is megkapta az ingóságok kilenced részét. A testvérétől, Grafl Páltól pedig megkapta a már említett 384 Ft-ot.

Feichtinger Károlyné tulajdonába került a soproni Kohlenberg szántó, a Kohlenberg gyümölcsös, a Neuberg szántó és rét (valószínűleg csak a másik feléről van szó), a Neuberg szőlő, a Kircher szőlő, és az ingóságok kilenced része. Két testvérétől, Ferencétől és Páltól pedig készpénzt kapott. Az öröksége így

összesen 1166,64 Ft-ot tett ki.

Raffensperger Ferencné a Kurze Steigerban fekvő szántó Feichtinger Mátyás birtoka melletti felét, az egész Anger szántót, a Rohrwiesen szántónak a Hauer Lajos birtoka mellett fekvő felét, a Gähren szántónak szintén a felét, az ingóságok kilenced részét kapta meg. A fivéréől, Mihálytól kapott pénzzel együtt az öröksége 1078,24 Ft-ot tett ki. Stagl Józsefné tulajdonába került a Kurze Steiger szántó Feichtinger Ignác birtoka mellett fekvő fele részét, a Neuberg szántó felét, az egész Kroisbachersteeg szántó felét, az ingóságok kilenced részét, így az ő összes öröksége 1155,24 Ft.

Grafl Mária tulajdonába vette az egész Potzmann szántót, a Spital szántót, a Greuth szántót, az ingóságok kilenced részét, és a Ferenctől kapott pénzzel együtt öröksége 1077,44 Ft-ra rúgott.

Grafl Mária és testvére Nándor kiskorúak közös tulajdonába került a Kranawet szántó, a Rothe Peter szőlő, egy másik szántó a Kranawetben, a Wiederer szőlőnek a Friedl Lőrinc birtoka mellett fekvő felét, és mint mindenki az ingóságok kilenced részét, illetve még ehhez jött a Grafl Páltól kapott 20,40 Ft, ami így összesen 1178,14 Ft-ot tett ki.

A jegyzőkönyv meghagyta, hogy mindenki köteles az itt leírtak szerint cselekedni. A hagyatéki eljárási költséget az örökösök 9 egyenlő arányban osztják fel, az állami illetéket pedig, az átvett birtokok arányában fizetik meg. A felosztásból az is kiderül, hogy többször is az örökség részeként tüntettek fel néhány telket (például: Anger szántó, Neuberg szántó), ezért valószínűleg ilyenkor telek megosztásról lehet szó.

Négy évvel később, 1893 októberében pótleltár felvételére került sor, mivel ekkor derült ki, hogy Franz Lipkovitsnak (Grafl Pál vőjének) Grafl Pál felé 6 %-os kamatozású 500 Ft-os tartozása van, amelyet az örökösök, – mind a tőkét, mind a kamatokat – felvették. Mivel a törlesztésről nyugta nem került kiállításra, ezért most az örökösök és jogutódok beleegyeznek, hogy a két ingatlanra bejegyzett zálogjogot törlik. Az amúgy is jelentős vagyon ezzel a tétellel tovább nőtt. Ezt az alkalmat megragadva, Grafl Ferenc bejelentette, hogy ő már 26 éves, tehát nagykorú, és a jegyzőkönyvet teljes terjedelmében elfogadja. Ezzel az ügy végére pont került, a jelentős vagyont az örökösök egymás közt láthatólag minden komolyabb összetűzés nélkül felosztották.

Ebben a hagyatéki anyagban megismerhettünk egy tipikus soproni jelenséget, a részházat. A gazdanegyedben, vagyis a belső városfal és a külső városfal közötti területen, ezen belül is a Szent Mihály-templom környékén (pl.: Szent Mihály utca, Wieden, Szeder utca, Jégverem, Balfi utca), a Halász utcában, a Kis utcában, a város északi részében a Szélmalom utcában, a nyugati részében pedig az Újteleki, Hátulsó és Rákóczi [152](#) utcákra a legjellemzőbbek a részházak, és egyben ezek az utcák voltak leginkább a soproni bortermelek által lakottak. Itt a házak zárt sorban sűrűn egymás mellett épültek, homlokzatuk keskeny, viszont mélyen hátra húzódnak a telken. Ezeknek a telkeknek a szélessége gyakran nem éri el a 8–10 métert, mélységük, illetve hosszúságuk viszont elérheti a 100–150 métert. Az utcai homlokzaton csak egy kicsi földszintes házat látni, két ablakkal, gyakran deszka oromzattal, utcára nyíló padlásablakkal. Sok telken a széles kapu által elválasztott két külön ház áll. A házak mögött az udvar egyik, vagy mindkét oldalán kis melléképületek sorakoznak, amelyek hosszan nyúlnak hátrafelé. A részházak kialakulásának oka abban keresendő, hogy a város szaporodó népességének a belső fallal körülvett belvárosban, beépíthető háztelek hiányában nem volt módja építkezni. A másik lehetőség az lett volna, hogy itt a külvárosban, a belvároshoz hasonlóan, emeletes házakat építsenek, ez azonban a gazdasági foglalkozás miatt a lakosságnak nem felelt meg. Nem maradt más lehetőség, mint hogy a tulajdonosok az utcára néző ház mögé egy vagy idővel több házat építettek a telek egyik vagy mindkét

oldalára. Eredetileg a részházak a rokonság kezében voltak, de idővel idegen emberek kezébe kerültek. A gazdanegyedben sétálva, ha benézünk egy kapun, még ma is láthatjuk, hogy ezek a részházak szinte utcákat képeznek. A részházak építésének másik előnye, hogy az építető saját házra tett szert, mezőgazdaságból élő család pedig nehezen képzelhető el saját ház nélkül. A házakban lévő lakások általában kicsik, 1–2 szobásak. [26\(199\)](#)

A gazdapolgári foglalkozás, mint status jelenik meg. A leltárak világosan megkülönböztetik őket, tehát nem mesterségesen létrehozott kategóriákról van szó. Városi térbeli elhelyezkedésüket meghatározza gazdasági tevékenységük és korábban lezajlott letelepedési struktúrájuk. Vagyonuk jelentős részét az ingatlanok alkotják, kisebb részét az ingóságok, amelyekben belül a gazdasági felszerelés a nagyobb, és nem a lakás belső berendezése. [27\(200\)](#)

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Krisch András: A soproni szőlőtermelők a 19. század utolsó évtizedeiben¹ / A szőlősök hagyatékai

A szőlősök hagyatékai

A soproni szőlőtermelők szerényebb vagyonnal rendelkező rétegét alkotják a szőlősök (Weingärtner). Ennek a társadalmi rétegnek a tagjai sok esetben szintén rendelkeztek polgárjoggal, ha azonban az általuk hátrahagyott leltárakat megvizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy mind az ingatlanok, mind az ingóságok értékének tekintetében, jóval kisebb összegek jelennek meg, mint az előző csoportnál.

A szőlősökről komplex családi képet kaphatunk a következő hagyatéki anyag áttekintésekor. [28\(201\)](#) Itt ugyanis egy családon belül apa, lánya és fia vagyonát is megvizsgálhatjuk. Wurm Theresa, született Leitner 37 éves korában, 1879. április 5-én, nem sokkal a szülése után halt meg, méhlepényvérzésben. [29\(202\)](#) A haláleset-felvételi lap szerint polgári állása szőlőműves neje. A halotti anyakönyvben azt találjuk, hogy férje [153](#)Fabrikсарbeiter. Lakhelye az Újteleki utca 6. (Neustiftgasse) szám alatt volt, a háznak azonban nem ő vagy családja volt a tulajdonosa. A vagyontárgyak közül nem hiányozhat itt sem a szőlőskert, amelyet ez esetben egy 197 négyszögöles, az Olmützer-dűlőben fekvő ingatlan képviselt. Bár ez az ingatlan már az elhunyt és férje birtokában volt, telek-jegyzőkönyvileg még az apa, Leitner Gottlieb nevéen állt. A becsértéke, amelyet az éves adó hetvenszereseként számoltak ki, 135,80 Ft-ot tett ki, és ennek a fele esett Wurm Theresára. Mivel adóság nem terhelte a vagyont, ezért az örökösök, vagyis a gyerekek: Erzsébet, Teréz, Mihály, Susanna, Katalin és Samu kapta meg az egyhatod részt. Nem sokkal élte túl édesanyját Wurm Mihály, aki 1879. július 7-én halt meg, 8 éves korában. Halálakor már tulajdonaként szerepel az anyai örökség 11,31 Ft értékben. Utána a testvérei örökölték. Az 1882. április 11-én felvett jegyzőkönyvben kettejük esetét a közjegyző Geiszler József együtt tárgyalta. Mivel időközben a nagyapa, Leitner Gottlieb is elhunyt, érintőlegesen az ő vagyonáról is szó esett. Mint azt már említettük, a szóban forgó szőlőskert a nagyapa nevéen állt a telekjegyzőkönyvben, de azt időközben már Wurm Theresa és férje használta, illetve Mihály is örökölte, ezért a törvényes örökösök a még kiskorú unokák lettek.

A család harmadik tagja, akiről hagyatéki anyaggal rendelkezünk, a már említett nagyapa, Leitner Gottlieb, aki 1882. június 15-én hunyt el. Polgári állásával kapcsolatban érdemes néhány mondatra megállni. Születésekor apja, szintén Gottlieb, polgár volt. Amikor 1841. augusztus 26-án feleségül vette Krausz Theresiát, akkor a házassági anyakönyv szerint „polgár fia”-ként szerepelt. Theresia lánya születésekor, 1842-ben foglalkozásának a „zsellér”-t adták meg. A halotti anyakönyv szerint pedig már Wirtschaftsbürgernek volt feltüntetve és ez állt a haláleset-felvételi lapon is. Ez azt jelenti, hogy egy

személy életében több jogállással is rendelkezett. Ezt vajon mivel magyarázhatjuk meg? Házasságkötésekor még valószínűleg nem tette le a polgáreskü, ezt erősíti meg az is, hogy a Házi-féle polgárkönyvben nem találjuk meg, hanem polgárfiúként említik, aminek még az is oka lehetett, hogy a szülői házban lakott, saját vagyona nem volt. Egy év múlva, amikor gyermeke született, már nem lakott otthon, és szintén csak valószínűsíteni tudom, hogy nem rendelkezett háztulajdonnal és talán más ingatlannal sem, ezért zsellér besorolást kapott. Halálakor, 1881-ben, a feudális eredetű polgárjog a polgári állam megteremtésével gyakorlatilag jelentőségét és érvényét veszítette, de mivel a család régi polgárjoggal rendelkező dinasztia volt, ezenkívül ekkor már házzal és ingatlannal is rendelkezett, így kiérdemelhette a Wirt-schaftsbürger státuszt, bár – mint azt látni fogjuk – vagyona nem volt jelentős.

A leltár a már említett Olmützer-dűlőben fekvő szőlőt egyik ingatlanjaként említi meg. A feleségével, Krausz Theresiával közösen tulajdonoltak a következő ingatlanokat, ezért az értékeknek csak a felét tüntették fel. A Halász utca 20. szám alatti részház fele, 350 Ft értékben. Tulajdonolt még ezekenkívül szintén felerészben három szőlőt is, az Eislerweingartent, a Satzweingartent és a Greisserweingartent. Az ingó vagyon egy darab 5 akós³⁰⁽²⁰³⁾ és egy darab 2 akós boroshordót tett ki, mindez összesen 885,50 Ft-ot ért. Az Ödenburger Spar- und Darlehenverein-nek és a bánfalvi Susanna ¹⁵⁴Knabelnek voltak vele szemben összesen 275 Ft értékben követelései. A nettó vagyon 610,30 Ft-ot ért.

Végrendelete szerint örökösöknek a feleségét és gyermekeit, Gottliebot, Michaelt, Elisabethet (férje Tobias Beck), Katharinát (férje Ferdinand Weber), és a már meghalt Theresia (férje Michael Wurm) után maradt gyerekeket nevezte meg. A végrendelet szerint halála esetén felesége kapja életfogytiglani használatra a Fischergasse (Halász utca) 20. szám alatti házat, minden ingósággal együtt, és az Eislerweingartent. Felesége halála után két lánya, Elisabeth Beck és Katharina Weber az Eislerweingartent fele-fele arányban fogja tulajdonolni. A házat minden ingósággal, és a Dudles-weingartent az öt gyerek, illetve az unokák egyenlően osszák fel. Halála után Theresia Wurm gyermekei a már amúgy is használatukban levő Olmützerweingartent kapják meg, azzal a kikötéssel, hogy a birtokra eső adóterheket megfizetik. Ugyancsak hasonló feltételekkel használhatta továbbra is Michael a már tulajdonában levő Steinigersatz szőlőt. Leitner Gottlieb gondoskodott az adóságok rendezéséről is, mert meghagyta, hogy felesége fizesse ki a felét, a másik felét pedig a többi örökös. A hagyatéki tárgyaláson 1882. június 28-án a három halálesetet a végrendelet figyelembe vétele mellett egyben tárgyalták, de gyakorlatilag csak Gottlieb Leitner vagyonának felosztásáról esett szó, már csak azért is, mert telek-jegyzőkönyvileg minden az ő nevéen volt bejegyezve. Most viszont adott volt az alkalom ahhoz, hogy a végrendeletnek megfelelően mindenki a nevére írassa a már amúgy is használt mezőgazdasági területeket, illetve szintén a végrendeletnek megfelelően azokat felosszák.

Az eddigiektől eltérő életpályát fut be Mahder Gottlieb, aki 1833. február 26-án született a Sopron melletti Harkán. Születésekor apja neve mellé csak annyit írtak, hogy „hiesiger Einwohner” (itteni lakos).³¹⁽²⁰⁴⁾ Házasságakor, amit 1863-ban Judith Span-rafttal Sopronban kötött, az 59. Rainer sorgyalogezredben szolgált,³²⁽²⁰⁵⁾ vagyis biztos, hogy nem foglalkozott szőlőműveléssel. A halál 1887. november 30-án érte utol, ekkor foglalkozásaként a szőlőművest adták meg.³³⁽²⁰⁶⁾ Mindez azt jelenti, hogy egy faluról származó ember a hadseregből leszerelve Sopronban szőlőművelésbe kezdett. A házat, ahol lakott, csak bérelte (Újteleki u. 20.), a tulajdonában levő szőlőskertek pedig messze nem nevezhetők jelentősnek, ráadásul feleségével közösen tulajdonolták őket. Egy szőlővel rendelkeztek a Starknerben, a Frettnerben, a Satzban és eggyel a Schwabenbergben (ez telek-jegyzőkönyvileg még nem volt az örökhagyó nevére átírva), a Kroisbacher Steeg-féle dűlőben pedig egy szántóval. Ezeknek az ingatlanoknak az összértéke nem több mint 274,50 Ft, mert egyik esetben sincs egy vagy két sornál több egy szőlőben. A „szenvedő állapot”,

amely a temetési és orvosi költségeket is magában foglalta, majdnem 140 Ft-ot jelentett, így a felosztásra váró vagyon sem számottevő, sőt még jelentéktelenebb, ha figyelembe vesszük, hogy az öt örökös, az öt még életben levő gyerek³⁴⁽²⁰⁷⁾ között kellett felosztani, az elhunyt végakarata szerint. Az ingatlanokat életfogytiglani használati joggal az özvegy kapta meg, az elhunyt végakarata és az özvegyi jog szerint is, telek-jegyzőkönyvileg viszont az örökösök nevére lesz ¹⁵⁵átírva. Öz. Mahderné vállalta azt is, hogy az adóságokat kifizeti, amihez időközben még Hoffman Jakab és Terézia 200 Ft-nyi követelése is társult. 1889. január 6-án érkezett Sopron Szabad Királyi Város Árvaszékéhez az a kérelem, amelyet az özvegy nyújtott be. Ebben leírja, hogy férje vagyonát adóságok terhelik és csak ezek kifizetése után tudja gyermekei számára az atyai vagyont biztosítani. Ezért két közös ingatlant: a Kroisbacher Steeg szántót és a Satz szőlőt kénytelen volt eladni. Ezúton kérte az Árvaszéket, hogy kiskorú gyermekei nevében az adásvételt gyámhatóságilag hagyják helyben. A befolyó vételárból próbálja meg rendezni az adóságokat. Többek között ekkor még nem került a férj orvosi gyógykezelése kifizetésre. Ki kellett még fizetnie a már két éve beteges lányának gyógyítási költségeit és más kölcsönöket, amiknek egy részét a férj halála után vett fel. Nem szabad a közlő szőlőmunkákkal kapcsolatos kiadásokról sem megfedkezni. A terhek – mint írja –, felerészben őt, felerészben a gyerekeit terhelik, de ha az ingatlanok árából befolyó összeg nem lenne elegendő, akkor a különbözetet saját maga fogja kifizetni. Az ügy végkifejletét nem ismerjük, bár nem valószínű, hogy az Árvaszék a kérelem elé akadályt gördített volna.

Göschl András esete az előzőekhez képest egészen egyedülálló. 1878. december 24-én, 57 éves korában halt meg, polgári állása szőlőműves volt.³⁵⁽²⁰⁸⁾ 1845-ben kötött házasságot Halvax Sofiával, ekkor foglalkozásaként a zsellért adták meg.³⁶⁽²⁰⁹⁾ Lakását, amely halálakor a Wolfserstrasse (Balfi utca) 12. szám alatt volt, nem tulajdonolta. Apját, Göschl Ferdinandot, szintén zselléreként tüntették fel. A leltár felvételekor a felesége kiskorú leánya, Katalin, és a már megözvegyült lánya, Zsófia, öz. Göltlné volt jelen. Azért tekinthető ez az eset egyedülállónak, mivel ingó vagyona egyáltalán nem volt, valószínűleg ezt az örökösök nem vették bele a leltárba, az ingatlanvagyon pedig csupán egy 500 Ft értékű szőlőből állt a Neuberg-dűlőben. Mivel a passzív oldalon nem állt semmi, valójában a leltárt lezártnak is lehetett tekinteni. A hagyatéki tárgyaláson gyakorlatilag ennek a kertnek a sorsáról kellett csak dönteni, ezt pedig felesége, Göschlné kapta meg élethossziglani használati joggal, halála után pedig a két megnevezett gyermek.

A vagyoniilag differenciált soproni bortermelők két rétegét mutattam be, néhány hagyatéki leltár alapján. Megállapíthatjuk, hogy a gazdapolgárok a szőlőtermelés mellett szántógazdálkodást is folytattak, amelyhez a felszerelés is rendelkezésükre állt. Ez a státusz mindenképpen elkülönül az őstermelők másik rétegétől, a „szőlősök”-től. Három meghatározó ismérvet tartottam szem előtt: 1. polgárjog, 2. a vagyon mérete, 3. ház, vagy házrész tulajdonlása. E három kritérium együttes megléte volt szükséges a gazdapolgári státusz megszerzéséhez. Bár a dualizmus idején a polgárjog meglétéből már semmilyen jog vagy kötelesség nem eredt, az itt vizsgált személyek szinte mindegyike megszerezte azt, még a polgári állam kiépítése előtt, bár azt is meg kell jegyezni, hogy a szőlősök is rendelkeztek néhány esetben polgárjoggal. Eme jog meglétéből következik is a második jóval szubjektívebb feltétel, a vagyoni helyzet. Azért következik, mert a polgáreskü letételének feltétele volt egy bizonyos fokig módosabb vagyoni helyzet. Sokat számított, hogy a vizsgált személy, család mennyire volt – elsősorban a kortársak számára és a városban uralkodó vagyoni állapotokhoz ¹⁵⁶képest – vagyonos, mekkora ingatlanokkal rendelkezett, milyen volt életszínvonala. A harmadik kritérium, ami talán a legobjektívebb, az az, hogy tulajdonolt-e a család házat, vagy házrészt, hiszen a leltárak egyik legnagyobb tételét ezek jelentették. Esetleg lakás is szóba jöhet, de ezt a gazdálkodó életmód miatt ezt nem tekinthetjük tipikusnak, hiszen a mezőgazdasághoz szükséges élő állatot és gazdasági felszerelést a pajtában, az udvaron kellett elhelyezni.

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy mivel az itt vizsgált szőlős hagyatékok egyike sem haladta meg az 1000 Ft-ot, valahol itt húzhatjuk meg azt a pénzügyi határt, amely választóvonalat képez a szőlősök és gazdapolgárok között. Az a tény is ezt erősíti meg, hogy egy ház értéke az általam választott forrásokban, minimum 400 Ft-ot tett ki, vagyis ház tulajdonlása nélkül nehéz volt az 1000 Ft-os értéket elérni.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Krisch András: A soproni szőlőtermelők a 19. század utolsó évtizedeiben¹ / Gazdapolgár vagy Ponzichter?

Gazdapolgár vagy Ponzichter?

Bár a dolgozatnak nem a szűken vett témája, mégis úgy gondolom, meg kell említeni, illetve eloszlatni azt a soproni helytörténetírásban elterjedt tézist, hogy a Ponzich-terek és a gazdapolgárok között nincs különbség, azaz a két alapvetően bortermelő réteg közé egyenlőségjelet tehetünk. Felföldi János „A soproni poncichter” című könyvében,³⁷⁽²¹⁰⁾ a poncichter szót a gazdapolgár szinonimájaként tárgyalta. Említhetjük Bedi Rezső munkáját³⁸⁽²¹¹⁾ is, aki egyszerűen a Wirtschaftsbürger vulgáris, gúnyosabb megfelelőjének tartja a Ponzichtert.

Ugyancsak egyenlőségjelet tett a két fogalom közé Házi Jenő, aki úgy vélte, hogy a Ponzichterek azért nem a legrégebbi elemek Sopronban, mert a Wirtschaftsbürger kifejezés csak 1780-ban bukkan fel először. A továbbiakban a következőket írta: „A poncichter elnevezés alatt csak azokat a földműveléssel foglalkozó polgárokat lehet érteni, akiknek az ősei a polgárok sorába felvételtek, tehát nem értem tágabb értelmezés szerint a régi kereskedő és iparos családokat; csak azért lehet a polgári joggal rendelkezőket figyelemmel kísérni, mert akiknek nem volt polgárjoguk, azok a város széles körű kiváltságaiban nem részesültek: bort nem mérhettek, szavazati joguk nem volt és nem voltak megválaszthatók s így a város életében sem szenvedőleg, sem cselekvőleg részt nem vehettek.”³⁹⁽²¹²⁾ Ez a kijelentés azt erősítheti meg bennünk, hogy csak azok a személyek voltak Ponzichterek, akik polgárjoggal rendelkeztek és ezzel a kiváltságok részesei lettek.

Kovács József László „A soproni gazdapolgár irodalmi életrajza” című tanulmányában a következőket írta: „A soproni gazdapolgár tanulmányunkban összefogó kifejezés. Pótolni kívánja a hienc megjelölést, helyettesíteni szeretné a poncichter alakot is, mindkettő a német gazdapolgárral azonos, csak míg a hienc alak már a XVIII. század végétől ismert, a poncichter írásos előfordulása csak századunkban válik gyakoribbá. Bizonyára igaza van Mollay Károlynak, aki szerint a poncichter (babtermelő) megnevezés ¹⁵⁷ismert volt már a múlt század folyamán is, a két név együtt is élhetett, majd napjainkban az utóbbit használják már csak.”⁴⁰⁽²¹³⁾

A Ponzichter szó használata a mai köznyelvben sokkal elterjedtebb és immár magyaros írásformája (poncichter) is kialakult. Ugyanakkor a levéltári forrásokban ennek előfordulását hiába is keresnénk. Az elemzett dualizmuskori hagyatéki leltárak sem ismerik, hiszen csak a gazdapolgár – szőlős megkülönböztetéssel találkozunk. Kiket takar ez a kifejezés és miért jött létre? Ha a csak a szó értelmét nézzük, akkor ezt viszonylag könnyen meg tudjuk válaszolni. Ők olyan németajkú szőlőművesek, akik a szőlőskertekben – mint az a névben is benne van – a sorok között, más egyéb zöldség mellett, babot is termeltek (Bohnenzüchter). A bab ugyanis nem árnyékolta be a szőlőt, a szüretet sem zavarta, és – ez szintén nem elhanyagolható szempont – az így megtermelt bab után nem kellett semmilyen adót fizetni. Bár az ilyenfajta babtermelés az ország más vidékein is előfordult (pl: somogyi német falvakban), ez mégiscsak leginkább a soproni borvidék egyik jellegzetessége. Vagyis ez a megnevezés nem társadalmi vagy vagyoni

alapú, hanem egy a szőlőművelést kiegészítő tevékenység alapján keletkezett. Ezeknek a kritériumoknak megfelelően az a személy is, akinek tulajdonában nem volt szőlőskert, csak bérelte, és az is, aki komoly saját szőlőbirtokokkal rendelkezett, és a bortermelést főfoglalkozásként üzte. Nem tévedhetek tehát nagyot, ha azt feltételezem, hogy ez a megnevezés az életformához kötődött, vagyis minden bortermeléssel foglalkozó gazdát lehetséges volt Ponzichternek nevezni, hiszen babot is termeltek.

A Ponzichter tehát gyűjtőfogalom, amelybe beletartozhattak a gazdapolgárok is. A soproni szőlőtermelőket ez a megnevezés sem vagyoni, sem társadalmi vagy jogi kategóriába nem sorolta. Ugyanakkor semmiképpen nem lehetett sértő vagy gúnyos, hiszen ez esetben a filoxéra vész után a kőszegi borosgazdák, akik addig magukat Hauernek nevezték, nem kezdik először a borra, majd magukra is, az ott teljesen idegen Ponzichter kifejezést használni.⁴¹⁽²¹⁴⁾ Mindebből persze az is következik, hogy a kifejezés már létezett és használatos volt a 19. század végén is.

Az biztos, hogy a bortermeléssel foglalkozók is vagyoniilag differenciáltak voltak. Három kategóriát lehet felállítani: a legvagyonosabb, főleg ingatlanal rendelkező gazdapolgárt; a még nem nincstelen, de már jóval szerényebb vagyonnal rendelkező szőlőst vagy Weingärtner; illetve a saját földjéből megélhetést nem találó napszámost, zsellért (Tagslöhner). Ezek a kategóriák levéltári források alapján is könnyen megfoghatók, és mindenképpen konkrétabb besorolást jelentenek az átfogó, kissé általánosító és inkább az életmód alapján kialakult Ponzichter elnevezéshez képest.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Jankó Ferenc: „A soproni részházak” – két emberöltő múltán¹

158 Jankó Ferenc: „A soproni részházak” – két emberöltő múltán¹⁽²¹⁵⁾

Thirring Gusztáv 1936-ban ugyanezen a címen jelentetett meg tanulmányt a Városi Szemle lapjain.²⁽²¹⁶⁾ Címválasztásommal is jelzem, hogy Thirring nyomdokain járva kívánom újfent körüljárni a részházak témakörét. A téma ma is aktuális, s a nagyra becsült tudós kutató tanulmánya is új értelmet, jelentést nyer, ha a részházakat újabb időkeresztmetszetben vizsgáljuk meg. Hiszen – Sopron történelmi külvárosainak érdekes képződményeként – ma is léteznek részházak.

A fentiek alapján kutatásom több irányból kapott motivációt. A részházak, mint múltbeli örökség, hogyan befolyásolták egykor a külvárosok fejlődését? Milyen a jelenbeli helyzetük, hogyan illeszkednek a város mai szövetébe? S végül, milyen sors vár rájuk Sopronban, milyen szerepet szánunk nekik a jövőben? Az első két kérdésre jelen dolgozat keretében keresem a választ, a részházak, illetve – a vizsgálati kört tágítva – a történelmi külvárosok fejlesztési lehetőségeire egy későbbi tanulmányban térek majd vissza.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Jankó Ferenc: „A soproni részházak” – két emberöltő múltán¹ / A vizsgálat módszerei

A vizsgálat módszerei

Kutatásom kezdetén összegyűjtöttem a potenciális részházakat, egyrészt Thirring Gusztáv és a vele együtt dolgozó Heimler Károly művét felhasználva,³⁽²¹⁷⁾ másrészt a kataszteri térképmásolatok

tanulmányozásával is kiválasztottam az esetleges részházakat. Arra a kérdésre, hogy ezek közül ma mely házak szerepelnek ténylegesen a részházak között, elsősorban a városi földhivatal számítógépes ingatlan-nyilvántartásában 2002 júliusában elvégzett adatgyűjtés adhatott választ, néhány ház esetében a végleges döntés azonban csak a helyszíni bejárás során születhetett meg. Az előzőleg elkészített kérdőívekre a házanként kirajzolt kataszteri térképrészlet segítségével, az egyes helyrajzi számokhoz tartozó tulajdoni lapok alapján gyűjtöttem ki az adott telek funkcionális, jogi megnevezését (lakóház, udvar, gazdasági épület, egyéb épület, garázs), a telkek területét, és tisztáztam a tulajdoni viszonyokat: mely telkek vannak egy kézben; milyen tulajdonosi csoportok vagy rokoni kapcsolatok mutathatók ki, és így tovább.

A földhivatalban az egyes telkekről szerzett információk így az adatlapokon a „lakások, házrészek” rész első három sorába kerültek. A többi sort a helyszíni adatgyűjtés során töltöttem ki, amelyet 2002. augusztus 20. és szeptember 14. között végeztem el (1. ábra).

159 Dátum: ____ ____ ____

Homlokzatrajz:

Telekrajz:

Házzrészek száma: ____ (1935: ____)

Épített épületegységek száma: ____ / ____

Lakások száma: ____ (1935: ____)

Szobák száma: ____ (1935: ____)

Lakók száma: ____ (1935: ____)

Hrsz-ok száma: ____ (1935: ____)

(1935: fürdő: ____ víz: ____ villany: ____ gáz: ____)

LAKÁSOK, HÁZZRÉSZEK: _____

Funkció

Tulajdonos

Alapterület

Rokoni kapcsolat

Állapot

Emelet

Szobaszám

Konyha, fürdő

Tetőtér, funkciója

Pince, funkciója

Lakók száma

Férfi, nő

15 év alatt

60 év felett

Felsőfokú végz.

Mg-i tev. helyben

Ipari tev. helyben

Víz

Szennyvíz

Villany

Gáz

Egyéb:

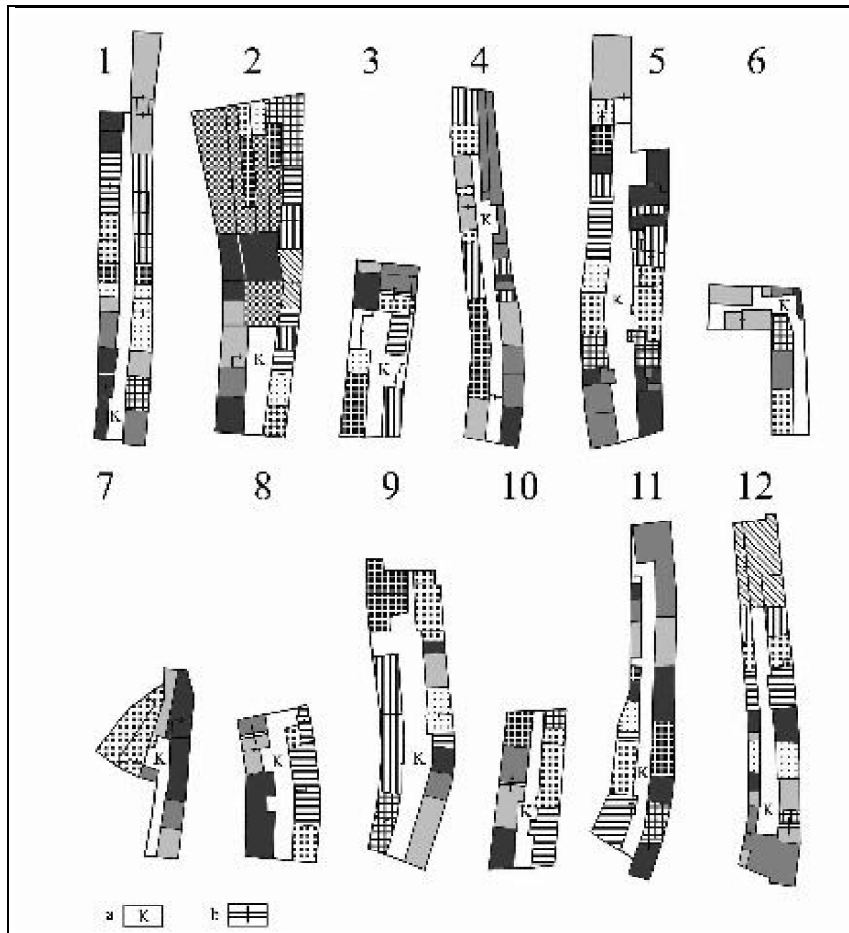
1. ábra. A felvételező kérdőív

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Jankó Ferenc: „A soproni részházak” – két emberöltő múltán1 / A részház fogalma

A részház fogalma

A részház fogalma Thirring Gusztáv nyomán került be a helytörténeti szakirodalomba. Pontos definíciót

nem ad, de a közvetett információk alapján megfogalmazható, hogy a részházak esetében egy házszám és/vagy egy kapu alatt több telek, házrész található más-más, egymással rokon kapcsolatban nem lévő tulajdonos, vagy tulajdonosi közösség kezében. Thirring a részházak házrészeinek számát a tulajdonosok számával tette [160](#)egyenlővé – tehát nem a telkekével –, amely tény jól nyomozható Heimler topográfiájában is (2. ábra).[4\(218\)](#)

2. ábra. Néhány tipikus részház alaprajz. A különböző mintázatok különböző tulajdonosokat, tulajdonosi csoportokat: házrészeket jelölnek. Utcafront a lap alja felől. – a: közös udvar, b: jogi részház: felül az emelet, alul a földszint tulajdonosa 1. Rákóczi u. 15., 2. Pócsi u. 28., 3. Pócsi u. 13., 4. Balfi u. 37., 5. Halász u. 23., 6. Hegy u. 8., 7. Gazda u. 11., 8. Szent Mihály u. 9., 9. Szent Mihály u. 16., 10. Rózsa u. 16., 11. Szélmalom u. 9., 12. Szélmalom u. 13.

[161](#)Vizsgálataim során azonban fény derült arra, hogy az ingatlan-nyilvántartással foglalkozó szakma mást, egy szűkebb jelentésű fogalmat ért a részházak alatt. A fenti definíció szerint ugyanis mintegy száz, telekjogilag viszont mindössze nyolc darab részházzal beszélhetünk, ennyi található a soproni földhivatal ingatlan-nyilvántartásában „részház” bejegyzés alatt.[5\(219\)](#) A 27/1972 (XII. 31.) MÉM végrehajtási rendelet 63/A §-a alapján a részházak „...a telekkönyvben emeletek, vagy egyes helyiségek szerint meghatározott részekre osztva más-más személynek, vagy hányadrészek szerint több személynek a tulajdonaként szerepeltek.” Jójárt László szerint a részház a társasház elődje, s megfelel a német területen ismert emelet-tulajdonnak. Mint mondja, részház kizárólag Sopronban található, amit Thirring is állít, csakhogy a

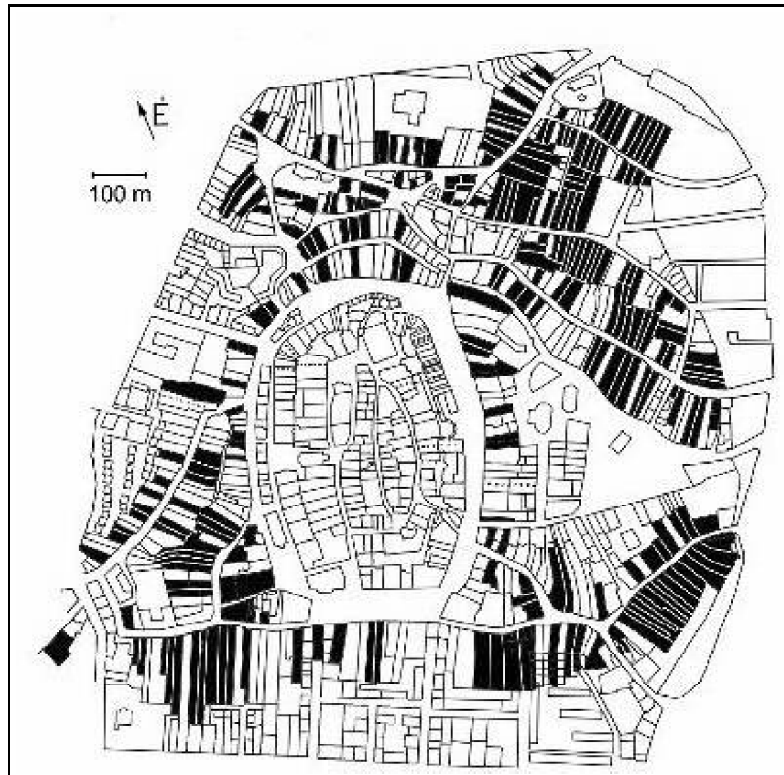
szélesebb részház fogalom alapján.[6\(220\)](#)

A fogalmi zavar okainak feltárása – bár csupán elméleti kérdésekről van szó – soproni vonatkozásai miatt szintén nagy hangsúlyt kapott a kutatómunka során. A következőkben megpróbálom felvázolni az idevonatkozó ismereteket, amelyek szintézise magyarázatot adhat a felmerült kérdésekre.

Thirring tanulmányának elején több oldalt szentel a részház-fogalom statisztikai és jogi megközelítésének.[7\(221\)](#) Mint írja, a statisztika szemszögéből a részházak azért érdekesek, mert ha a háztulajdon alapján rögzítik a házak számát és nem a házsámok alapján, akkor magasabb lesz a végösszeg. A korabeli statisztikai hivatal leiratában amellet foglalt állást, hogy a részházakban házrészenként külön házgyűjtőívet kell kiállítani.[8\(222\)](#)

Ezek után jogi szemszögből mutatja be a részházak fogalmát, értelmezését. Egy jogászprofesszor segítségével veszi sorra a részházakat érintő rendelkezéseket. Thirring számára azonban az ismertett jogszabályok alapján nem derült ki, hogy a jog már akkor egy szűkebb fogalmat értett „részházak” alatt. Ennek oka pedig az lehet, hogy a részházakat jogilag először egyértelműen szabályzó 1912-ben kiadott rendelet nem került bemutatásra!

A telekjogi rendeletek után kutatva elmondható, hogy mindössze néhány foglalkozik a részházakkal.[9\(223\)](#) Az első az 1854. július 23-i igazságügy-miniszteri rendelet, amely a *physisch getheilten Hausantheile (Theilhäuser)* kifejezést használja, és közli, hogy ilyen házak egyes városokban találhatóak. Eddigi tudásunk szerint ez a részház szó első megjelenésének helye, magyar megfelelője innen származhat. A rendelet szövege azt is bizonyítja, hogy a *Hausantheil–Theilhaus* fogalompár jelentése még nem vált külön, egymás szinonimájaként szerepelnek.

1623. ábra. A mindenkori részházak (1734–2002): amely házak valamely vizsgált időpontban részházak voltak. Készült a jelenlegi alaptérkép felhasználva, egyes helyeken a régi telekosztás is látszik: Erzsébet u. torkolata, Móricz Zs. u. Forrás: Thirring G. 1936 i. m. és saját adatok.

Az 1855. évi augusztus 18-i bel- és igazságügy-miniszteri rendelet szól először kifejezetten Sopronhoz, amelyben „a házak eldarabolása eltiltatik” (1. §): *„Die Theilung des Eigenthumes der, in der Stadt Ödenburg gelegenen Häuser nach einzelnen materiellen Bestandtheilen, insbesondere nach sogenannten Halbewirthschaften, ist für die Zukunft verboten. [...]”*

Az 1857 október 29-i igazságügy-miniszteri rendelet – amely az előbbi, Sopronra vonatkozó rendeletet kiterjesztette a dunántúli helyhatósági kerületre – csak a házak eldarabolásáról szól, nem említi a fogalmat. A későbbi jogszabályok már magyar nyelven a részház kifejezést használják. Hogy mennyire nem volt gyakori és ismert e fogalom, azt nem csak a jogszabályok csekély száma bizonyítja. Ugyanezt jelzi az is, hogy 163 az 1893. május 26-i (19665. sz.) igazságügy-miniszteri rendeletből – amely a telekkönyvi betétek szerkesztését szabályozza – kimaradt a részház fogalma, s csak majdnem húsz év múlva korrigálták a hiányosságot.

Thirring Gusztáv tanulmányában említi, hogy részházak Sopronon kívül Fiumében, illetve Pozsonyban találhatóak. Fiume városával külön igazságügy-miniszteri rendelet foglalkozik, hasonlóan Pozsony esetében viszont nem sikerült találni. Az 1901. évi 67.785/1900-as jogszabályban – amely az 1855-ös telekkönyvi rendeletet léptette életbe Fiumében - azonban a „*részház*” szó nem, csupán a „*házrész*” szó kerül elő – pedig fogalmát meghatározzák. Ennek 3. §-ában tovább engedélyezik a részházak létrehozását!

Az 1893-as jogszabály hiányosságait az 1912. évi február 27-i (9000. sz.) igazságügy-miniszteri rendelettel pótolták, és rendelkeztek a részházak telekkönyvezésének módjáról. Eszerint a részházat

ugyanazzal a helyrajzi számmal jelölve külön telekkönyvi betétbe kell felvenni. A részházat alkotó összes helyiséget fel kell sorolni a telekkönyvi betét megfelelő helyén, bár ha e helyiségek egész földszintet vagy emeletet foglalnak el, akkor elég a földszint vagy emelet megnevezése. A részházak nyilvántartási módjáról utoljára a már említett 1972-es rendelet ad utasítást, mely szerint a részházakat a telekkönyvi betét nyilvántartása alapján kellett átvezetni a tulajdoni lapra. A jelenleg hatályos 1997. évi CXLI. törvény az ingatlan-nyilvántartás szabályairól csupán a záró rendelkezéseiben említi a fogalmat, miszerint a már létező részházakra nem érvényes a törvény, de e jogi konstrukciót (a közös udvarral együtt) létrehozni a jövőben tilos.

A kettős: *statisztikai* (Thirring-féle) és *jogi* részház fogalom kialakulását a következőkben látom. A jogalkotás talán a népnyelvből, vagy a már valószínűsíthetően jobban beágyazódott német szokásjogból, illetve telekjogból vehette át a részház fogalmát. A magyar törvényhozás néhány 19. századi kísérlet után viszont csak 1912-ben definiálta azt, addigra viszont a „közös udvar” jogi kategóriájának megjelenésével a részház eredeti jelentése kettévált. Feltehető, hogy a részház szó korábban egy szélesebb fogalmat jelölt, mint a mai agrárjogban.

A népnyelvben a *Halbwirtschaft*, vagy a Thirring által szintén említett *Kumpanie-haus* kifejezés szintén jelenthetett részházat. Információm szerint utóbbit inkább a népnyelv használta, míg hivatalosan a *Teilhaus* kifejezést alkalmazták.¹⁰⁽²²⁴⁾ A fentebb idézett 1855-ös jogszabály megfogalmazása alapján valamiféle fokozatot vélhetünk az „egyes anyagi alkotórészek” és a „félgazdaságok” között, amely alapja lehetett a részház fogalom szétválásának. Erre a „különösen” szó figyelmeztet. Mégpedig olyan fokozati különbséget, amely a mai közös udvarok (lásd alább) és a jogi részházak között van! Tudnunk kell továbbá azt is, hogy ma a statisztikai részházak legtöbbször jogilag közös udvar. Ez olyan közös tulajdont, udvart jelent, amelyben a tulajdonosok eszmei birtokaránya nincs kifejezve, s amely lehetővé teszi az ahhoz tartozó, külön telkek megközelítését. A közös udvarok nyilvántartásáról már az 1893-as telekkönyvi rendelet rendelkezett. Nem nehéz észrevenni tehát, hogy a Thirring által leírt statisztikai megközelítés mennyire ráillik a közös udvarokra. Ezekhez ugyanis egy házszám, és kapu alatt lévő házak tartoznak, amelyek külön vannak „telekkönyvezve”, tehát külön helyrajzi szám alatt találhatóak.¹¹⁽²²⁵⁾

¹⁶⁴Nézzük a további tényeket: Thirring Gusztáv a Soproni Levéltárban fellelhető ún. *vagyonkönyvek* kutatásával foglalkozott idősebb korában. Az 1734-től 1850-ig terjedő időszakban nagyjából tíz évenként vizsgált meg egy-egy kötetet, majd háztulajdonosi statisztikákat használt, végül a népszámlálási adatok voltak segítségére. E kutatómunka eredménye a két ismert helytörténeti mű mellett¹²⁽²²⁶⁾ A *soproni részházak* c. tanulmány is. A Soproni Levéltár ma is őrzi a vagyonkönyvek sorozatát, s emellett telekkönyvek is fellelhetők. Előbbieknek utolsó, 1849-es kötetét, utóbbiaknak első két, 1850-es és 1875-ös kötetét vizsgáltam meg.¹³⁽²²⁷⁾

Részházakra vonatkozó konkrét utalás egyik telekkönyvben sem található. Az 1850/51-es Lagerbuch szerkesztését illetően még nem egységes, az egykorú vagyonkönyvvel összevetve ez különösen látszik. Thirring Gusztáv csak vagyonkönyveket használt, de azokból egyértelműen megállapíthatta a részházak körét, esetükben ugyanis az azonos házszám alatt szereplő házrészek területét négyszögölben pontosan megadták, helyrajzi számok viszont a vagyonösszeírásokban nem szerepeltek. Az 1850/51-es telekkönyvben ezzel szemben nem lehet pontosan rögzíteni a részházakat, azok telekkönyvezése változó módon történt. Akad olyan, ahol az összes házrész egy helyrajzi számon van,¹⁴⁽²²⁸⁾ de van olyan is, ahol külön-külön helyrajzi számot kaptak. A részházak köre az azonos házszám alapján gyanítható, azonban az egyes tulajdonosok tulajdonának, telkének területe rendszerint csak eszmei hányadokban van kifejezve: „*Gemeinschaftshaus mit ... Antheil*”. A tulajdonosi rovatokban az első tulajdonos után rendszerint a

„*Miteigenthümer*” kifejezés olvasható. Az 1875-ös telekkönyv már egységes, az egyes részházakhoz tartozó házrészek mind külön helyrajzi számon vannak, s a területük is ki van fejezve. A mai jogi részházaknak azonban sem ebben a telekkönyvben, sem az előzőben nincs még nyoma. De ez ugyanígy elmondható a vagyonszármazékokra is.

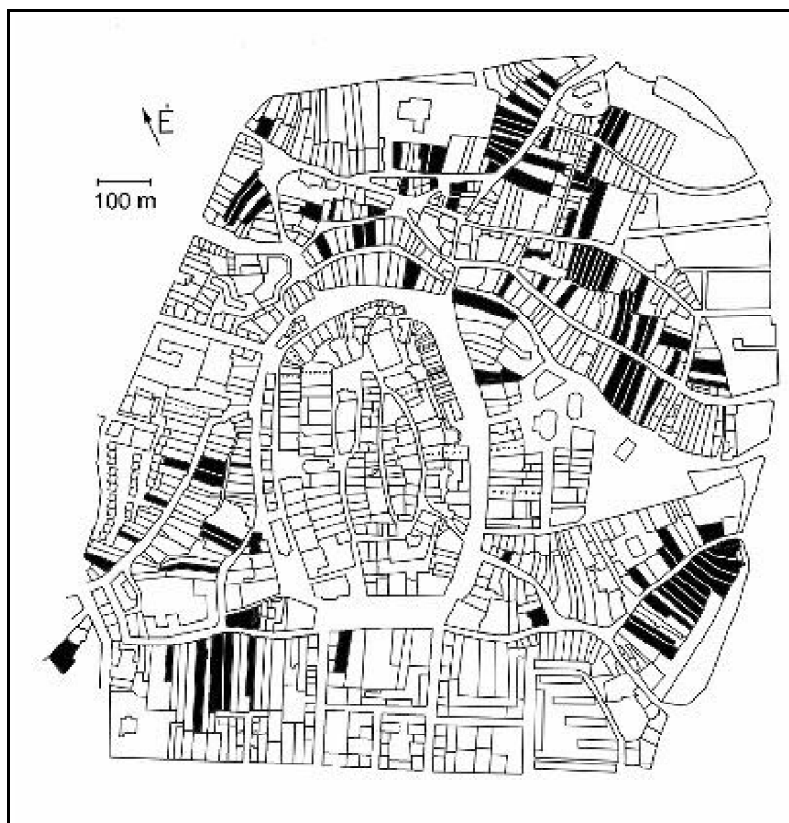
A századforduló után megszerkesztett telekkönyvi betétekben viszont már rábukkanhatunk a jogi részházakra. Ezek között van olyan részház, amely Thirring és Heimler munkájából egyaránt kimaradt.¹⁵⁽²²⁹⁾ Ez arra lehet bizonyíték, hogy ezeket a forrásokat nem használták, amely a fogalmi zavar fennmaradásának szintén oka lehet.

Érdekes adalék a részházakkal kapcsolatban végül az is, hogy a rendeletek *emeletek vagy egyes helyiségek* szerint¹⁶⁽²³⁰⁾ megosztott házakról tesznek említést, holott a soproni részházak között – s jogi részházak csak Sopronban vannak – csak emelet szerint megosztottak vannak. Ez is a részházak körének, illetve fogalmának leszűkülését sejteti.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Jankó Ferenc: „A soproni részházak” – két emberöltő múltán¹ / A részházak helye Sopron történelmi városrészében

165 A részházak helye Sopron történelmi városrészében

A részházak két kivétellel a történelmi külvárosokban találhatók, ahol szinte az összes ház volt valaha részház. Az egyik kivétel a Várkerület belső övében található – a külső házsort történetileg a külvárosokhoz kell sorolni –, létrejöttét a piciny telkeknek tulajdonítjuk. A másik kivétel a Jókai utcában, a történelmi városrészhez közel található, létrejöttének oka hasonló a részházak legtöbbjéhez. Thirring G. a Győri úton, már szinte a város szélén is számba vett egy részházat, melynek kialakulását véleményem szerint már kevéssé lehetett a poncichter hagyományokhoz kötni, inkább a telekkönyvezési szokásokhoz (3., 4. ábra).

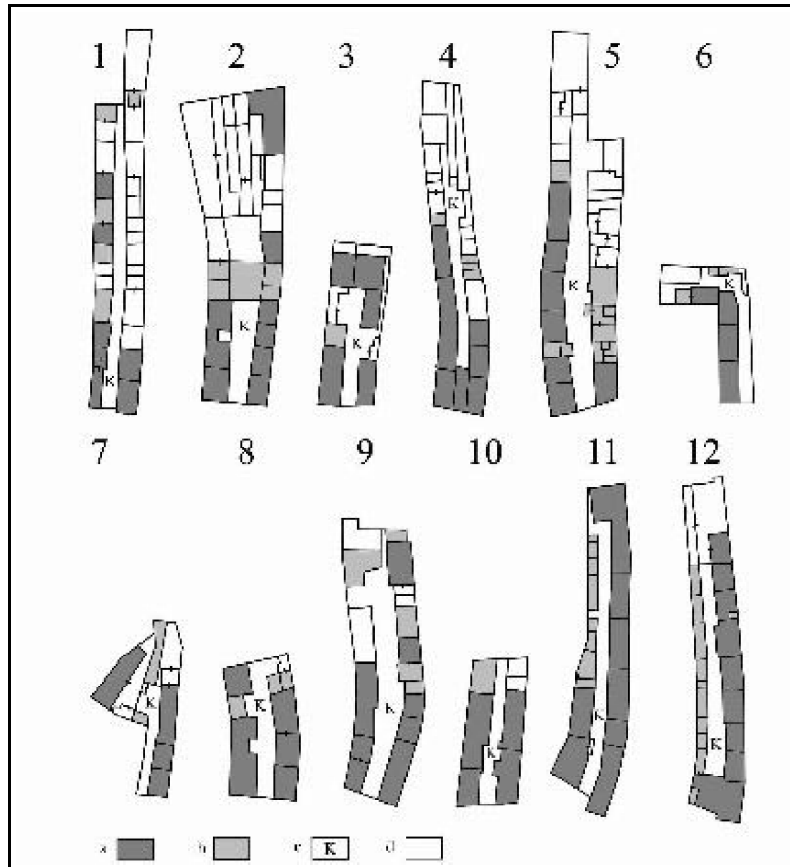

4. ábra. Részházak, 2002. Forrás: saját adatok.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Jankó Ferenc: „A soproni részházak” – két emberöltő múltán¹ / A részházak építészeti és társadalmi öröksége

166A részházak építészeti és társadalmi öröksége

A külvárosok védelmére Lackner Kristóf polgármester 1615–1620 között építtette a külső városfalat, amelyen kívül egészen a 18. századig nem építkeztek, a növekedő népesség hosszú századokig ugyanakkora területen lakott. A részházak képződése a várfalak megépülte után válhatott gyakoribbá, de mindehhez a 13–14. századtól bevándorló, és elsősorban a külvárosok területén letelepedő, később zömmel evangélikus német gazdapolgárság föld- és szőlőművelő életformája, illetve a németek által meghonosított telekhasználati szokásjog is szükséges lehetett. A gazdapolgárság generációi rendszerint új házat emeltek a meglévők mellé. Csakhogy e házak később idegen kézbe kerülhettek. A városias fejlődés fő iránya a külvárosokban tehát nem az emeletes építkezésben, hanem a földszintes részház-képződésben öltött testet (5. ábra).

5. ábra. Néhány tipikus részház alaprajz. A telkek jellege. Utcafront a lap alja felől. – a: lakóház, b: egyéb épület, c: közös udvar, d: udvar, kert, beépítetlen terület.
(A további jelmagyarázatot ld. a 2. ábránál.)

167Mára a részházak visszaszorultak a külvárosok magjaiba, a kevésbé forgalmas utcákba, ahova nem jutott el a polgári, városias átalakulás. A Várkerület övében található emeletes részházak pedig a telekviszonyok átöröklődése révén maradtak meg, ezek külső formájukban, beépítési jellegükben már nem, csupán telekszerkezetileg részházak. De ugyan úgy számos részház beépítésű ház – gazdaház – telekszerkezetileg már nem részház, de feltehetően szintén magán viseli a részházak jegyeit, telekjogi problémák azonban már nem fordulnak elő.¹⁷⁽²³¹⁾

A részházak legtöbbje tehát földszintes, felmérésem szerint a 102 részházból 72 csak földszintes házrészekből áll. Ezek legtöbbje kontyos ház félnyereggtetővel, kevesebb a nyereggtetős ház oromzattal vagy kontyos tetőformával. E földszintes házak falusi megfelelője Sopron környékén és a Kisalföldön az ún. *német ház*, aminek lényege, hogy apró házakat tapasztanak a telek hosszában egymás mögé, amelyek különálló tető-részekkel fedettek, majd a lakóházak számának megfelelő gazdasági épület követi azokat. Sok ház alatt borospince található, a padlások osztottak, külön padlásfeljáróval rendelkeznek. Sokszor a telek mindkét oldalát beépítik, tornác nincs, jellemző az ereszmagasságig felfalazott kapu. Az udvart hátul gyakran a kocsisín és a pajta (Scheune) zárja le. Ilyen egybefüggő pajtasor jellemezte például a Szent Mihály utca északnyugati felét.¹⁸⁽²³²⁾

Más német nyelvű etnikai csoportok – így például az erdélyi szászok – is hasonlóan építkeztek. Fontos

tényező lehetett a részház-képződésben, illetve a telekkönyvezési szokások alakulásában, hogy az egyes házrészek, lakóházak valóban fizikailag önálló lakóházként épültek meg. Az egy telken belüli többszöri építkezés ugyanis korántsem csupán a német nyelvcsoportok sajátja. Magyar falvakban is gyakori volt a házaknak a telek hosszában való bővítése, említeni lehet akár a kisalföldi magyar falvakat, a palóc vagy a székely településeket.¹⁹⁽²³³⁾

A külvárosi házak zöme ma hosszú szalagtelken helyezkedik el. Ezekkel szemben egyedülálló beépítési formát képviselt a Pócsi u. 11. sz. ház, a *Blunzenkessel* (hurkaüst). Ez egy négyzetes udvart körbeölelő, földszintes és emeletes épületekből állt, tornácos lépcsővel. A földszinten voltak a mellékhelyiségek, a kamrák, pincék s az istállók, az emeleten pedig a lakószobák. A „háznégyszög” mögött volt egy hátsó udvar, egy közös udvarral és több személyes tulajdonú udvarrészlettel, gazdasági épületekkel. Megsemmisülésével Sopron pótolhatatlan urbanisztikai értéke veszett el!²⁰⁽²³⁴⁾ Ehhez a formához hasonlít a Mendöl Tibor által német területről leírt *Vierkant* háztípus.²¹⁽²³⁵⁾ Kücsán József kutatásai szerint a 17–18. században a külvárosi lakóházak legtöbbje egy-egy szobával és konyhával rendelkezett, de számos kétszobás ház is volt. A várfalakon belüli besűrűsödés miatt előbb-utóbb a kamrák is lakottá váltak, s a lakószobák megosztása is általános jelenség volt.

1681. táblázat. A soproni részházak összesített táblázata

Hsz.	Megjegyzés
<i>Újteleki utca</i>	
13.	közös udvar
15.	új részház
18.	közös udvar
28.	közös udvar
40.	közös udvar
48.	
4.	telekösszevonás
24.	társasház alakítás
32.	társasház alakítás
34.	telekösszevonás
42.	társasház alakítás
<i>Rákóczi utca</i>	
15.	közös udvar
21.	közös udvar
23.	közös udvar
27.	közös udvar
35.	közös udvar
33.	társasház alakítás
<i>Hátulsó utca</i>	
6.	új részház

Hsz.	Megjegyzés
8.	közös udvar
11.	közös udvar
16.	közös udvar
12.	telekösszevonás
14.	egy tulajdonos
18.	egy tulajdonos
<i>Ógabona tér</i>	
32.	közös udvar
48.	közös udvar
8.	lebontva
28-28/a.	két külön társas házzá alakítva
<i>Jókai utca</i>	
5.	közös udvar
<i>Pócsi (Kis) utca</i>	
6.	közös udvar
7.	közös udvar
8.	közös udvar
13.	közös udvar, jogi részház
15.	
16.	közös udvar
20.	közös udvar
22.	új részház
23.	közös udvar
24.	
26.	közös udvar
28.	közös udvar
30.	közös udvar
32.	új részház, közös udvar
34.	közös udvar
5.	telekösszevonás
11.	összedőlt
19.	egy tulajdonos
21.	egy tulajdonos

Hsz.	Megjegyzés
<i>Ötvös utca</i>	
5.	közös udvar
14.	
<i>Győri út</i>	
30.	lényegében egy tulajdonos
<i>Móricz Zs. (Domonkos) u.</i>	
12-14.	lebontva
(7.)	
16-18.	lebontva
(5.)	
<i>Várkerület</i>	
31.	közös udvar
(32.)	
39.	közös udvar
(42.)	
53.	közös udvar
(58.)	
82.	jogi részház, Thir- ringnél, Heimler-nél nem szerepelt
(81.)	
7. (8.)	telekösszevonás
29.	társasház alakítás
(30.)	
<i>Széchenyi tér</i>	
12.	közös udvar
<i>Rózsa utca</i>	
6. (7.)	közös udvar
7. (8.)	közös udvar
11.	közös udvar
(12.)	
14.	közös udvar
(15.)	
16.	közös udvar, jogi
(17.)	részház
21.	közös udvar
(22-24.)	

Hsz.	Megjegyzés
<i>Szélmalom utca</i>	
9.	közös udvar, jogi részház
13.	közös udvar, jogi részház
15.	közös udvar
5.	telekösszevonás
<i>Bécsi utca</i>	
28.	közös udvar
8.	társasház alakítás
22.	TELEKÖSSZEVONÁS
<i>Fövényverem utca</i>	
9.	közös udvar
17.	közös udvar
19.	új részház
29.	
7.	telekösszevonás,
részben lebontva	
<i>Jégverem utca</i>	
2.	
4.	közös udvar
<i>Szent Mihály utca</i>	
9.	közös udvar, jogi részház
11.	közös udvar
12.	közös udvar
13.	közös udvar
16.	közös udvar
17.	közös udvar
19.	közös udvar
21.	közös udvar
25.	közös udvar
31.	
35.	közös udvar
7.	telekösszevonás
14.	lényegében egy tulajdonos
<i>Gazda utca (Wieden)</i>	
2.	közös udvar

Hsz.	Megjegyzés
11.	közös udvar
13.	közös udvar
15.	
16.	közös udvar
8.	egy tulajdonos
12.	felbomlás, egy telek
17.	egy tulajdonos
18.	telekösszevonás
20.	telekösszevonás
21.	egy tulajdonos
23.	telekösszevonás
26.	társasház alakítás
29.	telekösszevonás, részben lebontva
<i>Halász utca</i>	
8.	közös udvar
10.	közös udvar
12.	felbomlás, egy telek
<i>Halász utca</i>	
19.	közös udvar
(17.)	
23.	közös udvar
(21.)	
24.	közös udvar
26.	közös udvar
28.	közös udvar
30.	közös udvar
32.	közös udvar
34.	közös udvar
36.	közös udvar
44.	
11. (9.)	lebontva
20.	telekösszevonás
40.	lényegében egy tulajdonos
42.	telekösszevonás
52.	egy tulajdonos

Hsz.	Megjegyzés
(50.)	
54.	egy tulajdonos
(52.)	
<i>Szeder utca</i>	
6.	közös udvar
8.	telekösszevonás
<i>Balfi utca</i>	
8.	
19.	közös udvar
25.	
37.	közös udvar
38.	közös udvar
39.	közös udvar
40.	közös udvar
42.	közös udvar
43.	
45.	közös udvar
48.	közös udvar
53.	közös udvar
14.	telekösszevonás
47.	telekösszevonás
54.	telekösszevonás
56.	telekösszevonás
62.	telekösszevonás
<i>Végfordulat utca</i>	
4.	közös udvar
5.	közös udvar
8.	közös udvar
7.	társasház alakítás
<i>Sas tér – Fövényverem u.</i>	
5.-2.	jogi részház, Thir- ringnél, Heimler- nél nem szerepelt
9.-10.	jogi részház, Thir- ringnél, Heimler-nél nem szerepelt

Megjegyzés: A táblázatban a jelenlegi és az 1935 óta megszűnt részházak szerepelnek. Előbbiek házszáma félkövér, utóbbiaké normál szedésű. A megjegyzés rovatban a jelenbéli részházak esetében általában jogi

státuszukra vonatkozó közlés található (közös udvar-e vagy jogi részház). A múltbeliek esetében pedig a részház megszűntének okát tüntettük fel. Zárójelben a régi (1935-ös) házszámok szerepelnek.

169A lakások ilyen irányú fejlődése egy idő után zsákutcának bizonyult. Járhatóbb út volt a zárt sorú beépítés, vagy emeletráépítés, vagy éppen a részház intézményének létrejötte.²²⁽²³⁶⁾ Érdekes kérdés az is, hogy a részházak udvarai nem váltak közterületté. Kücsán József szerint a szőlőműves, gazdálkodó életmód, s a szűk terület nem tette ezt lehetővé, véleményünk szerint ebben a lakosok életrendje, a magántulajdonhoz való viszonyulása vagy talán a városi lét, a falazott kerítések, a bezárkózottság is szerepet játszhatott.²³⁽²³⁷⁾ Mendöl Tibor a *Strassendorf*, az útifalu kapcsán írja le azt a német építkezési formát, amelyben csúrral zárják le a hosszúház végében az udvart. Véleménye szerint a német építkezési módok a magyarok körében is elterjedtek, az udvarok sikátorrá, utcává válását azonban kifejezetten magyar falvakban leírt szokásnak tartja, amelynek okaként a körülkerítettség hiányát említi.²⁴⁽²³⁸⁾ Az egy fedél alatt élő családközösség tehát magyar falvakban is felbomolhatott.²⁵⁽²³⁹⁾ A Faragó – Major szerzőpáros viszont találóan úgy vélekedett, hogy az udvarok sikátorosodását a részházak jogi, funkcionális képződménye akadályozta meg.²⁶⁽²⁴⁰⁾

A jogi illetve az emeletes részházak öröksége különösen nehéz. A soproni földhivatal nyilvántartásában nyolc részházat tartottak nyilván 2002 júliusában (1. táblázat). Egészen a közelmúltig ez a szám tíz lehetett, vélhetően a fent említett Pócsi utca 11. sz. alatt is volt még két jogi részház. Thirring említi példái közt, mint emeletes részházakat.

Az említett nyolc ház között van néhány egészen bonyolult tulajdonviszonyokkal rendelkező, s akad olyan, amely keletkezésének körülménye nagy biztonsággal megállapítható. Korábban említettem, hogy Thirring G. és Heimler K. kimutatásaiból három ház kimaradt. Viszont ezek tulajdoni lapján ma is szerepel a részház megnevezés (a Várkerület 82. sz. ház 1935-ben is részház megnevezéssel szerepelt a telekkönyvi betétben).

A várkerületi ház egy kicsiny telken található, utcafronti szélessége mindössze két és fél méter. Emeleti részét a szomszédos 84. sz. ház tulajdonosai bírják, a földszint, amely üzlethelyiség, pedig más tulajdonában van. Létrejöttének magyarázata az, hogy csak így lehetett nagyobb lakást kialakítani az emeleten.

A Sas tér és a Fövényverem utca közötti két telek viszont 1935-ben nem szerepelt részházként a telekkönyvi betétekben, csupán ma minősítik őket annak.²⁷⁽²⁴¹⁾ Különlegességük az, hogy az utcafronti házak egy-egy telke között van egy harmadik, amelynek emeleti részét a Fövényverem utcai ház, földszinti részét pedig a Sas téri ház tulajdonosa birtokolja. Létrejöttük oka ugyancsak a helyhiány, amelyen a két közterület között lévő szintkülönbség kihasználásával lehetett segíteni. Például a Sas tér 9. és a Fövényverem utca 10. között lévő 10 m²-es ingatlan földszinti része konyha, emeleti része pedig az ott található lakás egyik szobájának a sarka! Építészetiileg tehát nem is nagyon választhatók el a kapcsolódó lakásoktól.²⁸⁽²⁴²⁾

1702. táblázat. A részházak néhány adata utcánkénti bontásban (1935–2002)

Cím		Részház	Házrész	A házak magassága			
				földszint	1 emelet	földszint és 1 emelet	földszint, 1 és 2 emelet

Cím		Részház	Házrész	A házak magassága			
				földszint	1 emelet	földszint és 1 emelet	földszint, 1 és 2 emelet
Újteleki u.	2002	6	17	4	1	1	0
	1935	10	33	6	0	4	0
Rákóczi u.	2002	5	27	5	0	0	0
	1935	6	18	6	0	0	0
Hátulsó u.	2002	4	10	3	0	1	0
	1935	6	16	6	0	0	0
Ógabona tér	2002	2	7	2	0	0	0
	1935	4	11	1	2	1	0
Jókai u.	2002	1	5	1	0	0	0
	1935	1	3	1	0	0	0
Pócsi u.	2002	15	68	14	0	1	0
	1935	17	74	13	1	3	0
Ötvös u.	2002	2	6	0	1	1	0
	1935	2	6	0	1	1	0
Várkerület	2002	3	15	0	0	0	3
	1935	5	20	0	2	1	2
Széchenyi tér	2002	1	7	0	0	1	0
	1935	1	2	1	0	0	0
Rózsa u.	2002	6	28	3	0	3	0
	1935	6	25	3	0	3	0
Szélmalom u.	2002	3	25	1	0	2	0
	1935	4	20	4	0	0	0
Bécsi u.	2002	1	3	0	0	1	0
	1935	3	8	0	1	2	0
Fövényverem u.	2002	4	15	2	0	1	1
	1935	4	12	3	0	0	1
Jégverem u.	2002	2	6	1	1	0	0
	1935	2	4	1	1	0	0
Szt. Mihály u.	2002	11	44	9	0	2	0
	1935	13	50	9	0	4	0
Gazda u.	2002	5	14	5	0	0	0
	1935	14	36	14	0	0	0

Cím		Részház	Házcsoport	A házak magassága			
				földszint	1 emelet	földszint és 1 emelet	földszint, 1 és 2 emelet
Hegy u.	2002	2	7	2	0	0	0
	1935	3	8	3	0	0	0
Halász u.	2002	10	47	10	0	0	0
	1935	16	50	16	0	0	0
Szeder u.	2002	1	5	1	0	0	0
	1935	2	7	2	0	0	0
Balfi u.	2002	12	41	6	0	6	0
	1935	17	51	14	0	3	0
Végfordulat u.	2002	3	19	3	0	0	0
	1935	4	13	4	0	0	0
Megszűnt: Móricz Zs. u. Győri út	1935	2	7	0	0	2	0
	1935	1	2	1	0	0	0
Kimaradt: Várkerület, Sas tér	2002	3	6		3		
	1935	3	6		3		
Összesen	2002	102	422	72	6	20	4
	1935	146	484	108	8	24	3

Forrás: Saját adatok, *Thirring G.* (1936) és *Heimler K.* (1936)

171 A bonyolult tulajdoni viszonyokra jó példa a Rózsa utca 16., vagy a Szélmalom utca 13. sz. belüli jogi részház. Ezeknél a földszint, illetve az emelet egy hányadát a szomszédos telek tulajdonosa birtokolja, azok lakásának része, hasonlóan az előbbi esetekhez. E viszonyok rendkívül megnehezítik a jogi részházak egy tulajdonba kerülését, hiszen ehhez meg kell szerezni a szomszédos ingatlant is, vagy pedig építészeti beavatkozásokra lenne szükség. A Pócsi u. 13., a Szent Mihály u. 9. és a Szélmalom u. 9. [29\(243\)](#) esetében egyszerűbb a helyzet. Mindegyik jogi részház egy-egy lakást tartalmaz, a földszinten, illetve az emeleten, más-más tulajdonában. [30\(244\)](#)

A részházak és a külvárosok, de mondhatni egész Sopron életében, fejlődésében véget ért egy korszak, amikor 1945–1946-ban kitelepítették a város németiségének zömét.

A kitelepítettek helyét elfoglaló telepesek lehetőségeit azonban a külvárosi épületállomány, a részházak korlátozták, illetve konzerválták, hiszen legtöbbjük szintén szegény sorból került ki. Változás a külváros „szegénysége” tekintetében tehát nem történt. Nem nehéz ugyanis észrevennünk, hogy a részház-képződést, illetve a részházak fennmaradását a szegénység élte, ez tehát a részházak társadalmi öröksége.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Jankó Ferenc: „A soproni

részházak” – két emberöltő múltán1 / A részházak, házrészek száma. Tulajdoni és telekviszonyok³¹

A részházak, házrészek száma. Tulajdoni és telekviszonyok³¹⁽²⁴⁵⁾

Felméréseim szerint ma Sopron szorosabb értelemben vett területén, Sopronbánfalvát figyelmen kívül hagyva, 99 részház van, az 1935-ben Thirring és Heimler által felmért 143-mal szemben. Ehhez kell még hozzáadnunk azt a hármat, amelyek munkáikban nem szerepeltek, amelyek csak egy-egy lakás részeit képezik. Összesen tehát 102 a részházak száma. (Ennek alapján az 1935-ös adatot 146-ra változtathatnánk.) A részházak száma tehát 1935 és 2002 között 30 százalékkal csökkent (2., 3. táblázat).

A részházak megszüntének okai a következők lehettek: A telkeket 21 esetben összevonták, további 9 alkalommal a telekösszevonás társasházzá alakítással is járt. Egy részház (Pócsi utca 11. sz.) összedőlt. Hat esetben játszott szerepet a bontás, szanalás, két esetben a részház felbomlott, a saroktelken álló ház egyes részeinek külön kapuval és házszámmal történő „önállósulásával”. 12 ház esetében a telkek egy tulajdonos kezébe kerültek, de a telekösszevonás még nem történt meg (Heimler K. munkájában ilyen esetekben a „részház egy kézben” elnevezés szerepelt).³²⁽²⁴⁶⁾ Öt részház viszont új a jelenlegi listán, 1935-ben ¹⁷²nem szerepeltek részházként. Ezek közül négy Heimler munkájában a „részház egy kézben” elnevezéssel szerepelt, vagy legalábbis több helyrajzi számon volt, egy viszont csak egy helyrajzi számmal rendelkezett (Hátulsó u. 6.).

A Thirring G. által meghatározott „örökös részházak” köre – amelyek minden vizsgált időszakban részházak voltak – megsappant. 1734 és 1935 között számuk 27 volt, ma viszont csak 20 darabot rögzíthetünk: *Széchenyi tér 12., Újteleki u. 13., 18., Ógabona tér 32., Bécsi u. 28., Fövényverem 17., Szent Mihály u. 12., 13., 19., Halász u. 23., 24., 34., 36., Hegy u. 8., 10., Balfi u. 43., 45., Pócsi u. 24., 26. és 30.*

A részházak házrészeinek a száma jelenleg 422, a mai 102 részháznak 1935-ben csupán 346 volt. Ezek szerint mintegy 22 %-os növekedés történt, amely elsősorban arra utal, hogy a tulajdoni viszonyok tovább bonyolódtak, a telkek elaprózódtak (4. táblázat).

A második világháború előtt sem a külvárosok, sem a részházak lakóházaiban nem volt tulajdona a közösségi szektornak, a háború utáni kitelepítéseket követően viszont több lakást államosítottak. A tulajdoni viszonyok megváltozását azonban több esetben nem rögzítették a hivatalos nyilvántartásokban: számos olyan telek létezik, amelynek német tulajdonosa 19. századi születésű, vagy jelenlegi lakóhelye ismeretlen. Ez gyakorta akadályozza a különböző ingatlanügyletek (vétel, eladás, elbirtoklás stb.) gyors bonyolítását. Továbbá, több helyen található olyan önkormányzati – rendszerint beépítetlen – telkek, amelyek kezelése megoldatlan. A közeljövőben ezek sorsát rendezni kellene.³³⁽²⁴⁷⁾ Ehhez kapcsolódó adat, hogy a lakások 79,8 %-a magánkézben van, viszont 53 részház (51 %) esetében találtam önkormányzati telket. A teljesen önkormányzati lakások aránya 15 %, a vegyes tulajdonúaké pedig 5,2 %.³⁴⁽²⁴⁸⁾

A telekviszonyok bonyolultabbá válására utal, hogy míg a jelenlegi részházakhoz 1935-ben 679 telek tartozott, mára az ugyanezen házakhoz tartozó telkek száma 914-re nőtt – ez 35 %-os emelkedést jelent! (A maximális érték 20, illetve 26 helyrajzi szám volt.) Ennek okát egyrészt az örökösödési folyamat „fa struktúrájú” alakulásában, a „részház-közösségek” felbomlása következtében megosztott közös tulajdonú telkekben, s esetleg az uralkodó telekkönyvi gyakorlatban (egy lakás – egy helyrajzi szám?) látom.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Jankó Ferenc: „A soproni részházak” – két emberöltő múltán1 / A részházak lakásviszonyai, a lakók demográfiai jellemzői. Funkciók

A részházak lakásviszonyai, a lakók demográfiai jellemzői. Funkciók

A 99 darab, lakással rendelkező részházban 457 lakást számoltam össze, ebből 392 lakott. Ugyanezekben a házakban 1935-ben 575 lakás volt, ezt száz százaléknak véve a lakások száma 79,5 %-ra csökkent. A szobák száma viszont nőtt, 810-et számoltam össze a hajdani 754-gyel szemben. E növekedésben nagy szerepe volt a tetőterek beépítésének, a lakóteri igények növekedésének is. Ez utóbbi megállapítás ugyanígy vonatkozik a lakásszám alakulására, bár sok esetben a szobák száma azáltal nőtt, hogy egy nagyobbat megosztottak (5. táblázat).

1733. táblázat. A mai részházak néhány adata 1935-ben és 2002-ben. Forrás: Saját adatok és Heimler K. (1936)

Cím	Részház	Házrész		Műemlék	Lakás			
	2002	2002	1935	2002	2002	Lakott	Lakatlan	1935
Újteleki u.	6	17	23	2	23	20	3	49
Rákóczi u.	5	27	15	0	22	15	7	28
Hátulsó u.	4	10	7	1	11	11	0	7
Ógabona tér	2	7	5	1	5	4	1	7
Jókai u.	1	5	3	0	5	5	0	11
Pócsi u.	15	68	56	1	75	67	8	90
Ötvös u.	2	6	6	2	14	14	0	13
Várkerület	3	15	15	3	23	17	6	43
Széchenyi tér	1	7	2	0	7	5	2	6
Rózsa u.	6	28	25	2	30	27	3	34
Szélmalom u.	3	25	18	3	27	23	4	32
Bécsi u.	1	3	3	0	7	6	1	10
Fövényverem u.	4	15	10	4	25	16	9	29
Jégverem u.	2	6	4	1	10	10	0	12
Szent Mihály u.	11	44	44	7	45	44	1	59
Gazda u.	5	14	13	0	14	12	2	14
Hegy u.	2	7	6	0	7	6	1	7
Halász u.	10	47	32	4	38	36	2	42
Szeder u.	1	5	4	1	5	5	0	6
Balfi u.	12	41	38	5	49	41	8	60
Végfordulat u.	3	19	11	0	15	8	7	16

Cím	Részház		Házrész		Műemlék	Lakás		
	2002	2002	1935	2002	2002	Lakott	Lakatlan	1935
Kimaradt:								
Várkerület, Sas tér	3	6	6	0				
Összesen	102	422	346	37	457	392	65	575

174A táblázatra tekintve az is megállapítható, hogy a részházakban 1935-höz képest javultak a lakáskörülmények, de a 2001-es népszámlálás városi átlagaival összevetve még mindig vannak lemaradások. A mai részházakban 885 lakost találtam, amely szám 37 %-a az 1935-ös adatnak. Bár a lakásokra jutó lakószámot nézve a részházak népsűrűsége kisebb a városi átlagnál, a szobákra jutó lakószámot tekintve a részházak még mindig zsúfoltaknak minősülnek.

A részházak lakásszám szerinti megoszlása a következő: Egy lakást csak egy részházban regisztráltam, 2 lakásos 17 %, 3 lakásos 21 %, 4 lakásos 17 %, 5 lakásos 13 %, 6 lakásos 9 %, 7 lakásos 10 %, 8–13 lakásos 12 %. Jelentősen csökkent az egyszobás lakások aránya. A helyzet javulásában a szobák megosztása, a kamrák funkcióváltása, a padlásterek beépítése, tehát a lakótéri igények növekedése játszott szerepet. A részházak 25 % ában kettő-öt, majdnem 40 %-ában hat és tíz között van a lakók száma, 20 %-ukban tizenegy-húsz fő lakik.

A 392 lakott lakásban élő családok összetételét vizsgálva a nagyfokú előregedést és az egyedülállók magas arányát állapíthatjuk meg. A lakások 35%-ában egyedülálló személy él. 10,7%-ában 60 év felettiékből álló család, 20,15%-ában egyedülálló 60 év feletti személy lakik. Az idős egyénekből álló háztartások aránya tehát közelíti az egyharmadot. Ezzel szemben a 15 év alatti gyermekes családok aránya 20,65%. Szomorú tény ma már az is, hogy a részházakban csak elenyésző számban lehet poncichter öslakosokkal találkozni.

Az infrastrukturális ellátottságot tekintve számottevő a javulás a második világháború előtti viszonyokhoz képest. Az újonnan épített fürdőszobát általában a konyhából választották le. Felmérésem eredményei a lakások szintjén, a korábbi adatok híján, csak a mai városi átlaggal mérhetők össze. E szerint 2002-ben vezetékessel a lakások 98,7%-a, szennyvízelvezetéssel 93,7%-a, villannyal 99,8%-a és gázvezetékekkel 79%-a rendelkezett. Ezen értékek némileg rosszabbak a 2001-es soproni átlagértékeknél. Konyhával csak öt lakás nem rendelkezik a 457-ből, a fürdőszobával való ellátottság viszont nem mondható éppen jónak a városi átlag ismeretében.

A komfortfokozat mérésére nem törekedtem. Az 1990-es népszámlálás a külvárosokban súlyos lakás gondokat jelzett, amelyek véleményem szerint, a részházakban tapasztaltak, és a legújabb adatok alapján némileg csökkentek.³⁵⁽²⁴⁹⁾ A részházakban található önkormányzati kezelésű lakásokról (65 darab) 2001-es adat áll rendelkezésünkre, ezek 21,5%-a komfortos, 7,7%-a félkomfortos és 70, 8%-a komfort nélküli.³⁶⁽²⁵⁰⁾

A lakásállomány tulajdoni alapon jól elkülöníthető.³⁷⁽²⁵¹⁾ Markáns a különbség a felújítási tevékenység, a szobaszám, az üres lakások száma, a fürdőszobás lakások aránya, illetve a felsőfokú végzettségű lakók aránya tekintetében. A részházak, de a történelmi városrészek önkormányzati lakásállománya is, a szociálisan leginkább rászorulókat által lakott, és – a komfortossági viszonyok tekintetében főképpen –

erőteljes felújításra, fejlesztésre szorul (6. ábra).

1754. táblázat. A részházak megoszlása részek száma szerint (1734–2002)

Év	Részházak száma, melyek														Rész házak	Ezek része nek
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	12	13	15	18	19		
	háztárszámra oszlottak meg														összes száma	
1734	74	12	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	87	188
1757	95	34	11	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	142	347
1784	88	39	15	5	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	148	385
1820	94	48	25	13	7	5	1	–	1	–	–	–	–	1	195	611
1850	78	48	30	13	10	6	3	2	1	–	–	–	1	–	192	657
1898	79	41	20	15	6	4	3	2	–	–	1	–	–	–	171	555
1935	67	37	17	7	8	5	5	–	1	1	1	–	–	–	146	482
2002	34	13	17	16	7	6	3	3	2	1	–	–	–	–	102	421

Forrás: *Thirring G.* (1936), *Heimler K.* (1936) és saját adatok * *Heimler K.* (1936) munkája alapján számítva, ezért az adatok eltérnek a *Thirring G.* (1936) által közöltektől.

5. táblázat

	2002. részházak saját felmérés	1935. részházak
Egy részházra jutó lakás	4,6	5,5
Lakott lakások aránya	85,5 %	
100 lakásra jutó lakos	194	408
100 lakott lakásra jutó lakos	225	
100 lakott lakásban lévő lakószobára jutó lakos	123	302
1 lakószobás lakások aránya	45 %	71 %
2 lakószobás lakások aránya	38 %	24 %
Fürdőszobás lakások aránya	82,3 %	

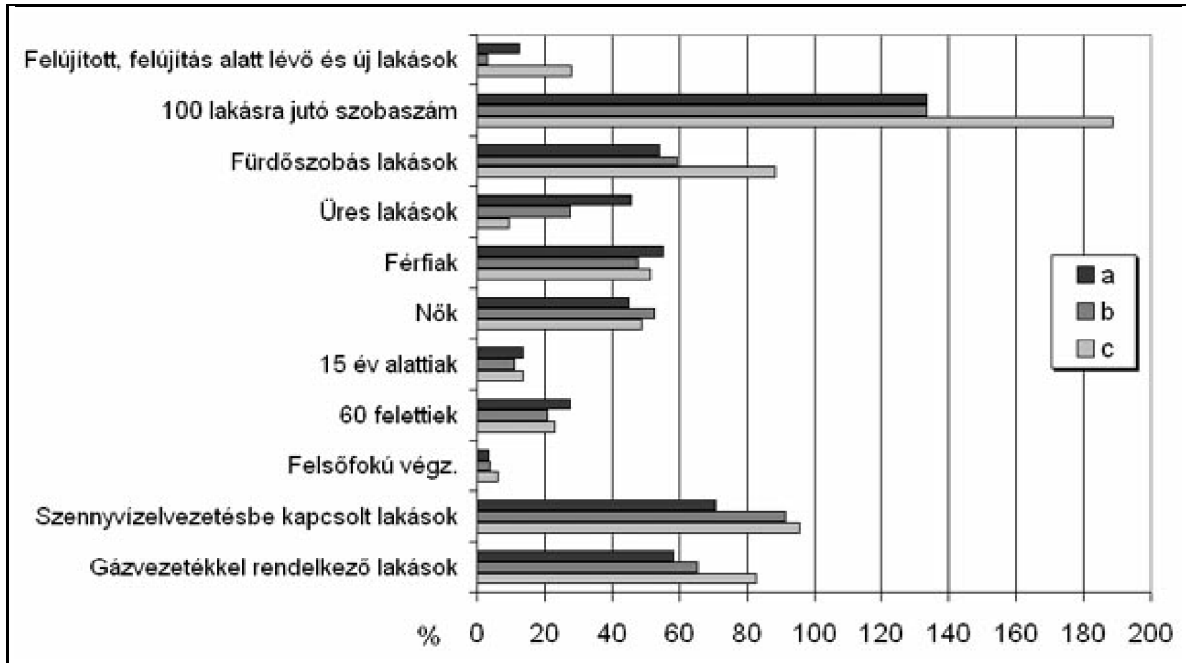
	2002. részházak saját felmérés	1935. részházak	
60 év feletti lakosok aránya	22,9 %		
Felsőfokú végzettségű lakosok aránya	5,8 %		

176 Az utcafronti és a „maradék” lakásokat összevetve szintén adódott néhány jellegzetes különbség. Figyelemre méltó, hogy önkormányzati lakások inkább az udvarok hátsó részeiben vannak, továbbá hogy az utcafronton lévő lakások általában jobb minőségűek, és lakóik között több az idős, alacsony iskolai végzettségű személy. Ennek magyarázata az lehet, hogy a háború utáni első telepések a jobb, utcafronti lakásokba költöztek be, ők alkotják ma a 60 év feletti korosztályt (7. ábra).³⁸⁽²⁵²⁾

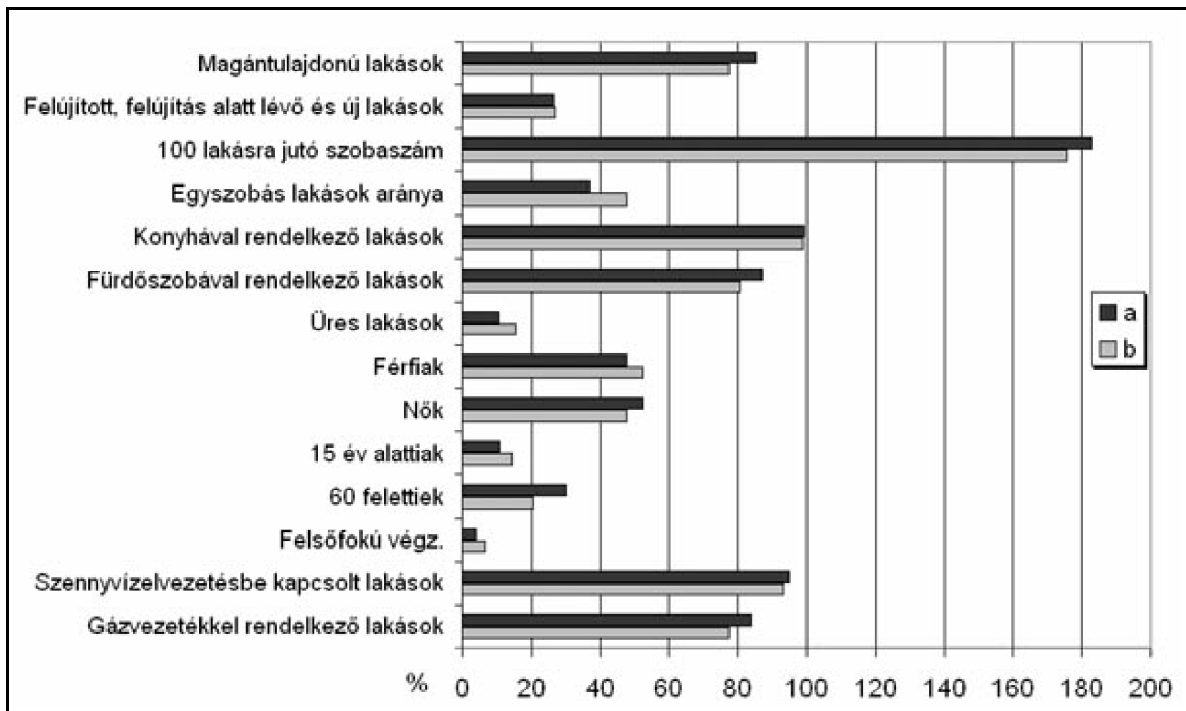
A részházak állapotára utal a lakások üres volta is.³⁹⁽²⁵³⁾ Felmérésem során megpróbáltam regisztrálni a megüresedés okát. 28 esetben nem találtam különösebb indokot (ilyen volt az egykori lakó elköltözése, vagy elhalálása), 12 esetben viszont a lakás állaga játszhatott közre lakatlanná válásában. A lakásszám csökkenések okát is kerestem: 42 részháznál a lakásszám stagnált vagy nőtt. 14 esetben valószínűsítem bontást, 31-ben lakásösszevonást, különböző átépítéseket, 10-ben játszhatott szerepet a lakás állapota, végül 13 esetben funkcióváltásra került sor.

A részházakban lakók jelenlegi életmódjának vizsgálata során elsősorban arra kerestem a választ, hogy mennyiben maradtak meg a gazdapolgári hagyományok, mind a lakosok tevékenységeit, mind a különböző funkcióra szánt építmények használatát illetően. Tehettem ezt azért, mert a részházak telkeinek zöme gazdaudvar volt, s elviekben ma is az (mindössze 4–5 nem tekinthető annak).⁴⁰⁽²⁵⁴⁾ Az eredmények szerint a lakók töredéke végez mezőgazdasági munkát, művel szőlőt, vagy gyakorol kézművesipari mesterséget. A tetőtér használatára vonatkozóan elmondható, hogy eredeti terménytároló szerepük elveszett, jelentős számban regisztrálható azonban a lakáscélra való átépítés, ami a fejlődés egyik kívánatos, és hasznos iránya. A borospincék eredeti rendeltetése már több esetben megmaradt. 198 felmért egységből 21-ben tárolnak valamiféle terményt, s ez a legtöbb esetben bor.

A funkcióváltások során különböző, nem lakás célú tevékenységek is otthonra leltek a részházakban, praktikusán az utcafronti részekben. Ezek száma azonban elenyésző, ennek oka az átmenő forgalom hiányában és az építészeti adottságokban rejlik. Az ingatlan-nyilvántartásban „gazdasági épületek”-ként számon tartott építmények rendeltetését külön nem rögzítettük, hiszen a lakó tevékenysége utalt ezek használatára is. E gazdasági épületeket, használatukra utalva a lakók általában tüzelő-tároló, *lomtár* vagy *su.fni* névvel illették.

1776. ábra. Lakások jellemzői, tulajdonos szerint, 2002. a: vegyes tulajdonú (24), b: önkormányzati (69), c: magán (364)

7. ábra. Utcafronti lakások jellemzői, 2002. – a: utcafronti lakás (117), b: egyéb lakás (340)

178A részházak esetében nem csak ingatlan-nyilvántartási problémák lépnek fel. A tulajdonviszonyok a

mindennapi élet során is több konfliktusforrást rejtenek. Leggyakoribb, amikor egy tulajdonos telkei nem határosak egymással. Ez például a lakóházak bővítésénél lehet gátló tényező, vagy előfordulhat az, hogy egy lakónak máshol van a lakószobája, és máshol a konyhája, kamrája, vagy mellékhelyisége.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS I. / Jankó Ferenc: „A soproni részházak” – két emberöltő múltán1 / Összefoglalás

Összefoglalás

Hogyan tekinthetünk e tanulmány végén a részházakra? Úgy, mint súlyos örökségre, vagy mint településföldrajzi, telekjogi érdekességekre? Vagy egy olyan soproni különlegességet látunk bennük, amelyek városunk történelmének kitörölhetetlen részei, Sopronról alkotott képünk alkotóelemei?

Úgy vélem, hogy a részházak a külvárosok történetében hosszú ideig jelentős szerepet játszottak, s ma sem elhanyagolható jelenlétük. A részházak kialakulása telekjogilag és morfológiailag is befolyásolta, sőt, ma is meghatározza a külvárosok fejlesztési lehetőségeit. A részház, mint telekszerkezeti képződmény, mára elavult formának tekinthető, megőrzése nem indokolt. A részházak, mint házformák, azonban fontos részét képezik a soproni történeti városképnek, és ezért általában indokolt megőrzésük. A részházak, és a történelmi külvárosok jövőjére bővebben azonban egy későbbi tanulmány keretei között szeretnék visszatérni.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Műhely

Műhely

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Műhely / Boronkai Szabolcs: A Toldi szerelme német fordításáról Néhány megjegyzés Moritz Kolbenheyer Szász Károlyhoz írt leveleihez

179 Boronkai Szabolcs: A *Toldi szerelme* német fordításáról Néhány megjegyzés Moritz Kolbenheyer Szász Károlyhoz írt leveleihez

Az Országos Széchényi Könyvtárban található Moritz Kolbenheyer (1810–1884) soproni evangélikus lelkész, költő és műfordító három levele, melyeket 1876-ban, 1882-ben és 1883-ban írt Szász Károlynak (1829–1905), aki úgyszintén költő és műfordító, akkoriban a kultuszminisztérium tanácsosa volt, később pedig református püspök lett.¹⁽²⁵⁵⁾ A levelek még sosem jelentek meg nyomtatásban, jóllehet érdekes részleteket árulnak el egy nem mindennapi irodalmi vállalkozásról, mégpedig Arany János Toldi szerelme című eposzának Kolbenheyer-féle német fordításáról. Ugyanakkor szólnak a dualizmuskori Magyarország német értelmiségének identitás-válságáról is. Éppen ezért tartottam érdemesnek először a három levél szövegét közölni magyar fordításban. Elöljáróban szükséges még megjegyezni, hogy Szász Károly Kolbenheyerhez írt levelei a lelkész egész kéziratos hagyatékával együtt a második világháborúban

megsemmisültek.[2\(256\)](#)

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Műhely / Boronkai Szabolcs: A Toldi szerelme német fordításáról Néhány megjegyzés Moritz Kolbenheyer Szász Károlyhoz írt leveleihez / 1.

1.

Nagyságos Miniszteri Tanácsos Úr!

Ne haragudjék rám, amiért március 23-i becses levelére csak most adok választ, de Bibó Árpád úr csupán tegnap adta át nekem. Minden az Ön kedves rokona rendelkezésére áll, amit egy hat éve gyászoló özvegyember[3\(257\)](#) háza csak kínálni tud. Fel is szólítottam már őt, hogy minél gyakrabban látogasson meg.

A másik fontos ügy érdekében, melyről Bibó úr szóban számolt be, már megtettem az első lépéseket a baráti házakban, és mivel ez még nem annyira sürgető, a következő hetekben és hónapokban azon leszek, hogy mindkét ifjúnak megtaláljam a legmegfelelőbbet. Egyébiránt pedig hivatalba lépésemnek e hó 28-án ünneplendő 40. [180jubiléuma4\(258\)](#) után, a pünkösdöt követő héten Pestre szándékozom utazni, ott akár személyesen is megbeszélhetjük a tennivalókat. De már most nem állom meg, hogy ki ne fejezzem örömöm afelett, hogy egy oly művelt személy, mint Ön, súlyt helyez arra, hogy édesgyermeké és gyámfia egyaránt elsajátíthassa Schiller és Goethe nyelvét. Annál örömtelibb ez, mert még mindig nem bírtam legyűrni a fájdalmat, melyet egy másik korifeus régebbi enunciációja miatt éreztem, ki is, mikor a múzsa a Svábhegy tetejére vezette, onnan a lábainál heverő testvérvárosokra pillantva arról panaszkodott, hogy Pest utcáin nem lát és hall mást, mint „piszkot és német szót”.[5\(259\)](#)

Engedje meg, Miniszteri Tanácsos úr, hogy kifejezzem határtalan nagyrabecsülésemet. Nagyságod őszinte híve:

Sopron, 1876. május 18. Moritz Kolbenheyer

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Műhely / Boronkai Szabolcs: A Toldi szerelme német fordításáról Néhány megjegyzés Moritz Kolbenheyer Szász Károlyhoz írt leveleihez / 2.

2.

Nagyságos Miniszteri Tanácsos úr!

Őexcellenciája a Miniszter úr[6\(260\)](#) Nagyságodhoz irányított fájdalmak közt született gyermekem, a 'Toldi szerelme' ügyében. Ezt érthetőnek is tartom. Ki lenne inkább hivatott művem értelme felől ítélni, mint napjaink egyik legünnepeltebb költője?

Nem is szükséges bővebben kifejtennem, mit jelentett Arany hattyúdalának[7\(261\)](#) németre ültetése. A két nyelv szelleme és felépítése alapjaiban különböző; az eredeti jellegzetes tömörségét alig lehet visszaadni. Sok motívumot szükségszerűen érintetlenül kellett hagyni. A német költő rímekhez van kötve, míg a magyarban hatásosak az asszonáncok is; a hatos trocheus közepén nemigen lehet eltérni a kétszótagos szavak használatától. Aki mindezeket a nehézségeket figyelembe veszi, pálcát törhet kísérletem felett; azt kiáltom neki: csináld jobban!

Szószerinti, szolgai fordításról természetesen szó sem lehetett. Szeretném látni a mestert, akinek ilyesmi sikerülne! Bár elismerem, hogy valaki nálam tehetségesebb szerencsésebben fordíthatta volna; mégis kétlem, hogy sokan akadnának, akiknek az utolsó, az 1153. versszakig kitartott volna a türelmük. A 'Toldi' és a 'Toldi estéje' több mint negyedszázada megalkotott fordítása⁸⁽²⁶²⁾ mellett, melyet a német közönség oly szívesen fogadott, nem akartam elmaradni a trilógiát lezáró, régen várt középső ¹⁸¹résszel sem; nem is beszélve a kegyeletről, mellyel elhunyt fiam⁹⁽²⁶³⁾ utolsó kívánságának tartozni véltem. Hogy ilyen személyes okoknak bármily hatása lenne a művem valódi értékére, nálam jobban senki sem kétli. Mégis határozottan tiltakoznom kell az olyan harapós, és ráadásul ellentmondásos kritikával szemben, mint amilyen e hó 9-én a 'Neue Freie Presse' tárcájában egy bizonyos S. S-r tollából megjelent. Avagy nem minden logika fejtetőre állítása-e, ha valaki egyrésztől azon elmélkedik, hogy a világirodalom lexikonaiban egy olyan jelentőségű epikust, mint Arany nem is említenek név szerint, másrésztől viszont minden becsületes kezdeményezést, mely műveit a külföld számára hozzáférhetővé kívánná tenni, irodalmi kannibalizmusnak bélyegez, és épp hogy csak a rendőrséget nem hívja segítségül az ilyen galád tettek ellen? Csak nem arra vár ez a thébai, hogy a németek, franciák, angolok, olaszok stb. megtanuljanak magyarul, hogy a magyar költészet Heszperidák kertjében maguk szedhessék az aranyalmákat – mert akkor ugyancsak sokáig kell várnia.

Különösen boldoggá tenne, ha Nagyságod méltóztatna mihamarább megosztani velem jobbító javaslatait gyenge művem ügyében. Az Őexcellenciája által kért tisztázat elkészítésén jelenleg fáradozom.

Tisztelettel maradok Nagyságod alázatos szolgája:

Sopron, 1882. november 22. Moritz Kolbenheyer

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Műhely / Boronkai Szabolcs: A Toldi szerelme német fordításáról Néhány megjegyzés Moritz Kolbenheyer Szász Károlyhoz írt leveleihez / 3.

3.

Nagyságos Miniszteri Tanácsos úr!

Bár betegségem felettébb fájdalmas, eleget tettem Őexcellenciája, a Miniszter úr kívánságának, mégegyszer átcsiszoltam és letisztáztam a 'Toldi szerelme' fordítását. Az utolsó küldemény nyolc napja ment el. Érthető, hogy úgy várok Őexcellenciája kegyes döntésére, mint a szomjazó a frissítő kortyra. Némely körülmények kívánatossá tennék, hogy a döntés művem léteéről vagy nemlétéről mihamarább megessék. Legelőbb is előrehaladott korom: 73 éves vagyok.¹⁰⁽²⁶⁴⁾ Hosszú ideje tartó betegségem¹¹⁽²⁶⁵⁾ komolyan arra int, hogy a számomra oly fontos ügyet döntésre vigyem, mielőtt túl késő nem lesz. Másrésztől úgy vélem, hogy arra kell használni a nemes halott¹²⁽²⁶⁶⁾ iránt jelenleg megnyilvánuló rokonszenvet, hogy főművét bevezessük a világirodalomba, hiszen, mint Goethe mondta, a lelkesedés nem hering, amit hosszú évekre be lehetne sózni. Végül azok a részletek, melyeket egy bizonyos Hümpfner közölt Arany-fordításaiból régi barátom, Hunfalvi¹³⁽²⁶⁷⁾ 'Ungarische Revue' című lapjában (1882. októberi és novemberi szám) arra biztat, hogy lépjek elő én is művemmel. Még azt hihetné a német olvasóközönség, ¹⁸²hogy a magyar epikus gyönyörű alkotásai nem találtak alkalmasabb tolmácsot, mint a fent nevezettet, kinek fércművei semmiképpen sem nevezhetők az eredeti költemény méltó fordításának, és akinek ráadásul a metrumról sincs éppen fogalma. Bár tisztában vagyok művem tökéletlenségével, affelől mégis nyugodt lehetek, hogy fordításom sokkal jobb, mint Hümpfner úré. Azt is remélem, hogy a 'Toldi szerelmé'-nek fordítása úgy illik

a kezdő és befejező rész közé, hogy elhunyt barátaim, J. G. Seidl, Hebbel és Anastasius Grün¹⁴⁽²⁶⁸⁾ éppannyira örömeiket lenék benne, mint több mint negyedszázada elődeiben lették. Ezért könyörögve kérem Miniszteri Tanácsos urat, tegyen meg mindent, hogy ez a számomra oly fontos, de az irodalom érdekét is szolgáló vállalkozás lezárulhasson. Érthető, hogy Óexcellenciáját annyira igénybe veszik a legfontosabb államügyek, hogy nem tudja rögtön teljesíteni egy magamfajta jelentéktelen ember kérését; de Nagyságod szava bizonyára elegendő lenne a megakadt ügy továbblendítéséhez. Azt ugyanakkor nehezen értem, hogy Dr. Heinrich¹⁵⁽²⁶⁹⁾ egyetemi tanár úr még mindig nem talált időt megválaszolni hetekkel ezelőtt írt bizalmas levelemet.

Feltételezve a legrosszabbat, hogy tudniillik jószándékom nem talál a szerintem őt megillető viszonzásra, kérném a kézirat mihamarabbi visszaküldését. Ugyanis a remélt támogatás hiányában akkor magammal kell megtanácskoznom, hogyan tudnám sanyarú anyagi helyzetem dacára mégis felépíteni a két halott, a költő és az építész,¹⁶⁽²⁷⁰⁾ őket megillető emlékművét.

Nézze el Nagyságod, hogy drága idejét újból igénybe vettem, és engedje remélnem, hogy baráti intervenciója kívánságom hasznára válik.

Legmélyebb tisztelettel maradok a Miniszteri Tanácsos úr Ónagyságának alázatos szolgája:

Moritz Kolbenheyer

Eddig a levelek. A gyakran emlegetett Toldi-fordítások kétségkívül Kolbenheyer irodalmi munkásságának csúcspontját jelentik. Ő maga is a trilógiát tartotta legjobbjának:

*Und nun zu euch, ihr Himmlischen und Schönen,
Die über Erdenweh ihr lächelnd thront,
Und wem ihr hold, in süßen Liedestönen
Die Huldigung, die er euch widmet, lohnt;
Seid mir auch hold, und wenn man streng mich richtet,
So sprecht: er hat dem „Goldmund“ nachgedichtet.*¹⁷⁽²⁷¹⁾

¹⁸³A kortársak és az irodalomtörténet is elismerően nyilatkozik róluk. A kor egyik legsikeresebb német költője és drámaírója, a Bécsben élő és Kolbenheyerrel levelező Friedrich Hebbel úgy véli: „A kifejezés energiája és a vers jó hangzása magukat ajánlják.”¹⁸⁽²⁷²⁾ Anastasius Grün, az osztrák arisztokrata és a reformkor (Vormärz) jelentős költője (természetesen szintén Kolbenheyer levelezőpartnere) így méltatja a művet: „Nemcsak az anyag költői megmunkálása vonzó és formagazdag, hanem a fordítás is. Erőtéljes és természetes, oly jól sikerült, hogy a két könyv bája végig egyenletes marad és semmilyen diszharmonia nem utal az eredeti és a fordítás között szokásos különbségre.”¹⁹⁽²⁷³⁾ A magyar germanista Pukánszky Béla hatvan évvel később a magyarországi német irodalomról írt alapművében azt állítja, hogy Kolbenheyer a fordítással „a lehető legjobbat alkotta”.²⁰⁽²⁷⁴⁾

Arany János 1847-ben írta Toldi című eposzát. Az első német fordítás 1851-ben Lipcsében jelent meg, a magyarországi német Karl Maria Kertbeny tollából.²¹⁽²⁷⁵⁾ A kísérlet nem volt sikeres. Ezután kérte fel a híres pesti kiadó, Gustav Heckenast barátját, Kolbenheyert, egy újabb fordításra, ami 1855-ben került nyomdába Friedrich Hebbel dicsérő, de rövid előszavával. Már 1854-ben, tehát még a Toldi fordításának megjelenése előtt, azt írta Kolbenheyer Hebbelnek, hogy már a második részen dolgozik,²²⁽²⁷⁶⁾ amit aztán 1856-ban ki is nyomtattak. A fordító reménykedett a folytatásban és Heckenastnál érdeklődött: „Igaz, hogy

Arany a Toldi harmadik (vagy második) részén dolgozik? Mert ha Ön az elejét és a végét lefordította, nyilván ki akarja hozni a közepét is.”²³⁽²⁷⁷⁾ Bár nincs híján személyes és anyagi szempontoknak, mégis érdekesen egyezik ez a vélemény Petőfi Sándoréval, aki így írt Aranynek: „Legelőször is kapj bele ismét Toldiba; ha már a fejét és a lábát megcsináltad, kötelességed a derekát is megcsinálni, különben vétkezel isten és ember ellen.”²⁴⁽²⁷⁸⁾ Arany azonban a harmadik részt csak 1879-ben írta meg, ezért nevezi azt Kolbenheyer Szász Károlyhoz írt második levelében „régén várt középső rész”-nek. Kolbenheyer a fordítást legidősebb fia, Franz kérésére kezdte el, aki azonban 1881-ben meghalt. A lekösz most már kötelességének érezte, hogy tovább dolgozzon, és 1883 augusztusában fejezte be, öt hónappal halála előtt, utolsó nyomtatásban is megjelent műveként. Ez a „kegyelet, mellyel elhunyt fia utolsó kívánságának tartozni vélt” az oka, hogy az eposz-trilógia harmadik darabjának fordítását Franz Kolbenheyernek ajánlotta. A fordítás előtt egy vers és egy magyar mottó áll:

¹⁸⁴*Ferenc fiam meghala,
Dicsőségem ő vala,
Napom napja, éjjem holdja;
Takarja haj! a sír boltja.*

*Es war Dein Wunsch. Ich bin ihm nachgekommen.
Deutsch liest man Arany's ungrisches Gedicht.
Mein Herz, vom jähen Trennungsweg beklommen,
Sprach: Sohnes Wille sei dem Vater Pflicht!
O daß, was ich in Schmerzen fertig brachte,
Dir, wo Du jetzt auch weilest, Freude machte!*²⁵⁽²⁷⁹⁾

A Szász Károlyhoz írt második és harmadik levél oka tulajdonképpen az volt, hogy fordításához, ill. annak megjelentetéséhez anyagi támogatást szeretett volna kapni Kolbenheyer a kultuszminisztériumtól. Először Trefort Ágoston miniszterhez fordult, mivel azonban választ nem kapott, megpróbálta ismerősét, Szász Károly miniszteri tanácsost rávenni arra, hogy vesse latba befolyását az ügy érdekében. Ismeretségük előtörténete az első levélből derül ki: Kolbenheyer először a tanácsos egy ismerősét fogadta, majd szállást szerzett Szász fiának és gyámfiának. Ugyanis mindketten a híres soproni evangélikus líceumba jöttek tanulni. Az eddig feltárt források alapján egyelőre nem dönthető el, végülis kapott-e Kolbenheyer anyagi támogatást a minisztériumtól. A harmadik levél rezignált, ugyanakkor keserű hangneme ez ellen szól, ugyanakkor a műfordító a fordítás elé illesztett és már többször idézett versében Trefort elhunyt fiáról is megemlékezik.

Már előre védekeznek leveleiben Kolbenheyer a fordítás esztétikai minőségét érő esetleges kritikával szemben. Hasonló gondok már az első rész fordításakor is gyötörték, mindenesetre Heckenastnak ezt írta: „Bízzon meg egy magyar kritikust, hogy nyilatkozzon művemről. Nem kívánok túlzott dicséretet, de értő és tisztességes kritikát igen, annak figyelembe vételével, hogy mennyire mások a két nyelv sajátosságai, hogy milyen korlátot jelentett a meghagyott metrum és hogy mindenképpen *német* verset kívántam írni.”²⁶⁽²⁸⁰⁾ Szász Károlyhoz írt második levelében arról panaszkodik, hogy ő nem használhat asszonáncokat, mint a magyar költő, csak tiszta rímeket, mivel a német költészetben csak ezek szabályosak. A hatos trocheus közepén a németben mindig kétszótagú szónak kell állnia, míg magyarul nem. Kolbenheyernek természetesen igaza van, amikor magas elvárásokat fogalmaz meg saját magával szemben is. Az éles kritikától viszont kár tartania, hiszen fordítása joggal nevezhető lenyűgözőnek, mint ezt a következő

versszak illusztrálja:

185 *Visszanéz a magyar, sóhajtva néz vissza,
Te dicső hajdankor! fényes napjaidra;
Szomorú tallóján ősi hírnevének,
Hej! csak úgy böngéz már valamit – mesének.
Engem is a bánat megviselvén zordul,
Vigasztal hű lelkem a múltakba fordul;
Azokkal időzőm, a kik másszor voltak:
Mit az élet megvon, megadják a holtak.*

*Nach der großen Vorzeit ruhmverklärten Tagen
Lenkt den Blick der Ungar und bricht aus in Klagen;
Auf dem abgemähten Stoppelfeld der Ehren
Liest er auf ein Hälmlein für das Buch – der Mähren.
Gegenwart, sie bietet, ach, ein Heer von Leiden,
Drum will sich die Seele an Vergang'nem weiden,
Sein mit Denen, welche waren. Was das Leben
Ihr verweigert, werden ihr die Todten geben.* ²⁷⁽²⁸¹⁾

A másik gondot a magyar nyelv „jellegzetes tömörsége” jelenti. A magyar mondatok általában rövidebbek a németeknél, de a tulajdonképpeni nehézség magának Aranynak köszönhető. Mint Arany költészetének egy későbbi, de éppoly kitűnő tolmácsolója, Dóczi Lajos megjegyzi: „Arany nyelvének varázsa és tömörsége kizárja az egyenértékű fordítás lehetőségét.”²⁸⁽²⁸²⁾ Még szerencse, hogy ez egyikőjüket sem riasztotta vissza a fordítástól.

Talán még fontosabbak Kolbenheyer azon megjegyzései, amelyek a német és magyar kultúráról vallott felfogására, vagy éppen identitására vonatkoznak. A magyar irodalom szenvedélyes fordítója volt, a kortársak legjavanak, Arany, Petőfi, Vörösmarty, Eötvös József és Garay Jánosnak a verseit is sikerrel ültette németre. Ez a szenvedélyes elkötelezettség kétirányú volt: egyrészt a magyar irodalmat kívánta ismertté tenni külföldön, másrészt saját maga német költőként vágyott elismerésre. Példaképe egyszerre volt Arany János és Friedrich Hebbel. Talán ez sem véletlen. Szerb Antal jegyzi meg, hogy Arany a végzettség iránti vonzalmával és azon törekvésével, hogy újraalkossa a nemzeti mitológiát, Hebbel, Wagner és Tennyson magyar megfelelője.²⁹⁽²⁸³⁾ A magyar irodalom azonban Kolbenheyer minden lelkesedése ellenére sem szerezte meg az őt megillető helyet a világirodalom kánonjában. Ugyanakkor a német nyelv és kultúra is teret veszített Magyarországon, és ez a folyamat éppen 1867 után gyorsult fel. Ennek a két kudarcélménynek a lecsapódását is olvashatjuk az idézett levelekben.

Kolbenheyer annak örül, hogy a magyar kormány egyik vezető tisztviselője fiát egy még zömében német nyelvű városba küldi iskolába, hogy az a nyelvet is elsajátíthassa. Sopronban korábban is szokás volt, hogy a német polgárfiúk vidékre menjenek magyart tanulni, míg családjaik magyar fiatalokat fogadtak magukhoz. Így tanult meg Kis János németül a városban, és feltehetőleg Leopold Petz magyarul egy közeli faluban ¹⁸⁶(a nagybátyja bizonyosan így sajátította el a magyart). A német nyelv azonban nem csak az egyik népcsoport anyanyelve volt, hanem a közép-európai régió műveltségi nyelve is egyben. Innen a „Goethe és Schiller nyelve” epitheton ornans. Goethe természetesen nemcsak Kolbenheyer, de minden a német klasszikán nevelkedett értelmiségi számára az irodalmi nagyság jelképévé nőtt. Sőt, Kolbenheyer egy

versében még Szent Ágoston mellé is helyezi:

*Wer Menschenfreund, und will im Tode noch
Wohltätig wirken ein auf Epigonen,
Gleich Augustinus – Göthe, schreibe doch
„Wahrheit und Dichtung” und – „Konfessionen”.*³⁰⁽²⁸⁴⁾

A német nyelvhez és kultúrához való erőteljes kötődést tulajdonképpen már az 1830-as évektől kezdve jelentősen zavarta a magyar nyelvű nemzeti kultúra kibontakozása és a nemzeti identitás átalakulása. Az 1848-as és 1867-es sorsfordulók aztán méginkább összekötötték a forradalom és a nemzeti függetlenség ügyét a magyar nyelv és kultúra melletti elkötelezettséggel. Ennek ambivalenciáját mutatják Kolbenheyer levelei is. Nemcsak ismeri, de nagyra is tartja a magyar irodalmat és szenvedélyesen, ugyanakkor kitűnő minőségben fordítja Arany műveit németre, ezáltal külföldön szerez hírnevet a magyar irodalomnak. Ismertté kívánja tenni a magyar alkotásokat, és törekvésének jogtalan kritikája felettébb sérti. Szász Károlyhoz írt második levelében említést tesz egy ilyen, a Neue Freie Presse című bécsi napilapban megjelent kritikáról. A tárcaíró logikáját Kolbenheyer ellentmondásosnak találja. Abból a paradox helyzetből szeretne kitörni, hogy a magyar irodalmat ismeretlensége okán még olvasni sem érdemes, nemhogy fordítani. Éppen azt igyekszik bizonyítani, hogy pl. Arany művei olyan értéket képviselnek, ami nemcsak lehetővé, de egyenesen szükségessé teszi bevezetésüket a világirodalomba. Ebben az esetben tehát a magyarsággal azonosul, ami a magyarországi német értelmiség egyik tipikus viselkedésmódja volt a 19. század második felében.

Az éremnek azonban másik oldala is van. A magyar nyelv térnyerése, és ennek kísérőjelenségeként a német leértékelődése fájdalmasan érint minden Kolbenheyerhez hasonló német nyelvű értelmiségit. Azért is, mert saját meglátása szerint nagy szolgálatot tett a magyar kultúrának. A legfájdalmasabb természetesen, amikor maga a magyar bálvány nyilatkozik sértően. Arany 1861-ben, *Vojtina ars poétikája* című versében írta a következő, Kolbenheyert olyannyira megdöbbenítő sorokat. A költői én a Dunát és a pest-budai utcákat szemléli a magasból:

*Ábrándos lelkem a hullámba mélyed,
Vágyban elúszva búvárlom a mélyet:
Itt, itt a nymphák! itt a cháriszok! ...
Az utcán por, bűz, német szó, piszok.*

¹⁸⁷A magyar főváros szépséghibái között tarja számon Arany a lakosok többségének anyanyelvét. Ezek a német polgárok azonban ekkoriban már éppoly buzgón olvasták Aranyt, mint „saját” Goethéjüket és Schillerüket. Sőt, egyre inkább fogyasztották a magyar kultúrát és egyre kevésbé a németet. Ez az egyetlen verssor nagyobb kárt is okozhatott volna. Biztosan nemcsak a soproni lelkész német azonosságát sértette. Kolbenheyer ennek ellenére majd húsz évvel később elkezdte németre fordítani a rosszindulatú „korifeus” „hattyúdalt”: éspedig abbéli meggyőződéséből, hogy neki a közvetítői szerep rendeltetett.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Műhely / Ekler Péter: Közgyűteményi tudományos napok 3. A rendezvény vendége: Sopron 2003. október 16. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár

Ekler Péter: Közgyűteményi tudományos napok 3.

A rendezvény vendége: Sopron
2003. október 16.
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár

Rády Ferenc, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató-helyettese megnyitó beszédében sok szeretettel üdvözölte a Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárát, a Soproni Múzeumot, a Széchényi István Városi Könyvtárát és a Nyugat-Magyarországi Egyetemet képviselő előadókat és a tudományos tanácskozáson megjelent érdeklődőket. Elmondta: a *Közgyűjteményi tudományos napok* című rendezvénysorozatot azért hozta létre a nemzeti könyvtár, hogy a nem budapesti közgyűjteményekben keletkező magas szintű eredmények az országos tudományos közvélemény előtt is ismertté váljanak. Minden kutató érdeke, hogy megismerhesse a helyi gyűjteményekben létrejövő forráskiadványokat, adatközléseket. Hangsúlyozta, hogy alap kutatások nélkül nem lehet megalapozott eredményeket felmutatni. A dokumentumok közreadása nemcsak a kutatómunkát könnyíti meg, hanem az elért eredmények ellenőrizhetőségét is lehetővé teszi. Örömet fejezte ki, hogy az előadók az intézményeik által megjelentetett kiadványokat is elhozták magukkal, így lehetőség nyílik a sok esetben csak recenziókból ismert kötetek kézbe vételére.

Dominkovits Péter, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának munkatársa A kora újkori nyugat-dunántúli nemesi társadalom regionális vizsgálatáról (a 16–17. századi Sopron, Vas, Moson vármegyék példáján) című előadását az újkori magyarországi nemesi társadalom vizsgálata során keletkezett szakirodalom ismertetésével kezdte. Bár a 16–17. századi nemességkutatáshoz historiográfiai áttekintés még nem készült, de a Nyugat-Dunántúl (Zala, Vas, Sopron, Győr, Moson vármegyék) nemességére vonatkozó szakirodalom már rendelkezik példaértékű eredményekkel, mindenekelőtt a Varga J. János, Iványi Emma, Béli Gábor, Turbuly Éva, Tóth István György, Gecsényi Lajos, Bilkei Irén, Pállfy Géza és Koltai András kutatók nevéhez fűződő publikációkra kell gondolni. Jelen előadás anyagához Dominkovits Péter korábbi kutatásai is szervesen hozzájárultak. Ezek során egyes családok (pl. a petőházi [188Zeke család](#)) 16–17. századi intergenerációs vizsgálatát, egyes személyek (Szepsy János, Récsey Bálint, Kövér Gábor, Káldy Péter) életútjának vázlatát és egyes vármegyék (a 16. század végi Sopron és Moson) birtokos-társadalmának az adóösszeírások alapján készített vázlatait készítette el. Kiemelte, hogy a regionalitás legközvetlenebbül a birtokviszonyokban ragadható meg. Az adózó porták vizsgálata alapján elmondható, hogy a 16. század derekán különösen erős volt Sopron, Vas és Zala vármegyék nemességének az átbirtoklása. Bornemissza Pál, Chernel Ambrus és Sárkány Antal mindhárom vármegyében birtokosok voltak. Két vármegyére (Sopron és Vas) kiterjedő birtokkal Akacs Antal, Chemetey Józsa, Ládonyi Demeter, Niczky Gáspár és mikebudai Soos Ferenc rendelkeztek. A 17. század derekáról származó politikai röpiratok (pl. országgyűlési pasquillusok) a későbbiekben a regionális nemességkutatás politikatörténeti aspektusainak kutatását is motiválhatják. Feltárássra szorul még a 17. századi Nyugat-Dunántúl megyei szintű politikai élete is (beleértve a nyugat-dunántúli rendek congregatioinak feldolgozását). Az előadó két esettanulmányt ismertetett részletesen. A petőházi Zekék intergenerációs példáján a regionális nemesi birtokviszony és megyei szerepkör viszonya, felsőkáldi Káldy Ferenc példáján pedig a megyei hivatalviselés és a regionális katonai szerepkör elemzése nyert alapos megvilágítást.

Mastalír Ernőné, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Központi Könyvtárának és Levéltárának főigazgatója *A Műemlékkönyvtár egy unikális példánya* című előadása első felében a könyvtár történetét ismertette. Az alapos bemutatás részletesen tárgyalta az intézmény életében bekövetkezett legfontosabb változásokat (az 1735-ös selmecebányai alapítás, szervezeti változások, székhelyváltás, a bánya- és kohómérnöki kar

különválása, az integrált Nyugat-Magyarországi Egyetem létrejötté). A tudatosan fejlesztett régi állományból a bányászat, a kohászat és az erdészet szoros kapcsolatát jól ábrázoló, Miksa-féle rendtartásoknak nevezett *Ungrische Perg undt Waldt Ordnung* című féltett könyvritkaságot ismertette az előadó. A kolligátum első része egy 1571-ben kiadott német nyelvű bányarendtartás, amely a tényleges bányászati ismereteken túl az ércelőkészítés, az érczúzás, a kohászattal kapcsolatos feladatok leírása mellett a bányamesterek és bányabírák feladatainak meghatározását is tartalmazza. Második részét egy latin nyelvű, 1565-ben kiadott erdőrendtartás képezi. Mivel az építkezések, a lakossági fogyasztás, a legeltetés és a bányászat faigénye nagymértékben apasztotta az erdők fakészletét, gondoskodni kellett a rendszertelen erdő- és fahasználat megszüntetéséről. A rendtartás jelentőségét az adja, hogy teljes képet ad erdészeti kultúránk akkori állapotáról. A könyv végén kéziratos bejegyzés olvasható, amely a bányarendtartás fejezeteinek címét ismétli meg, utána pedig a magyar bányászattal, pénzveréssel és nemesfémforgalommal összefüggő, 1405–1578 között megjelent királyi rendeletek felsorolása található.

Horváth Csaba, a Széchenyi István Városi Könyvtár igazgatója *A Városi Könyvtár Széchenyi-gyűjteménye* címmel a könyvtártöredék viszontagságos sorsát és a gyűjtemény összetételét ismertette. Széchenyi pesti háztartása feloszlata után (1858) könyveit Döblingbe hozatta. Ezek a könyvek később Nagycenkre kerültek a néhai gróf itt található gyűjteménye mellé. 1877-ben Frankenburg Adolf kérésére Széchenyi István fia, Béla, a családi örökségből (beleértve apja könyveit is) és saját könyveiből előbb 1744, majd később 850 kötetet ajándékozott a soproni Irodalmi és [189](#)Művészeti Körnek. A gyűjtemény elhelyezése a 20. század során több alkalommal is problémát jelentett. A helyhiány mellett a nem megfelelő őrzés, továbbá a háborús pusztítások is komoly károkat okoztak a gyűjteményben. A fennmaradt kötetek számos darabjában Széchenyi István kéziratos bejegyzése mellett fiai, Béla és Ödön nevével is találkozunk. A könyvtártöredék a gróf saját műveiből is tartalmaz példányokat (pl. *Adó és két garas*). Figyelmet érdemelnek az 1800 előtt megjelent könyvek, mint például Aulus Gellius *Noctes Atticae* című műve (Genf, 1621.). Az állomány Széchenyi egyetemes érdeklődésének megfelelően változatos témájú könyveket tartalmaz (pl. Hahnemann Sámuel: *A kávé munkálatjai*). Említésre méltóak a lótenyésztésre vonatkozó kiadványok és a közgazdasági vonatkozású művek (Farkas Ferenc: *Egy nemzeti magyar hitelbank és élelembiztosító intézetnek tervezett szabályai*, Fogarasi János: *Magyar bank*). Az állományban számos amerikai könyvet is fellelhetünk, amelyeket Széchenyi Béla hozott haza utazásairól. Mint tudjuk, Széchenyi bőkezű mecénátúrát fejtett ki, ezért a támogatásában részesülő szerzők művei is megtalálhatók a gyűjteményben. Az előadó reményét fejezte ki, hogy az évtizedek alatt megcsappant állomány egyszer rendezett körülmények is kutatható és látható lesz. Elképzelése szerint a legnagyobb magyar könyvtártöredékét Nagycenken lehetne méltó módon elhelyezni.

Krisch András, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára munkatársa *Az 1809-es francia megszállás levéltári forrásai a Soproni Levéltárban* című előadásában a nyugat-magyarországi térség egyik leghosszabb katonai megszállására vonatkozó forrásanyag ismertetését vállalta el. A megszállás a modern tömeghadseregre jellemzően professzionálisan ment végbe (a megszállt területek készleteinek teljes felélése; a felesleges erőszak, az erőszakos rekvirálás lehetőség szerinti kerülése). A dokumentumok alapján megállapítható, hogy a lakosság számára az elszállásolások és a katonaság esetleges károkozása jelentette a legnagyobb tehertételt. A kutatható iratcsoportok közül ki kell emelnünk a soproni hadikórházakban ápoló katonákról fennmaradt kimutatást. Szintén fontosak a kamarai számadáskönyvek, amelyek lehetővé teszik a megszállás költségvonatának összehasonlítását a békebelivel. Az előadó soproni kutatásai eredményét a kismartoni, ruszti, kőszegi és pozsonyi vizsgálatokkal kiegészítve megállapította, hogy a Rába vonaláig megszállás alá került térségben a szabad királyi városok vezetése, ha kényszerből is, de igyekezett a megszállók kedvében járni. Sopron Vármegye Állandó Választmányának iratai az 1809-es vármegyei

megszállás kutatásának képezik gerincét. A *Perceptoralia* nevű irategyüttes a rekvirálások körülményeit tartalmazza. Az Insurrekciós Bizottmány irataiból a Sopron vármegyei nemesi felkelők hadi felkészüléséről gyűjthetünk adatokat. Az insurrekciós listák a nemesi felkelésben résztvevők névsorát tartalmazzák. A megyei anyag alapján képet kaphatunk a hadba vonultakról, a fegyvernemek létszámáról és a tisztikar összetételéről (részt vett benne egyebek mellett gróf Tolnai Festetich Ignác, gróf Széchenyi Lajos). A francia megszállás iratanyagából megállapítható, hogy mind a város, mind a vármegye lakossága megmenekült a háborús pusztításoktól. Ahogy az elmondottakból is kitűnik – tette hozzá az előadó –, a levéltárban őrzött források alapján részleteibe menően rekonstruálhatjuk a közel két évszázada történt eseményeket.

190 Gabrieli Gabriella, a Soproni Múzeum régésze és **Nemes András**, a Soproni Múzeum igazgatója *Széchenyi Ferenc fertőszéplaki szülőházának feltárását* ismertették. Itt született 1754. április 29-én, ötödik gyermekként a könyvtáralapító, a legnagyobb magyar édesapja. A grófi család 1682-ben költözött a kastélyba, és közel száz évig, 1771-ig tartózkodott itt, amikor is az Esterházyak visszaváltották a birtokot. Ekkorra már felépült a fertői kastély, ezért az épületre, mint kastélyra nem volt szükségük. Magtárrá alakították át két szárnyát, míg a romosabbakat lebontották. A feltárás eredményeinek ismertetésére áttérve elhangzott, hogy 2003-ban sikerült pontosítani az előző évi eredményeket, és adataik kiegészültek az előudvarról szerzett ismeretekkel. 2003-ban az ásatás legfontosabb feladatai a következők voltak: a belső udvar fennmaradó részeinek feltárása, az északi szárny nyugati pinceszakaszának kutatása, a földszinti 1–2. helyiség (volt lakás) falkutatása, a kút vizsgálata, az előudvar feltárása.

A 2003-ban elvégzett kutatások eredményeinek figyelembevételével a következőket lehet megállapítani: a kastély legkorábbi fennálló része a 17. század közepéről származhat. A nyugati és az északi szárnyat a 17. század második felében, illetve a század végén építették. 1700–1720 körül került sor a teljes déli szárny megépítésére. A nyugati szárnyat összekötötték a délivel, a keleti szárnyon új kaput készítettek a homlokzatra. Mint ismeretes, jelentős átalakítás történt az 1780-as években: a déli és nyugati szárnyat lebontották, a kastélyt magtárrá alakították. 1900 körül a magtár födémszerkezetét alakították át. Az államosítás után újabb átépítésekre került sor: lakásokat építettek, bortermeléshez szükséges kádakat hoztak létre. A régészeti feltárást követően elkészültek a metszetrajzok, az összesítő alaprajz és a homlokzati nézetrajzok számítógépes feldolgozása 2004 első felében várható.

Szála Erzsébet, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Főiskola Karának főigazgatója *Jelentősebb evangélikus mecénások Sopronban és a személyükhöz kapcsolódó gyűjtemények* című előadása a 16–19. századi Sopron egyházi és világi mecénatúráját ismertette. Az egyházi mecénatúra elsősorban a lelkészek által létrehozott alapítványokat jelentette. Ezek általában szociális célokat szolgáltak, de az oktatás és a kultúra területén is jelentős támogató tevékenységet fejtettek ki. Az evangélikus lelkészek több alapítvánnyal támogatták a *peregrinatio academica*-t (pl. Kastenholz-, Oertel-féle alapítványok). Lang Mátyás a gyülekezeti könyvtár gyarapításához járult hozzá, Torkos József a külföldi egyetemekre készülő diákokat támogatta rendszeresen. Fia, Torkos Sámuel apja könyvtárát, kagylógyűjteményét és teljes vagyonát oktatási célokra és ösztöndíjakra hagyta. A világi mecénatúra (nemesek, polgárság) ismertetésére áttérve Szála Erzsébet két kiemelkedő patrónus tevékenységére hívta fel a figyelmet: Löllhöfel János értékes dísz tárgyak adományozásával, Gálffy Ádám pedig a leégett templom újjáépítéséhez szükséges anyagi javak biztosításával tett értékes szolgálatot a gyülekezetnek. A város, mint közösség támogató tevékenységére egyes latin nyelvű disszertációk ajánlásaiból tudunk következtetni. A polgárok, mint magánemberek alapítványaikon keresztül gyakoroltak jelentős mecénatúrát. (Az evangélikus népiskolát 18 alapítvány szolgálta!) A jelentős mecénások közül néhányat név szerint is érdemes

megemlíteni: Lackner Kristóf alapítványa többek között tehetséges szegény diákok külföldi taníttatására szolgált. Braun Ferdinánd oktatási célokra, 191ösztöndíjakra, szegények és árvák javára, Rupprecht János pedig orgonákra, tanszerekre, népiskolai és líceumi ösztöndíjakra hagyott jelentős összegeket.

A rendszerváltozással megélnkült a történettudomány érdeklődése a dualizmus-kori elit társadalomtörténetével kapcsolatban. **Csekő Ernő**, a Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára munkatársa *A dualizmus-kori elit kutatásának forráslehetőségei a Soproni Levéltárban* című előadásában először a dualizmus-kori elit tagjaira vonatkozó családi és személyi irategyütteseket ismertette. Ezt követően a kvantitatív jellegű struktúra-vizsgálatokhoz szükséges adatsoros forrásokra tért ki. Sopron város forrásadottságai tekintetében Sopron megyéhez képest jobb helyzetben van. Mivel a trianoni határváltoztatások az iratállományt is módosították, több járás anyaga a Burgenlandi Tartományi Levéltárba került. A megyei alispáni hivatal közigazgatási iratainak ezért csak egy része áll rendelkezésre a kutatáshoz. Az adófőkönyvek, kivetési lajstromok nyújtotta forráslehetőségeket szintén csak korlátozott mértékben lehet kiaknázni. A kataszteri iratok, nyilvántartások, árvaszéki iratok terén valamelyest kedvezőbb a helyzet. A városi iratanyag ismertetésére áttérve elmondta, hogy Sopron város legfőbb közigazgatási szervének iratanyaga kétszerese az alispáni iratok terjedelmének. A várossal kapcsolatos adófőkönyvek, lajstromok is jó arányban maradtak fenn. A kutatás során számba jöhető egyéb források között érdemes megemlíteni az ipartestületi iratokat, a céhes iratanyagot, a gyárak, részvénytársaságok és pénzügyintézetek dokumentumait, a betegség- illetve nyugdíjbiztosítási pénztáranyakönyveket. Nem szabad elfeledkezni Sopron oktatási intézményeinek dokumentumairól és a polgári életforma jellemzőinek, az egyesületeknek az iratairól sem. Az említett forrásokon kívül komoly helytörténeti háttérodalom is segíti a kutatók elmélyülését, elég csak Házi Jenő, Thirring Gusztáv, Heimler Károly és Winkler Gábor monografikus igényű, adatgazdag munkáira gondolni.

A konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatait az Országos Széchényi Könyvtár a Nemzeti Téka című sorozatában – önálló kötetben – fogja megjelentetni.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Műhely /

Kubinszky Mihály: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2003. évi tevékenységéről

Az Egyesület 2002. decemberi tisztújító közgyűlésén megválasztott elnöksége ebben az évben kezdte el munkásságát. Eredményesnek bizonyult az új elnökség törekvése, hogy a taglétszámot növelje, a levélben megszólított több száz soproni polgár közül 70 új tag csatlakozott hozzánk, legtöbben a Soproni Szemlét is előfizették.

Június 20-án avatta fel a kormány és a város vezetése Egyesületünkkel együtt a Várkerületen az új díszkutat, amelynek állítását Egyesületünk kezdeményezte még 2001-ben. Ez az emlékmű szó szerint is nagy mértékben járult hozzá a város szépítéséhez. Nemcsak a városnak a hazához hűsége történeti személyiségeinek állít emléket, hanem a városképet is gazdagítja, ezenkívül ülőpadjaival először ad lehetőséget a Várkerületen a soproniaknak és az ide látogatóknak a kényelmes szemlélődésre. A 192díszkút állításának története, az abban érdemeket szerzett politikusok és művészek felsorolása meghaladja éves jelentésünk kereteit, ezt külön írásban kell összefoglalni. Mindössze a szobrászművész Soltra Tamás és az építész Fekete Szilárd nevét kívánjuk már most kiemelni. A díszkút költségei messze meghaladták

Egyesületünk anyagi lehetőségeit, finanszírozását az állam és a város biztosították.

A haza bölcse, Deák Ferenc születésének 200. évében Egyesületünk a várossal karöltve állította fel a Deák téren a Kutas László szobrászművész alkotta mellszobrot, a tér névadójához méltó emléket. A mellszobor a Deák tér közeljövőben remélhető felújítási terveihez igazodva nyerte el helyét, a majd előtte vezető gyalogjárda mentén, tekintetével a tér felé.

Egyesületünk szeptember 29-én adta át a Winkler Oszkár emléktáblát a Kossuth utca 2. társasház építtetőjének, tervezőjének és kivitelezőjének, méltatva ezzel elsősorban az épületnek kedvező városképi hatását. Az emléktábla elnyerését az alapos elbírálás és jobb előkészítés érdekében Egyesületünk elnöksége a jövő évtől kezdve újra szabályozza, és erről a napisajtóban ad tájékoztatást.

Elnökségi tagjaink ebben az évben is részt vettek a városi önkormányzat különböző bizottságainak munkájában, támogatták kiadványok megjelentetését, a szokásos évi dia-parádét (amelyen most először kerültek bemutatásra digitális felvételek is).

Egyesületünk ezúton mond köszönetet minden támogatójának. Első helyen Sopron Megyei Jogú Város önkormányzata kulturális bizottságának, a Soproni Szemle megjelentetését lehetővé tevő anyagi juttatásért. Mindazoknak a névteleneknek, akik adójuk 1%-át Egyesületünknek juttatták. Mecénásainknak és támogatóinknak, köztük a Tanulmányi Erdőgazdaságnak és a Stettin Magas- és Mélyépítőipari Kft-nek a Deák Ferenc szobor állításához nyújtott segítségért, a Mestervonal Kft-nek irodai ügyvitelünk folyamatos támogatásáért, az Elzett Kft-nek, a Roto-Elzettnek, a Brau Union Hungária Soproni Sörgyárának, az IMS-Connect-nek és az Interstate V-nak anyagi támogatásáért. Külön köszönjük egyéni tagjaink kimagasló anyagi támogatását, köztük Halmos Sándor Úr és felesége, Hirschler László Úr, Józán Tibor igazgató Úr és Vendel Miklós Úr támogatását. Langer György elnökségi tagunk már kifejezte az avatáson köszönetünket a Soproni Ipari és Kereskedelmi Kamarának, hogy felújította a Deák téri régi meteorológiai állomásunkat. Végül, de nem utolsó sorban köszönetet mondunk minden tagunknak, akik tagdíjukat befizették illetve felülfizették, és akik a tagdíj mellett a Soproni Szemlére is előfizettek.

A 2003. évi munkáról 2004 január 16-án számoltunk be tagjainknak közgyűlésen. A közgyűlés a munkát és a pénzügyi elszámolásokat jóváhagyta.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Soproni Könyvespolc

Soproni Könyvespolc

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Soproni Könyvespolc / SZEMLÉK SZEMLÉJE II.* Bemutatkozik a Debreceni Szemle

A Debreceni Szemle 1993-ban indult tudományos folyóirat. Tulajdonképpen folytatása az 1927–1944 között e néven megjelent folyóiratnak, amelyet akkor a debreceni egyetem adott ki. Az azóta eltelt évtizedek folyamán azonban sok szempontból megváltoztak a körülmények. A városban a Kossuth Lajos Tudományegyetem mellett a Debreceni Orvostudományi Egyetem, az Agrártudományi Egyetem, több főiskola, köztük a teológia, budapesti felsőoktatási intézmények kihelyezett karai mellett akadémiai kutatói intézmények (így az MTA Atommagkutató Intézete), s más tudományos fórumok is működnek. Ezért az újraindított folyóirat nem maradhatott az egyetem, még az időközbeni Debreceni Egyetem néven szövetkezett egyetemek és főiskolák keretei között sem. A város, illetve az egész régió tudományos életét képviselve, egyúttal a határon túli magyarság tudományos életének, valamint általában a magyar tudományos életnek a szolgálatát kellett felvállalnia. Logikus tehát, hogy az évi négy számban, összesen 40 íven megjelenő periodika kiadásának anyagi feltételeit a város költségvetése állja. Emellett alkalmanként természetesen pályázik is a folyóirat különféle témákkal. A pályázatok anyagi eredményeit egy-egy konkrét téma részletesebb feltárására fordítjuk, részben így növelve az évi terjedelmet.

A folyóirat a humán és társadalomtudományok, valamint a természettudományok minden ágának legújabb eredményeivel kívánja megismertetni a legszélesebb értelemben vett tudományos kutatókat, az értelmiséget. A benne közölt írásoknak olyanoknak kell lenniük, hogy azokat minden művelt olvasó, az is, aki nem művelője az illető tudományterületnek, képes legyen befogadni. Más szavakkal tehát a folyóirat olyan fórumot kíván biztosítani a régió értelmiségének, amely viszonylag gyorsan minden érdeklődő számára elérhetővé teszi az egyes tudományos műhelyek, illetve az ott dolgozó kutatók legújabb eredményeit.

A folyóirat szerkesztése arra törekszik, hogy a különféle állandó és alkalmi rovatokban végső soron minden tudományterületről kiegyensúlyozott képet adjon az olvasóknak. Éves szinten nagyjából 60–40 %-os arányban képviseltetik magukat a humán és társadalomtudományok, illetve a természettudományok egyes ágai.

A folyóirat kerüli a tematikus számokat, de az olvasók sok számában találnak tematikus blokkokat.

Gunst Péter

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Soproni Könyvespolc / KUBINSZKY MIHÁLY: SOPRON ÉPÍTÉSZETE A 20. SZÁZADBAN Belvedere Kiadó, Szeged – Tatabánya, 2003. 152 p.

194 KUBINSZKY MIHÁLY: SOPRON ÉPÍTÉSZETE A 20. SZÁZADBAN
Belvedere Kiadó, Szeged – Tatabánya, 2003. 152 p.

Kubinszky Mihály egyetemi tanár új könyve, a 2003-ban megjelent, 2004. januárjában bemutatott Sopron építésze a 20. században című kötet a Soproni Szemle hűséges olvasóinak vigyázó szemei előtt született meg. 1997-ben az akkor hetvenéves professzor az őt köszöntő Winkler Gáborral beszélgetve a jövő nagy feladataként határozta meg önmaga számára Sopron elmúlt száz éve építészetének feldolgozását. 2001-ben

a Soproni Szemle lapjain látott napvilágot a mostani kötet címével azonos című, harmincnégy oldalas tanulmány, amelyben már kirajzolódott a mai könyv szerkezete is. 1997 és 2003 között a Soproni Szemlében jelent meg számos részlettanulmány, amelyekben Kubinszky a vizsgált korszak építészetének kiemelkedő személyiségeit (Boronkai Pál, Schármár Károly), épületeit, épülettípusait (iskolák, szállodák) mutatta be. Már ezen adatok alapján is elmondható lenne, hogy alapos felkészülés után a legilletékesebb szakember írta meg a korszak építészettörténeti összefoglalását, ám Kubinszky Mihálynak a témát érintő tanulmányai hazánk számos más szakfolyóiratában is megjelentek.

A 20. század épített örökségének szemrevételezése egyre divatosabbá válik. Értékelő válogatások sora jelent meg Budapest, illetve a vidék legjelentősebb korabeli építészeti alkotásairól, a főváros két világháború közötti építészetéről topográfiai jellegű, alapos feldolgozás született, ám Kubinszky Mihály műve az első, amely egy jelentős építészeti hagyománnyal rendelkező település – Sopron városa – teljes 20. századi építészettörténetét igyekszik összefoglalni.

2001-es cikkében Kubinszky hat fejezetre, azokban öt korszakra osztotta a száz év történetét, s külön fejezetben szólt a Sopron városképét minden más magyar városénál jobban meghatározó műemlékvédelemről. A most megjelent könyv tíz fejezetből áll, melyekben hét szakaszra bontva jelenik meg a soproni évszázad építésze. A historizmus kései korszakának emlékei önálló fejezetben sorakoznak, s a szecesszió stílusához tartozó kevés, ám jelentős építmény is külön fejezetet alkotva nyeri el az alkotásokat megillető alapos bemutatást. A könyv a korábban egyetlen – két világháború közötti – korszakként tárgyalt fejezet helyett két szakaszban, a húszas évek historizmusaként és a harmincas évek korai modern építészeteként mutatja be a század harmadik és negyedik évtizedét. A század második felének határhárai politikai események (az 1956-os forradalom, a rendszerváltás) Kubinszky elemzésében, aki helyenként stíluskorszakokat – szocialista realizmus –, helyenként épülettípusok, építészeti feladatok (lakótelepek, családi házak, tetőtér-beépítések) sajátosságait tárja elénk. A történeti korszakok mellett most is saját fejezetet kap a műemlékvédelem, valamint a város fejlődését alapvetően befolyásoló két városrendezési folyamat: a századelőn Wälder József szabályozási terve, illetve a század második felében (1960-ban, 1982-ben és 1994-ben) készült általános szabályozási tervek bemutatása, értékelése.

Minden fejezet külön bevezetéssel kezdődik, amelyekben a korszakot meghatározó várostörténeti eseményeknek, az építészeti stílusok változásának rövid bemutatása 195 segít művészettörténeti összefüggésbe helyezni az adott időszak építészeti alkotásait. Az egyes fejezetek legfontosabb részét jelentő épületelemzések apróbb, sűrűbb, sötétebb betűi nyomatekosítják az elemzések helyenként építéstörténeti, helyenként stíluselméleti tartalmát. A tíz fejezetben közel kétszáz objektum leírását olvashatjuk, amelyek jobb megértését kétszáznál több fénykép és közel ötven tervrajz segíti. A képek jórészt a szerző saját fotói, de több archív felvételt is közöl. Néhány helyen a régi és a jelenkori fotó párba állítva érzékelteti az eltelt időszakban lejátszódott változásokat. Nemcsak a változások, illetve az egyes épületek fontosak a szerző számára: kilenc, a város építéstörténetében meghatározó szerepű alkotó (építész, építő, műemlékes szakember: Wälder József, Schármár Károly, Boór Gusztáv, Füredi Oszkár, Hárs György, Winkler Oszkár, Boronkai Pál, Kissné Nagypál Judit és Solt Herbert) épületeik leírásához képest halványabb betűkkel szedett életrajzát, s néha már fakuló portréját is megtaláljuk a könyvben. (Számomra kissé zavaró, hogy hét épület leírásához, illetve három, építéstörténethez kapcsolódó szöveg is ugyanilyen tipográfiájú, talán szerencsésebb lett volna bevezetni egy negyedik betűtípust.)

A Sopron építésze a 20. században című kötet nem topográfiai céllal íródott: értő és alapos, inkább esszészerű összefoglalása az eltelt száz év városi építészettörténetének. Topográfiai célokat a terjedelem miatt sem vállalhatott a szerző: a másfél száz oldalas könyv 110 oldalán élvezhetjük csak az erős személyes

kötődéssel átitatott, avatott leírásokat, a többi elviszi az elegáns megjelenés, amely azonban más szempontból hozzájárul a kötet egyediségéhez. Az összefoglaló, esszézerű jelleg miatt nem találunk a könyvben jegyzeteket, s az egyes épületek terveinek levéltári forrásiból is csak válogatást közöl a levéltári anyagot tökéletesen ismerő Kubinszky. A kötet végén álló, a szakirodalom egészét átfogó bibliográfia viszont számos támpontot ad a további elmélyülésre.

A könyv áttekinthető szerkezetének megalkotásában Nagy Tamás tanár segédkezett, a könyv szép, művészeti színvonalú kiállítása Gosztom András iparművész munkáját dicséri.

Kubinszky Mihály új könyvéről számos helyen jelent már meg recenzió, kritika (Magyar Építőművészet, Oktogon, Műemlékvédelem), amelyek egyöntetű elismeréssel fogadták a művet. Egyetlen „hibájául” azt rótták fel, hogy szélessége miatt nem lehet karosszékekben olvasni, illetve a közelmúlt néhány épületéről szólaltattak meg Kubinszkytól eltérő, általában negatív véleményt.

Kubinszky professzor műve úttörő vállalkozás hazánkban, követi a külföldön az utóbbi időben sikeressé vált tendenciákat. Példája munkára buzdíthatja más városaink ismerőit, hasonló jellegű összefoglalásokra nagy szükség lenne településeink legújabb építészetéről, hiszen a 20. század egyes építészeti korszakainak társadalmi megítélése rendkívül bizonytalan, érzelmeiktől mozgatott. Kubinszky könyve tárgyilagosságával is elmélyedésre intheti a rossz úton járókat. Ugyanakkor az örömteli fogadtatás azt is jelzi, hogy van kereslet a múlt század építészeti feldolgozásaira.

A szerző számos helyen jelezte, hogy további, a témát érintő munka megírására, megjelentetésére készül. Nagy örömmel vennék kézbe Sopron 20. századi építésze legjobb ismerőjétől új könyvét, melyben a könyv bevezetése szerint most kihagyásra ítélt épületek is helyet kapnának.

Győr Attila

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Soproni Könyvespolc / Hárs József: Soproni olvasókönyv. Cikkgyűjtemény 1873–1944 a helyi magyar lapokból Quint kiadó, Sopron, 2003.

**196 Hárs József: Soproni olvasókönyv. Cikkgyűjtemény 1873–1944 a helyi magyar lapokból
Quint kiadó, Sopron, 2003.**

Különleges műfajú könyvet állított össze Hárs József, az ismert helytörténész. Olyan ez a kötet, mint a festészetben a pointilizmus, ahol a kép részletére vetve pillantásunkat az ott élénk táruló egy-két pont semmitmondó, a pontok együttese viszont már élvezhető művé állhat össze. Itt az olvasmányok, a régi soproni újságokból, napilapokból válogatott és ezúttal a szó nemes értelmében kiillózott rövid fejezetek szinte mindegyike önmagában még csak keveset mond, de összességükben, a terjedelmes kötetbe gyűjtve, kirajzolódik városunk közel egy évszázados története, mégpedig egy mozgalmas évszázadé. A cikkgyűjteményből kulturális korrajz bontakozik ki. Ebben a jellegében, úgy tudom, úttörő kezdeményezés.

A kötet tanulságos. Tanúsítja, hogy milyen maradandó ereje van a jól szerkesztett helyi sajtónak. Amikor még nem volt televízió és Internet, akkor Sopron a mainak mintegy felét kitevő lakossága részére a városban mindig jelent meg egyszerre kettő, néha három napilap is. Ezek mindenről tudósítottak, ami a

polgárokat érdekelte. A kötet tanulsága, hogy mindebből nagyon sok érdeklő még az utókort is.

A szerkesztő-szerző alapos helytörténeti tudására vall, hogy a kötet elsőrendű válogatás. A rövid, olvasható szövegek a legkülönbözőbb műfajokat érintik. A közélet, a művészet és a városfejlesztés mellett a színház és mozi, a bűnügy, a háborús élet, a sport és még sok minden más szerepel a négy fejezet 43 alfejezetében témánként csoportba kötve. A válogatás határait is jól választotta meg a kötet összeállítója: 1873-tól, a kiegyezést követő gazdasági fellendüléstől közel a második világháború végéig, 1944-ig kíséri nyomon a tudósításokat.

Tetszetős a keménykötésű kötet címlapja, a belső borítón a város és a vármegye térképei segítik az olvasók tájékozódását. Nagyon jó további tájékoztatást ad, mintegy kiegészítésként a válogatáshoz a függelék is, amelyben a magyarázatokon kívül a „várostörténet dióhéjban” is szerepel. Ebbe a keretbe jól elhelyezhetők az olvashatók. A szöveg közé illesztett illusztrációk pedig éppen olyan sokrétűek, mint a szövegek: korabeli újságcikkeket, cikket és hirdetések mutatnak, legtöbbször a korabeli tipográfia is érdekes. Megjelenik az 1925. évi Erzsébet-kerti iparkiallítás helyszínrajza, a Lóver szálló építéséhez készült egyik pályázati terv és megint csak sok minden más is.

A magyar nyelvű hírlapok mellett városunkban a szinte legjobban szerkesztett napilap az Oedenburger Zeitung volt. Ennek közleményeit a kötet nem tartalmazza, hiszen azokat a magyar olvasó részére fordítani kell, ami átlépte volna a tervezett műfaj határát. Mégis felmerült a könyv bemutatóján ennek az igénye is. Örömmel vehetjük tudomásul, hogy Hárs József már megkezdte ennek az összeállítását is.

Kubinszky Mihály

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Soproni Könyvespolc / Mastalírné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája a 2002. évre

197 Mastalírné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája a 2002. évre

A bibliográfiában szereplő rövidítésekre nézve vö. Soproni Szemle 1978. 268. és 1979. 362.

Az anyaggyűjtésben nyújtott segítséget köszönöm.

-AL-: Horus-találkozó Sopronhórpácson. Magyar Mezőgazdaság 57, 2002. szept. 25. 39. sz. 12.

Agendorf will kein Treuedenkmal. NZ. 46, 2002. júl. 12.

Alapítvány a Faipari Egyetemi Kutatásért. Profi fa 9, 2002. 3. sz. 20.

Albert Tibor: Soproni (át)utazó városrajz őrségi melléklettel. Magyarszombatfa–Sopron–Szentendre, 2002, szerzői kiadás 176.

Alföldy Jenő: Kortársunk, Kerék Imre. MH. 25, 2002. 5. sz. 60–61.

Andrássy Péter: Botanikusok emléke erdei kilátóban. Erdészeti Lapok 137, 2002, 225–226.

Andrássy Péter: Emlékezés Gombocz Endrére (1882–1945). SSz. 56, 2002, 65–71.

- Andrássy Péter: Kézzel, géppel írt levelek. *ÉT.* 57, 2002. júl. 26. 30. sz. 934–936.
- Andrássy Péter: A Marzkgel tanúsága. *Kitaibel nyomdokán. Természetbúvár* 57, 2002. 1. sz. 32–33.
- Andrássy Péter: Séták Csapody Istvánnal. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2002. 311–321.
- Andrési Pál: Erdő emléke. Kiss Ferenc (1860–1952). *ÉT.* 57, 2002. júl. 19. 29. sz. 912–915.
- Archäologische Funde in Fertőszéplak. *NZ.* 46, 2002. aug. 16.
- Askercz Éva: Ifj. Storno Ferenc kiállítása (Lábasház, 2001. november–december). *SSz.* 56, 2002, 165–171.
- Askercz Éva – Tóth Imre (szerk.): *Kincseink. Tárgyak Sopron 725 éves történetéből. (Kiállítási katalógus).* Sopron, 2002, Soproni Múzeum – Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 39.
- Asztalok és székek a 18. és 19. századból. *Profi fa* 9, 2002. 7–8. sz. 18.
- Avar László: Dolfi, a talajművelés művésze. *Magyar Mezőgazdaság* 57, 2002. jan. 23. 9.
- Áldozó József (1892–1983). *Arrabona.* 40, 2002. 1–2. sz. 465–472.
- Állásbörze. *Magyar Asztalos és Faipar* 2002. 2. sz. 17.
- B. J.: Mika Károly 1855–1902. *Ni* .90, 2002. 11. sz. 19.
- B. L.: Egy pannonhalmi paptanár fotói. *Köznevelés* 58, 2002. nov. 8. 34. sz. 23.
- Bakonyi Gábor: Köszönet a SMAFC ROTO Elzett kosárlabda-csapat játékosai és vezetői nevében. *Hírfa* 12, 2002. okt. 31. 20–21. sz. 64.
- Baksa Péter: Ferenczy Viktor György (1894–1943). *SSz.* 56, 2002, 72–77.
- Balaskó Mónika – Csóka Levente – Daráz István – Feső Nemes Nárcisszus (szerk.): *Lila zongora* 2. évf. Sopron, 2002.
- Balogh Lajos: Gyurácz Ferenc: *Bük. Száz Magyar Falu Könyvesháza.* Bp. 2001. H. 30, 2002. 5. sz. 85–86.
- Barcza Béla: Az „utolsó szuperindentens”! *Evangélikus Élet* 67, 2002. jún. 16. 24. sz. 7.
- Bariska István: A Burgenland-évfordulók visszhangjára. *Vasi Szemle* 56, 2002, 24–36.
- Bariska István: Megismételt életmű. *Vasi Szemle* 56, 2002, 753–757.
- Bartha Dénes (összeáll.): Csapody István szakirodalmi bibliográfiája. *SSz.* 56, 2002, 5–16.
- Bartha Dénes: Dr. Csapody István (1930–2002) emlékezete. *Erdészeti Lapok* 137, 2002, 127.
- Bartha Dénes: Csapody István (1930–2002) élete és munkássága. Sopron, 2002, NYME EMK. 34. Erdésznagyjaink Arcképcsarnoka 17.

198Bartha Dénes: Elhunyt Csapody István (1930–2002). SSz. 56, 2002, 3–4.

Bartha Dénes: Megjelent a Tilia X. kötete. Erdészeti Lapok 137, 2002, 245.

Bauer, Ute: Fremdenverkehr im Burgenland 1921–1938. BHBl. 64, 2002, 147–172.

BÁM/BMZS: Békamentés a Fertő-tónál. Magyar Mezőgazdaság 57, 2002. máj. 22. 21. sz. 39.

Bányász–Kohász–Erdész Találkozó. Sopron 2002. május 24–26. BKL–B. 135, 2002, 184.

Bárdossy Péter: A Vas vármegyei Bárdossy család története. Vasi Szemle 56, 2002, 563–581.

Becht Rezső: A bűvös henger. Nagyismétlés az életből. Második rész. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 72–99.

Benke István: Rögös utak. Erdészek belső és külső száműzetése az 50-es években. BKL-B. 135, 2002, 247.

Berger, Eva: Historische Gärten Österreichs. Garten- und Parkanlagen von der Renaissance bis um 1930., Band 1. Böhlau: Wien–Köln–Weimar, 2002.

Bertáné Szita Myra (szerk.): Sopron az ezredfordulón. Sopron, 2002, Juhász Kft. 144.

Bircher Erzsébet (szerk.): Kor-Kép. Dokumentumok és tanulmányok a magyar bányászat 1945 és 1958 közötti történetéből. Sopron, 2002, Központi Bányászati Múzeum Alapítvány 262.

Bircher Erzsébet: A Központi Bányászati Múzeum tájékoztatója. BKL-B. 135, 2002, 461.

Boda László (szerk.): A Fertő-Hanság és a Tóköz. Kalauz turistáknak és természetbarátoknak. Szombathely, 2002, B.K.L. 216.

Bodó Sándor – Viga Gyula (főszerk.): Magyar múzeumi arcképcsarnok. Bp., 2002, Pulszky Társaság–Tarsoly K. 984.

Bognár Krisztina – Kiss József Mihály – Varga Júlia: A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói. Bp., 2002, ELTE Levéltára 418. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 25.

Boronkai, Szabolcs: Deutschsprachige Literatur und Kultur im Raum Ödenburg/Sopron (1790–1900). Bp., 2002, Argumentum 563. Deutschsprachige Texte aus Ungarn Bd.4.

Boronkai Szabolcs: A „szabadkőműves iga” és a „gyengék vígasza”. Német nyelvű egyházi irodalom a 19. század végi Sopronban. SSz. 56, 2002, 115–125.

Boros Károly: Robert Wenzel. Magyar Demokrata 27, 2002. júl. 4. 27. sz. 32–33.

Boros Károly: Sopron és Ruszt. Magyar Demokrata 27, 2002. júl. 4. 27. sz. 30–31.

Borostyán. Környezetvédelmi lap a soproni és Sopron környéki családok részére. Sopron, 2002, Castanea Környezetvédelmi Egyesület.

Botos Gábor – Szabó József: Milleniumi krónika: Győr-Moson-Sopron megye. Győr, 2002, Hazánk 194.

Bozóky Éva: In memoriam Varga Domokos. Evangélikus Élet 67, 2002. jún. 2. 22. sz. 5.

- Böröndi Lajos: Egy nélkülözhetetlen kézikönyv. Moson Megyei Műhely 5, 2002. 1. sz. 115–116.
- Bősze Balázs: Dorosmai Erzsébet tárlata elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 240–244.
- Bősze Balázs: A hűség írója a hűség városában. – Naplórészlet-. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 66–71.
- Bősze Balázs: A nagyúr, a főpap, Isten alázatos szolgája. (Álmok, sejtések és vallomások Pódafai Póda Endréről, a főpapról, Európa, Magyarország és Sopron tükrében, halálának centenáriumán.) In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 276–280.
- Bősze Balázs: Naplórészletek. Sopron, 2002, Edutech 117.
- Bősze Balázs: Olvasónapló. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 338–344.
- 199 Brebovszky Gyula: Csizmazia Sándor 1926–2002. Lelkipásztor 77, 2002, 382–383.
- A brennbergbányai Általános Iskola (Grundschule) 75 éves jubileumára. Sopron, 2002, 96.
- Brenner Vilmos: Vadászat és természetvédelem Burgenlandban. Vasi Szemle 56, 2002, 789–798.
- Bugyi Sándor (szerk.): Soproni anziksz. Gyűrü Ernő gyűjteményéből. Sopron, 2002, Quint 94.
- Bútoripar a hálón. Technika 45, 2002. 11–12. sz. 10.
- Büser, Till: Deuschtum in Westungarn. NZ. 46, 2002. máj. 3.
- CSI: Térerők. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 4. sz. 38–39.
- CSI: AMI a diplomát illeti. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 6.sz. 48–49.
- CSI: Ligno Novum Wood Tech 2002. Szakkiállítások. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 9. sz. 27–71.
- Dr. Csapody István 1930–2002. Természetbúvár 57, 2002. 2. sz. 39.
- Csapody Tamás: Civil forgatókönyvek. Válogatott tanulmányok és publicisztikai írások (1983–2002). Bp., 2002, Századvég 430.
- Cseh Károly: Pannon fa – virággal, gyümölcscsel. Köszöntő sorok a hatvan éves Kerék Imrének. Várhely 8, 2002, 1–2. sz. 104–105.
- Csehi István: Egyetemi támogatás. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 12. sz. 18.
- Csehi István: Faipari Egyetemért Kutatásért Alapítvány tevékenysége. Fa. 50, 2002. 2. sz. 32–33., 3. sz. 35., 4. sz. 35.
- Csehi István: Közhasznúsági beszámoló a Faipari Egyetemi Kutatásért Alapítvány 2001. évi működéséről. Fa. 50, 2002. 1. sz. 35–36.
- Csiszár Ágnes: Horváth Péter tárlata elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 252–254.

- Csonka: Designkonferencia Hévízen. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 6. sz. 40–41.
- Csóka György: Emlékezés Tallós Pálra. Erdészeti Lapok 137, 2002, 15.
- Csukovits Enikő: Bűn és bűnhődés. Sz. 136, 2002, 303–326.
- Csulak Ervin: Curriculum meum 17., 18., 19. Várhely 8, 2002. 1–2. sz. 73–81., 3. sz. 47–56., 4. sz. 52–61.
- Czibula Miklós: Ligno Novum–Wood Tech Sopron, 2002. szeptember 11–14. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 4. sz. 15.
- Czibula Miklós: Sopron várja az asztalosokat. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 3. sz. 22.
- Czövek Zoltán–Perger Péter: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2001-ben. MKSz. 118, 2002, 454–466.
- (dé): Bányász–Kohász–Erdész Találkozó, Sopron, 2002. BKL-B. 135, 2002, 381–383.
- (dé): III. Bányász–kohász–erdész találkozó. MOL Hírlap 24, 2002. 7. sz. 8.
- Dávidházy István: Ifj. Sarkady Sándor–Szabó Péter: Soproniak a Don-kanyarban. Sopron, 2001. SSz. 56, 2002, 178.
- Dercsényi Balázs – Marosi Ernő: Templomok Magyarországon. Bp., 2002, Officina'96. 224.
- Dessewffy-Horváth Marietta: Régi jó soproniak, érdekes emberek, történetek. Sopron, 2002, 301.
- Deutscher Verband Forstlicher Versuchsanstalten, Sektion Forsttechnik: 12. Tagung, Sopron, 6–8. März. Sopron, 2002, Westungarische Universität, Institut für Forst- und Umwelttechnik 246.
- Dékány Ferenc: Hertay Mária képei előtt. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 231–232.
- 200Diós Judit: Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995). Szerk. Horváth József. MKSz. 118, 2002, 102–105.
- Divós Lajos: Mit köszönhet a konvent Póda Endrének? In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 286–287.
- Díjak – Dr. Winkler Gábor professzor. M. 46, 2002, 197.
- Dívós Ferenc – Csóka Levente – Szalai László – Gyenizse Péter: Fűrészáru szilárdság szerint történő osztályozásának gyakorlati alkalmazása I–II. Fa. 50, 2002. 2. sz. 19–24., 3. sz. 12–15.
- Dobi Ildikó: Bányászati kincsek Selmecebányáról. Köznevelés 58, 2002. febr. 22. 8. sz. 19.
- Doch Denkmal in Agendorf. NZ. 46, 2002. szept. 13.
- Dominkovits Péter: Acta Papensia A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei I. (2001) SSz. 56, 2002, 175–177.
- Dominkovits Péter: Sopron, a 18. század egyik regionális oktatási központja. In: Turbuly Éva (szerk.): A

város térben és időben. (Sopron kapcsolatrendszerének változásai). Sopron, 202, 123–170.

Domonkos Ottó: A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV–XIX. században. Bp. 2002. 320 p.+46 térkép, 69 fekete-fehér, 37 színes kép. Ipartörténeti Könyvtár 1.

Drávai István: Korzenszky Richárd fotokiállítása. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 245–247.

ETK Füzetek 1. Sopron, 2002, NYME Közgazdaságtudományi Kar 29., 28.

Eleőd Ákos – Szegő György (szerk.): Álmodók álmodói. Világgraszoló magyarok Kiállítás katalógus I–II. Ganz/Millenáris Park. Bp., 2001–2002, Millenáris Kht. 280., 284.

I. Magyar Faépítészeti Nap. Sopron, 2002. november 22. Hírfa 12, 2002. dec. 12. 23–24. sz. 60.

Együttműködve Hamburggal. Hírfa 12, 2002. márc. 14. 6. sz. 42.

Endrédy F. Csanád (szerk.): Endrédy Vendel fogságának hiteles története. Sopron, 2002, Szent Benedek Idősek Háza Alapítvány 32.

Erdészeti történelem. Vallomások az elmúlt évszázadról. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2002. márc. 7.

Események. Erdőgazda 4. 2002. 5. sz. 5–8.

Eszik Alajos: „Kenyni kö...” Tízéves a Hetvennyolcas Galéria. Várhely 8, 2002. 3. sz. 64–70.

G. Etényi Nóra: Sopron a 17. századi nagypolitikában. In: Turbuly Éva (szerk.): A város térben és időben. (Sopron kapcsolatrendszerének változásai). Sopron, 2002, 81–114.

Az év erdésze. Országos erdészverseny. Erdészeti Lapok 137, 2002, 166–169.

(f-): Művészeti képzés a soproni Akadémián. Profi fa 9, 2002. 4. sz. 18–19.

(f-): Negyven éves a Faipari Mérnöki Kar. Profi fa 9, 2002. 7–8. sz. 49.

Fa játéktörténeti kiállítás Budapesten. Profi fa 9, 2002. 1–2. sz. 33.

A fa művészete Sopronban. Profi fa 9, 2002. 7–8. sz. 18.

Faipari Egyetemi Kutatásért Alapítvány hírei. Hírfa 12, 2002. jan. 17. 1–2. sz. 42.

A Faipari Egyetemi Kutatásért Alapítvány hírei. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 1. sz. 15.

Faipari Kutató és Szolgáltató Központ. Fa. 50, 2002. 1. sz. hátsó belső borító.

A Faipari Mérnöki Kar hírei. Fa. 50, 2002. 3. sz. 32.

Faipari Mérnöki Kar–Kari Napok 2002. június 13–14. Fa. 50, 2002. 1. sz. 30.

Faragó Sándor–László Richárd: Magyar vadelhullás monitoring 1998/1999. Sopron, 2002, NYME–EMK Vadgazdálkodási Intézet 122.

- 201 Faragó Sándor (szerk.): Magyar Vizivad Közlemények. No. 8. A magyar vizivad monitoring adatbázisa 1999/2000. Sopron, 2002, NYME Vadgazdálkodási Intézet Magyar Vizivad Kutató Csoport 325.
- Faragó Sándor (szerk.): Magyar Vizivad Közlemények. No. 9. A magyar vizivad monitoring adatbázisa 2000/2001. Sopron, 2002, NYME Vadgazdálkodási Intézet Magyar Vizivad Kutató Csoport 340.
- Fábiánkovits Ferenc: Az egykori Városi Kaszinó rekonstrukciója. Konferencia- és kulturális központ kialakítása – művelődési központból. Várhely 8, 2002. 4. sz. 69–72.
- Fecske Csaba: Kerék-világ. A 60 éves Kerék Imre köszöntése. Várhely 8, 2002. 1–2. sz. 100–103.
- Fehérváry Krisztina: „Az ének őrzi az időt”. Magyar Demokrata 27, 2002. ápr. 25. 17. sz. 54–55.
- Fejér Zoltán: Simon Ferenc gyűjteményes kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 228–230.
- Fejérdy Tamás: Beszámoló az UNESCO világörökség bizottsága helsinki üléséről, amelyen a Fertő-táj felvételét nyerte a világörökség listára. M. 46, 2002, 48–49.
- Fejlődés előtt a Ligno Novum? Profi fa 9, 2002. 1–2. sz. 8.
- Fekete György: A soproni Alkalmazott Művészeti Intézet diplomamunkáiból. Magyar Iparművészet 2002. 5. sz. 38.
- Ferenczi Vera (összeáll.): Könyvtárak Győr-Moson-Sopron megyében. Győr, 2002, Kisfaludy Károly megyei könyvtár 192.
- Ferenczy Klára: Közöttünk élnek. Bécsi Napló 23, 2002. 2. sz. márc.–ápr. 4.
- Ferenczy Zoltán: Aktuális sorok a múltból. Evangélikus Élet 67, 2002. márc. 17. 11. sz. 1.
- Finta Gergely: Kiss János lelkész méltatása tiszteletbeli doktorrá avatásán. Lelkipásztor 77, 2002, 313.
- Finta Gergely – Menyes Gyula: Kiss János tiszteletbeli doktorrá avatása a Hittudományi Egyetemen. Evangélikus Élet 67, 2002. máj. 5. 18. sz. 3.
- Flasch, Renate: Neufelder Schmankerl. Kochbuch 350 Jahre Neufeld/L. Győr–Sopron, 2002, Juhász Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. 127.
- Flórián Mária: Győr-Moson-Sopron megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Perger Gyula és Kücsán József. Kiadta a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága. Győr, 2002. 559. SSz. 56, 2002, 407–413.
- Folytatódó tudáspróbák. Természetbúvár 57, 2002. 5. sz. 38–39.
- Fonda Ferenc: Új kiadványok a Soproni Egyetem Pénzügytan Tanszékéről. SSz. 56, 2002, 414–415.
- Forstgeschichtliche Ausstellung. NZ. 46, 2002. febr. 8.
- Frank Norbert (közvetési és ford.): Sopron város erdei a XIX. század közepén II. Slatinski Adolf és Pausinger József szakvéleménye. Sopron, 2002, NYME–EMK Erdőműveléstan Tanszék 29.

Frank Norbert: Történeti források és a természettudomány, avagy miként értelmezik az erdészek az erdőt. SSz. 56, 2002, 290–292.

G. K.: I. Faiipari marketing konferencia. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 9. sz. 76–77.

G. K.: Faiipari mérnököt tessék! Magyar Asztalos és Faipar 2002. 10. sz. 27.

G. P.: Török világ Fraknón. TM. 113, 2002. 5. sz. 30.

GEO 2002. Magyar Földtudományi Szakemberek VI. Világtalálkozója 2002. augusztus 21–25. Sopron. GK. 44, 2002. 3. sz. 26.

[202](#)Gabnai Sándor: Együtt – önmagunkért és egymásért. Evangélikus Élet 67, 2002. nov. 3. 44. sz. 7.

Gabnai Sándor: Haubner Máté emlékezete. Evangélikus Élet 67, 2002. okt. 13. 41. sz. 5.

Gabnai Sándor: 70 év után ismét építkezünk. Evangélikus nyugdíjasotthon Sopronban. Evangélikus Élet 67, 2002. okt. 6. 40. sz. 3.

Gabnai Sándor: 40 éve halt meg id. Pröhle Károly professzor. Evangélikus Élet 67, 2002. dec. 15. 50. sz. 7.

Gabnai Sándor: Nem az emlékeknek, de az emlékekből is élünk. Evangélikus Élet 67, 2002. szept. 8. 36. sz. 3.

Gabnai Sándor: Az okokat kellene megszüntetni. Beszélgetés Gorka Sebestyén terrorista-szakértővel. Evangélikus Élet 67, 2002. márc. 17. 11. sz. 5.

Gabnai Sándor: Az '50-es évek. Újabb adalékok a Soproni Evangélikus Egyházközség történetéhez. Sopron, 2002, a szerző magánkiadása 173.

Gabnai Sándor: Új reformáció szükségessége? Könyvbemutatók Sopronban. Evangélikus Élet 67, 2002. nov. 24. 47. sz. 5.

Gazdag Zsuzsanna: Hálaadás és reménység. Evangélikus Élet 67, 2002. szept. 22. 38. sz. 5.

Gáspár Zsuzsa: Régi magyar patikák. Bp., 2002, Officina '96. 77.

Gedenken in Agendorf. NZ. 46, 2002. dec. 20.

Gerencsér Kinga: Fajáték. Fa. 50, 2002. 4. sz. 34.

Gerencsér Kinga: Fajáték-kiállítás. Magyar Asztalos és Faipar 2002, 12. sz. 15.

Gerle János (vál. és szerk.): Hauszmann Alajos. Bp., 2002, Holnap 352.

Géczi János: Szabados Árpád tárlata elé. Várhely 8, 2002. 3. sz. 75–76.

Gmoser, Elisabeth: Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung (1491–1647). Eisenstadt, 2002, Amt der Burgenländischen Landesregierung 392. Burgenländische Forschungen Bd. 86.

Gottschling Gyula: A Purt család emlékezete. Egy értelmiségi dinasztia Ágfalván. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 298–301.

Gömöri János: Dr. Bóna István és Sopron környéki kutatásai (Heves 1930. február 10.–Dunaújváros 2001. június 4.). SSz. 56, 2002, 162–164.

Gömöri János: Castrum Supron. Sopron vára és környéke az Árpád-korban. Die Burg von Sopron (Ödenburg) in der Árpádenzeit. Sopron, 2002, Scarbantia Társaság 278.

Gömöri János: A múlt jelei a Konferenciaközpont melletti útburkolatban. Várhely 8, 2002. 4. sz. 77–84.

Göttel, Hans – Zipper, Eef (hrsg.): Pannonien. Regionsbildung für die europäische Zivilgesellschaft. Geschichten, Fakten, Strategien, Bilder. Eisenstadt, 2002, Europahaus Burgenland-Dossier 95.

Granasztóiné Györffy Katalin: Emlékezés Lukács Zsuzsára (1943–2002). M. 46, 2002, 302–306.

Gritsch, Matthias: Stimmungsvoller Nationalitätenball in Ödenburg. NZ. 46, 2002. márc. 15.

Győr-Moson-Sopron megye statisztikai évkönyve: 2001. Győr, 2002, KSH Győr-Moson-Sopron megyei Igazgatósága 380.

Gyulai Éva: Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása I. Descriptio Comitatus Sempronensis I. Sopron Város Történeti Forrásai C sorozat, 2. kötet. Kiadja: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron, 2001. SSz. 56, 2002, 404–407.

Gyulai Líviusz: Időutazás álló- és mozgóképeken. Bp., 2002, Te-Art-Rum 128.

203H. Gy.: A (verseny)szellem és a (boros)palack. Magyar Mezőgazdaság 57, 2002. szept. 4. 36. sz. 26–27.

Hajós György: A közlönyszerkesztő. Mérnök Újság 9, 2002. 7. sz. 36–37.

Halász Aladár: Emlékezünk régiekről. Emlékezés Pum Gyulára, Sopron szülöttére, neveltjére, hősi halottjára és soproni diákéveinkre. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 322–326.

Halász Aladár: Még egyszer „Az erdőmérnökképzésről”. Erdészeti Lapok 137, 2002, 85–86.

Harangi Anna: „Nem vagyok az elméletek híve, szeretem gyakorlattá tenni a tudást és a fölhalmozott szellemiséget.” Interjú dr. Varga Kálmán történésszel, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnökével. M. 46, 2002, 378–382.

Hargita József: Számítógépes bútortervezés a Nyugat-Magyarországi Egyetemen I–II. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 5. sz. 86–89.

III. Bányász–kohász–erdész találkozó Sopron 2002. május 24–26. Programfüzet. Sopron, 2002, 14.

Hámoriné Vidó Mária: A hazai szerves közettan első száz éve. FK. 132, 2002, 265–287.

Hárs József: Magyar Művelődés Háza. Várhely 8, 2002. 4. sz. 116–121.

Hegedüs Zoltán: Adalékok a Meszlényi család történetéhez. Arrabona 40, 2002. 1–2. sz. 385–396.

- Helyreigazítás (Dávidházy István) könyvismertetéséhez. SSz. 56, 2002, 295.
- Hetény János: Hozzászólás. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 288–289.
- Hoczek László (fel. szerk.): Tankönyvkutatási beszámoló. A tankönyvek hatásvizsgálata a környezeti nevelésben. Sopron, 2002, NYME–FMK–Lövőer Print 62.
- Holzklotzschieben aus Ödenburg nach Miskolc. NZ. 46, 2002. aug. 23.
- Horn János: A borostyán csodálatos világa. BKL-B. 135, 2002, 465.
- Horn János: Képeslap – Bányászat. Bp., 2002, Bányász Kultúráért Alapítvány 146.
- Horn János: Rönktolás Sopronból Miskolcra. BKL-B. 135, 2002, 469.
- Horváth Dénes: Jéhn Antal (1913–2002). SSz. 56, 2002, 293–294.
- Horváth László: A Nádasdy földesurak (fertő)szentmiklósi inscripció leveleiről. SSz. 56, 2002, 239–255.
- Horváth Tibor: A Faipari Tudományos Egyesület hírei. Fa. 50, 2002. 1. sz. 26–27.
- Horváth Zoltán: Sopron önkormányzatának jogai és címerai. Várostarténet (1277–2002). Jubileumi kiadás. Sopron, 2002, Hillebrand Ny. 165, VIII.
- Horváth Zoltán: A soproni nészavazás sikere: 1921. december 14–17. Sopron, 2002, Megyei Jogú Város Önkormányzata 16.
- (Hőbör): Lignos újdonságok. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 7. sz. 18.
- Illés Andrea: Magyarország világörökségei. Bp., 2002, Scolar 144.
- Imets László: Magamról. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 250.
- In memoriam Balogh Sándor (1949–2002). Hírfa 12, 2002. jún. 3. 11. sz. 42.
- Jancsó Kálmánné: Búcsú dr. Lampérth Gyulától (1950–2001). Lelkipásztor 77, 2002, 101–102.
- Jánosy István: Emlékeim Dér Múzsáról és a „Nyomorultakról”. Várhely 8, 2002. 1–2. sz. 159–162.
- Jánosy István: Magnificat. Várhely 8, 2002. 3. sz. 72–74.
- Jászberényi Ferencné: Győri Tanulmányok repertórium 11–25. számú kötetekhez. Győr, 2002, Győr Megyei Jogú Város Levéltára 83. Győri Tanulmányok Füzetek. Tudományos Közlemények 9.
- 204 Jerem Erzsébet–Rudner Edina Zita: Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen-, és faszénleletek vizsgálata alapján. SSz. 56, 2002, 17–27.
- Joó István–ifj. Joó István: Interjú Domokos Györggyel. GK. 54, 2002. 9. sz. 3–9.
- Joó István–ifj. Joó István: Találkozás a 75 éves dr. Alpár Gyulával. GK. 54, 2002. 8. sz. 3–11.
- Józsa László: Soproni székelykapu áll a UBC erdészeti épülete előtt. Profi fa 9, 2002. 4. sz. 37.

- Juhász Dezső: 125 éve született Gombocz Zoltán. H. 30, 2002. 5. sz. 22–23.
- Juhász László: Palackposta. Kortárs 46, 2002. 7. sz. 86–91.
- kb-: 7. Deutsche Kulturwoche in Ödenburg. NZ. 46, 2002. nov. 8.
- Kaán Károly emlékéremmel kitüntetettek:...Dr. Rácz József erdőmérnök. Erdészeti Lapok 137, 2002, 205.
- Kalász, Márton: Dezimierungszettel (8. Fortsetzung). NZ. 46, 2002. febr. 15.
- Kalász Márton – Kovács József László – Balogh F. András – Komáromi Sándor: Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből. Bp., 2002, Lucidus 447.
- Kapocs. A Soproni Öregdiákok Egyesületének Lapja. Vancouver B. C. A Soproni Öregdiákok Időszakos Közleménye. 21, 2002. dec. 36. sz. 54.
- Kari napok. Hírfa 12, 2002. jan.17. 1–2. sz. 32.
- Karsay Ferenc: Emlékezés Kogutowicz Manó születésének 150. évfordulóján. GK. 54, 2002. 2. sz. 39–41.
- Kaszás Marianne (összeáll.): A magyarországi levéltárak kiadványainak 2001. évi bibliográfiája. Levéltári Szemle 52, 2002. 4. sz. 87–95.
- Katafai Németh József: Ostffyasszonyfa kastélyai. MÉPI. 52, 2002, 253–256.
- Katona Csaba: Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta Etelka naplója). SSz. 56, 2002, 126–145.
- Katona Csaba: „Menj, menj leány, vegyűlj a mulatságok zajába...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (részlet)., (3., befejező rész). SSz. 56, 2002, 256–276., 333–346.
- Káli Csaba: A fondjegyészkesztesítés dilemmái. Levéltári Szemle 52, 2002. 3. sz. 89–90.
- Kendeh-Kirchknopf Péter (szerk.): Evangélikus naptár a 2003. évre. Bp., 2002, Luther 340.
- Kerekes Árpád: Észrevétel egy évfordulóval kapcsolatban. BKL-B. 135, 2002, 167.
- Kerekes Árpád: Winkler András – Winkler Oszkár: Akvarellek. BKL-B. 135, 2002, 120.
- Kerek Imre: Virág völgy. Összegyűjtött versek 1961–2001. Győr, 2002, Hazánk 366.
- A 2002. évben tiszteletdiplomában részesült erdőmérnökök rövid szakmai életrajza. Sopron, 2002, NYME–EMK. 25.
- Kiss Miklós: Gyarapodó, erősödő egyházmegye. Evangélikus Élet 67, 2002. jún. 2. 22. sz. 3.
- Kiss Miklós: Isten igéjének szolgája. Evangélikus Élet 67, 2002. jún. 9. 23. sz. 3.
- Kiss Miklós: 110 éves Sopron vízellátása 1892–2002. Sopron, 2002, Sopron és Környéke Víz- és Csatornamű Részvénytársaság 95.
- Kiss Miklós: Új ajtót nyitott előtte az Isten. Evangélikus Élet 67, 2002. okt. 13. 41. sz. 4.

- Kiss Miklós: Új vezető a soproni vendégházban. *Evangelikus Élet* 67, 2002. aug. 11. 32. sz. 4.
- Kiss Zoltán: A Nyugat-Dunántúl határforgalma. *Területi Statisztika* 42, 2002, 562–565.
- Kitüntetések. Fasching Antal díj:…Ringhofer János. *GK.* 54, 2002. 4. sz. 45–46.
- Kitüntetést kapott: Dr. Szabadhegyi Győző. *Fa.* 50, 2002. 3. sz. 33.
- Kollwenz Ödön: Néhány megjegyzés Kovács Józsefnek „Az erdőmérnökképzésről” című cikkéhez. *Erdészeti Lapok* 137, 2002, 11.
- Koloszár József: Gál János (1928–2001). *Erdészeti Lapok* 137, 2002, 247–248.
- Koloszár József: A szálalóvágás alkalmazásának lehetőségei a Soproni-hegységben. *Erdészeti Lapok* 137, 2002, 273–274.
- 205Koltai, András: Adam Batthyány und seine Bibliothek. *Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert. Band I. Eisenstadt, 2002, Burgenländisches Landesarchiv 349. Burgenländische Forschungen Sonderband 24.*
- Kondor Andrea (fel. szerk.): *Koktél. Soproni üzleti magazin. /Havilap./ Sopron, 2002.*
- Kormos Gyula: Öt évszázad orgonistái és zeneszerzői a soproni evangélikusoknál. *SSz.* 56, 2002, 277–289.
- Kormos Gyula: Sopron orgonaépítői az elmúlt öt évszázadban. *SSz.* 56, 2002, 347–375.
- Kottmayer Tibor: Majdnem az egész „Kisalföld népének művészete”. *Arrabona* 40, 2002. 1–2. sz. 479–485.
- Kovacsics József (szerk.): Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 19. Győr-Moson-Sopron megye. Bp., 2002, KSH. 342.
- Kovács Imre–Orosz Bálint: Az FVM Központi Építészeti- Műszaki Tervtanácsának tevékenysége, 1999–2002:…A Fertőrákosi Barlangszínház rekonstrukciója. *MűT.* 42, 2002. 4. sz. 32.
- Kovács István: Okleveles könnyűipari mérnöki szak a Nyugat-Magyarországi Egyetem Faipari Mérnöki Karán (továbbiakban NyME). *Papíripar* 46, 2002. 2. sz. 77–79.
- Kovács József László: Grete Maar: Einführung in die Geschichte der westungarischen Stadt Scarbantia – Ödenburg – Sopron. Edition Praesens, Wien, 2000. *SSz.* 56, 2002, 81–84.
- Kovács József László: A hírlevelektől a szépirodalmi lapokig. Fejezet a soproni irodalom történetéből. *Várhely* 8, 2002. 1–2. sz. 111–121.
- Kovács József László: Kapitel zur Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. 2002, Lucidus
- Kovács József László: Kérdések a 80 éves Dér Endréhez. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2002. 8–19.
- Kovács József László: Major László: Hajnalvárás. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2002.

332–333.

Kovács József László: A nemzet kőfaragója. Szakál Ernő, a halhatatlan lapicida emlékére. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 305–310.

Kovács József László: Póda Endre emlékezete. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 265–274.

Kovács József László: A szülőföld nem enged. Kovács József László válogatott irodalomtörténeti-helytörténeti írásai. Sopron, 2002, Széchenyi István Városi Könyvtár 253.

Kovács József László: Tájszemlélet és emberábrázolás Bredetzky Sámuel soproni írásaiban (topográfiai zsebkönyvei alapján). SSz. 56, 2002, 319–332.

Kovács László: Kőbe zárt tisztelet. Vasi Szemle 56, 2002, 489–506.

Kovács Péter: A XIII. soproni érembiennálé díjazottjainak tárlatán. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 258–259.

Kovács Sándor Iván: „Dunán inneni” íróarcok I.–II. Magyar István. Wathay Ferenc (1568–1609?). Vasi Szemle 56, 2002, 431–446., 551–562.

Kovács Tibor – Péchy Tamás – Bíró Mariann: A rákosi vipera jövőjéről. ÉT. 57, 2002. máj. 17. 20. sz. 627–630.

Kovács Zsolt – Hargita József: A COFURN projekt Magyarországon. Fa. 50, 2002. 3. sz. 29–31.

Köszöntjük a 2002-ben gyémánt- és aranyoklevéllel kitüntetett kollégáinkat:...Dr. Ádám Antal okl. bányamérnök, Dr. Tompos Endre okl. bányamérnök, Wallner Ákos okl. bányamérnök. BKL-B. 135, 2002, 443., 451.

206Kövér Tamás: Ami jó, az jó. Gaál József: A peleskei notárius. Rendező: Valló Péter. Várhely 8, 2002. 1–2. sz. 141–143.

Kövér Tamás: Ebben nem fognak csalódní. Békés Pál–Rozgonyi Ádám: Szegény Lázár. Rendező: Valló Péter. Várhely 8, 2002. 4. sz. 111–114.

Kövér Tamás: Tündérkirálynő, légy a párom. Huszka Jenő – Martos Ferenc: Lili bárónő. Rendező: Almási–Tóth András. Várhely 8. 2002. 3. sz. 78–80.

Krisch András: Sopron a francia megszállás alatt, 1809-ben. SSz. 56, 2002, 91–112.

Kubinszky Mihály: Derszib Eti kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 248–249.

Kubinszky Mihály: Fabricius Endre, 1823–1827 között Sopron város polgármestere. Az unoka, Fabricius Endre (1880–1963) emlékei. Várhely 8, 2002. 3. sz. 98–99.

Kubinszky Mihály köszöntése. SSz. 56, 2002, 203.

Kubinszky Mihály: Nagy öröm – kis ürömmel. Az átépítés építészeti kritikája. Várhely 8, 2002. 4. sz.

73–76,

Kubinszky Mihály: A Soproni Városszépítő Egyesület 2001. évi tevékenysége. SSz. 56, 2002, 171–173.

Kubinszky Mihály szakirodalmi munkássága (válogatás). SSz. 56, 2002, 204–209.

Kubinszky Mihály: Városkép, vasbeton, akusztika. Medgyaszay színháza Sopronban. Szalon 6, 2002. 1. sz. 14–21.

Kubinyi András: A városok az országos politikában, különös tekintettel Sopronra. In: In: Turbuly Éva (szerk.): A város térben és időben. (Sopron kapcsolatrendszerének változásai). Sopron, 2002, 29–54.

Kurusa László: A faipar integrált gazdaságfejlesztése a Nyugat-Dunántúli régióban. Fa. 50, 2002. 1. sz. 3–6.

Kücsán József: Csiszár Attila: Garta. Egy kisalföldi építőközpont és céhes hagyományai. Kapuvár, 2001. 127. p., 65 kép és térkép, mellékletek. SSz. 56, 2002, 174–175.

Kücsán József – Perger Gyula (szerk.): Győr-Moson-Sopron megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Győr, 2002, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága 559.

Lakos János: Jelentés a levéltári szakfelügyelet 2001. évi működéséről és az ellenőrzések során szerzett tapasztalatokról. Levéltári Szemle 52, 2002. 1. sz. 54–62.

Lang, Alois–Stratka, Elisabeth (red.): Geschnatter. Die offizielle Zeitung des Nationalpark Neusiedler See-Seewinkel. Illmitz, 2002.

Langer Róbert: 150 éve született Zettl Gusztáv. SSz. 56, 2002, 146–161.

László Gyula: Mühl Aladár kiállítása elé. In Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 226–227.

Lengyel Szabolcs (szerk.): Az I. Magyar Természetvédelmi Biológiai Konferencia program és absztrakt kötete: Sopron, 2002. november 14–17. Bp., 2002, MBT. 250.

Légtechnika és környezetvédelem a faiparban. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 10. sz. 73–75.

A Ligno Novum 2002-es kiállítói. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 8. sz. 18–19.

Ligno Novum. Új időpont szeptember 11–14. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 8. sz. 79–80.

Ligno Novum Wood Tech. Profi fa 9, 2002. 10. sz. 22–24.

Ligno Novum–Wood Tech asztalos-, faipari és erdészeti szakkiállítások. Sopron, 2002. szeptember 11–14. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 6. sz. 28., 7. sz. 28.

Ligno Novum–Wood Tech. Faipari csúcstalálkozó. Magyar Építő Fórum 2002. jún. 11. sz. 3.

[207](#)Ligno Novum Wood Tech. Faipari szakkiállítások. Profi fa 9, 2002. 7–8. sz. 27–28.

Ligno Novum–Wood Tech 2002. Fa. 50, 2002. 4. sz. 28–31.

Ligno Novum–Wood Tech. Sopron, 2002. szeptember 11–14. Fa. 50, 2002. 3. sz. 34., Profi fa 9, 2002. 5.

sz. 10., Hírfa 12, 2002. máj. 16. 10. sz. 6.

Ligno Novum–Wood Tech. Szakvásár Sopronban. 2002. szeptember 11–14. Fa. 50, 2002. 1. sz. 25., 2. sz. 18.

Lukács, Albin: „Ich biete den Minderheiten Zusammenarbeit an”. NZ. 46, 2002. júl. 5.

Lukács, Albin: Medgyessy traf Schlüssel in Burgenland. NZ. 46, 2002. szept. 13.

Lukács, Albin: „Zwei Länder, ein See” – eine Zeitschrift in Budapest vorgestellt. NZ. 46, 2002. dec. 13.

Lukács István: Válságban az erdőmérnökképzés? Erdészeti Lapok 137, 2002, 144.

Lux András: Egy nem átlagos bányamérnök. MOL Hírlap 24, 2002. 8. sz. 10.

Lux András: A földtudományi alap kutatások gyakorlati jelentőségük. MOL Hírlap 24, 2002. 1. sz. 16.

Lux András: Lengyel kiállítás Sopronban a Bányászati Múzeumban. A borostyán csodálatos világa. MOL Hírlap 24, 2002. 10. sz. 10–11.

M. L.: Rátz tanár úr méltó utódai. Köznevelés 58, 2002. dec. 6. 39. sz. 7.

Macher Frigyes: Király Tibor: A nyugat-magyarországi felkelőharcokról a Civitas Fidelissima-ig (négy hónap bélyegtörténete Sopronban és környékén) Sopron 2001. SSz. 56, 2002, 84–85.

Madas András: Kanada erdőgazdálkodása – egy erdőművelő szemével. In memoriam Jablanczy Sándor, 1908–1999. Erdészeti Lapok 137, 2002, 27–29.

Magassy Sándor: Az egyszerű szó ereje. Egy gyülekezet útja Győr város közösségében. Arrabona 40, 2002. 1–2. sz. 492–500.

A Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskola Szünidei Felvételei 1912–1942. Reprint kiadás. Bp., 2002, TERC Kft.

A Magyar Tudomány Napja 2002. Hírfa 12, 2002. dec. 12. 23–24. sz. 54.

A Magyar Tudomány Napja 2002. „Az erdészeti kutatás szerepe az ágazat fejlesztésében”. Konferencia. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium és az Erdészeti Tudományos Intézet rendezvénye. Bp., 2002, ERTI 87.

Major Bea: A fuvarozás a gazdaság fejlettségének fokmérője. Cégvezetés 10, 2002. 5. sz. 143–149.

Makowski, Mathias: Ausbildungsmöglichkeiten rund ums Holz. Holz-Zentralblatt 128, 2002. dec. 11. 148. sz. 1791.

Malina János: Az újjáéledő Eszterháza. M. 46, 2002, 50–51.

Martinganslessen in Ödenburg. NZ. 46, 2002. nov. 15.

Mastalír Ernőné – Kozák Istvánné – Tompa Zsoltné: A Nyugat-Magyarországi Egyetem Központi Könyvtára. Könyvtári Levelező/lap 2002. 11. sz. 5–7.

- Mastalírné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája a 2000. évre. SSz. 56, 2002, 180–198.
- Mácsai János: Haydn jegyében. Eszterházy vigasságok. Szalon 6, 2002. 4. sz. 58–61.
- Márkné Ettlínger Zsuzsanna – Táp Ferencné – Földes Tamás: Piac- információ-marketing (a XXI. század kihívása a pedagógiában). Országos szakmai konferencia Sopron, 2002. március 20–22. Sopron, 2002, 230.
- Mátyás Csaba: A Hargitától a Balfi utcáig – in memoriam Tompa Károly (1923–2002). Erdészeti Lapok 137, 2002, 359.
- Meghívó Faipari Marketing Konferenciára. Profi fa 9, 2002. 6. sz. 10.
- 208Messe „Ligno Novum” trotz flauer Wirtschaft in Ungarn. Holz-Zentralblatt 128, 2002. okt. 9. 121. sz. 1426.
- Meyer, Wolfgang: Eine Kegelbahn in Dörfel. BHBl. 64, 2002, 180–182.
- Meyer, Wolfgang: Fürst Nikolaus I. Esterházy und sein Baryton. BHBl. 64, 2002, 35–52.
- Meyer, Wolfgang: Die Fürstenglocke im Schloss Esterházy und die Beendigung der Türkenkriege. BHBl. 64, 2002, 121–141.
- Meyer, Wolfgang: Das Haydn-Häuschen: Eine Bestandsaufnahme. BHBl. 64, 2002, 65–74.
- Mészáros Gabriella: Nagyevők borai. Magyar Demokrata 27, 2002. júl. 4. 27. sz. 34.
- Mészáros Vilmos: Emlékek az I. Világháborúról. MH. 25, 2002. 1. sz. 43–53.
- Mikó Sándor: Milánó–Budapest–Sopron. Fialat designerek világa. Bútorrend 5, 2002. 2. sz. 32–33.
- Miksa Lajos: Négyszáznegyvenöt éves gimnázium Sopronban. Köznevelés 58, 2002. márc. 29. 13. sz. 1., 11–13.
- M/iksa/ L/ajos/: Tornacsarnok átadás és alapköletétel Sopronban és Sopronkövesden. Köznevelés 58, 2002. márc. 29. 13. sz. 13.
- Mikulás József: Ökoszóló a soproni borvidéken. Magyar Mezőgazdaság 57, 2002. jan. 16. 3. sz. 15.
- Molnár Béla – Botz Reiner – Dinka Mária: A Fertő tó karbonátjainak röntgen és stabil izotóp vizsgálata. HiK. 82, 2002, 359–362.
- Molnár László–Zsidi Vilmos (szerk.): Egyetemi levéltárak Magyarországon 2002. Bp., 2002, 46. A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség Kiadványai 1.
- Molnár Sándor: 40 éves a Faipari Mérnöki Kar. Fa. 50, 2002. 2. sz. 35–35.
- Molnár Sándor: Szakmánként, nemes célokkal. Fa. 50, 2002. 1. sz. 1.
- Molnár Sándor – Pally Mária (összeáll.): Dr. Pally Nándor (1903–1983) élete és munkássága. Sopron, 2002, NYME FMK. 20. A Faipari Mérnöki Kar Nagyjai 5.

A múlt magyar orvostörténései. Piliscsaba–Bp., 2002, Magyar Tudománytörténeti Intézet–Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár 387.

Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése. Bp., 2002, Pulszky Társaság–Magyar Múzeumi Egyesület 228.

Nagy Attila: Kettős ácsszögmérő tanfolyam Vitnyéden 2002. január 19-én. Hírfa 12, 2002. febr. 14. 4. sz. 16.

40 éves a Faipari Mérnöki Kar. Sopron, 2002, NYME. 87.

40 éves a Faipari Mérnöki Kar. Kari Napok 2002. Hírfa 12, 2002. jún. 3. 11. sz. 43., júl. 4. 13. sz. 28.

NetLine, szerezz üzemet. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 12. sz. 41–45.

Németh Ildikó: Póda Endre tevékenysége a katolikus iskolaügy előmozdítása érdekében Sopronban a 19. század utolsó harmadában. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 281–285.

Németh Ildikó: Az „iskolaváros” Sopron tanárai a 19. század második felében. In: Turbuly Éva (szerk.): A város térben és időben. (Sopron kapcsolatrendszerének változásai). Sopron, 2002, 171–202.

Németh István: A Büki Gyógyfürdő fejlesztése, vonzerejének növelése. MÉPi. 52, 2002, 246–252.

H. Németh István: A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora-újkorban (16–17. század). SSz. 56, 2002, 210–238.

Németh László (összeáll.): Honismereti évfordulónaptár, 2003. H. 30, 2002. 5. sz. 98–122.

209 Németh Róbert: A Hunter-modell alkalmazása az akác faanyag szorpciós izotermáinak jellemzésére. Fa. 50, 2002. 1. sz. 10–14.

Niszkács Miklós: Soproni borok és ételek. Sopron, Kis-Kárpátok, Burgenland borútjain. Győr, 2002, Paginarum 167.

Nógrády Árpád: A földesúri pénzjáradék nagysága és adóterhe a késő középkori Magyarországon. Sz. 136, 2002, 451–468.

(ny) /Nyerges Éva/: Bővebben az AIFSZ képzésről. Hírfa 12, 2002.máj. 2. 9. sz. 35.

(ny) /Nyerges Éva/: Együttműködés a versenyben. Hírfa 12, 2002. máj. 16. 10. sz. 48–49.

(ny) /Nyerges Éva/: Festészet, költészet – szív, szeretet, emlékezés. Hírfa 12, 2002. febr. 1. 3. sz. 30.

(ny) /Nyerges Éva/: Fotókiállítás az erdőkről. Hírfa 12, 2002. febr. 14. 4. sz. 42.

(ny) /Nyerges Éva/: XII. Ligno Novum X. Wood Tech Faipari Szakkiállítások. Hírfa 12, 2002. okt. 10. 19. sz. 14–28.

(nyz): Asztalok, székek és ... a 18. és a 19. századból. Hírfa 12, 2002. jún. 21. 12. sz. 18.

(nyz): Csepeli István népi iparművész-fafaragó alkotásait bemutató kiállítás. Hírfa 12, 2002. jún. 21. 12.

sz. 22.

(nyz): Nyilvános diplomavédés a soproni Festőteremben. Hírfa 12, 2002. júl. 4. 13. sz. 28.

A Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kara. Erdészeti Lapok 137, 2002, 132.

A Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar Sopron. Sopron, 2002, Lövér Print 19.

Nyugdíjban is a szakmában, ráérősebben. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 11. sz. 179.

Ödenburger Festwochen. NZ. 48, 2002. jún. 7.

Pamlényi Klára: Áldozó József alkotásai a Rábaközi Múzeum képzőművészeti gyűjteményében. Arrabona 40, 2002. 1–2. sz. 524–531.

Papp Péter: Geológiai történet-jegyzet 1908-ból (Adalékok Koch Antal és Vendl Mária pályaképéhez). FK. 132, 2002, 117–124.

Papp-Váry Árpád: Magyarország története képekben. Bp., 2002, Kossuth–Cartographia 279.

Pálfalvi József: Benchmarking a vasúti áruszállításban. I. Közlekedéstudományi Szemle 52, 2002. 4. sz. 121–130.

Pápai Gábor (szerk.): Gyökerek és lombok. Erdészportrék. 2. kötet. Bp., 2002, OEE 371.

Pápai Gábor: Oktatással a természet oldalán (Beszélgetés Jámbor László vezérigazgatóval). Erdészeti Lapok 137, 2002, 142–143.

Pápai Gábor: Selmec–Sopron–Miskolc. Erdészeti Lapok 137, 2002, 286–287.

Pápay Márta: Kiállítás-látogatás Sopronban. Intarzia 6, 2002. 10–11. sz. 5.

Pellinger Attila: Chernelházi Chernel István Sopron vidéki, fertői és hansági madártani adatai. SSz. 56, 2002, 40–58.

Pellinger Attila–Fersch Attila: Vizek, ingoványok és gorondok. ÉT. 57, 2002. márc. 22. 12. sz. 367–370.

Persovits József: Kogutowicz Manó, a magyar térképészet megalapítója. Magyar Grafika 46, 2002. 4. sz. 109–110.

Péterfalvi József (szerk.): X. Wood Tech Erdészeti Szakmai Konferencia. Sopron, 2002. szeptember 11–12. Sopron, 2002, NYME–EMK Lövér Print Kft. 175.

Pintér Attila: A fertői kastélykápolna falfestésének restaurálása. M. 46, 2002, 79–86.

Pió Márta: Isten éltesse! Magyar Vadászlap 11, 2002. 8. sz. 7.

Plihál Katalin (szerk.): Gróf Széchenyi Ferenc térképeinek és atlaszainak katalógusa. 1. kötet. Kézírtos térképek és atlaszok. Bp., 2002, OSZK–Osiris 442.

210Pogány Gábor: Háromféleképp. Ráczi Brigitta, Bakucz András és Simó Anna kiállítása az AMI Galériánkban. Várhely 8, 2002. 1–2. sz. 139–140.

- Prickler, Harald: Ein Originalbrief Joseph Haydns. BHBl. 64, 2002, 3–34.
- Prickler, Harald: Regierungsrat Stefan Behofsits. BHBl. 64, 2002, 145–146.
- Prickler, Leonhard: „Burgenland 1921–2001”. BHBl. 64, 2002, 183–192.
- Prickler, Leonhard: „Hudlergasse”, „Schlippergasse” – Ortsübliche Strassen-bezeichnungen als Bewahrer mittelhochdeutschen Sprachgutes im heutigen Nordburgenland. BHBl. 64, 2002, 173.
- Pup Vilmos: 40 éves a Büki Gyógyfürdő. HiK. 82, 2002, 245–246.
- Pusztai Ervin: Álomkastély luxuskivitelben. Gusto 2, 2002. 4. sz. 46–48.
- Radics Éva: Cinfalvától Cinfalváig: Takács Jenő zeneszerző élete és munkássága. Bp., 2002, Masszi 221.
- Radics Éva: A 100 éves Takács Jenő köszöntése. Bécsi Napló 23, 2002. szept.–okt. 5. sz. 8.
- Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka. Bp., 2002, Magvető 467.
- Rác Dénes: A hangszerek vadosfai királynője. Evangélikus Élet 67, 2002. szept. 15. 37. sz. 1.
- Ráczné Schneider Ildikó: Az Erdészeti Múzeum 2001-es évéről. Erdészeti Lapok 137, 2002, 95–97.
- Rehabilitation des Esterházy-Schlusses. NZ. 46, 2002. nov. 15.
- Reisz T. Csaba: Hegedűs János: Sopron vármegye új leírása. (Adalék Bél Mátyás földrajzi munkája kijavítási kísérletéhez). SSz. 56, 2002, 300–318.
- Reitterer, Hubert: „...die durch mich verfasste Grabschrift...” Georg von Gaál und sein Entwurf zur Inschrift des Haydn-Grabmals in Eisenstadt. BHBl. 64, 2002, 75–80.
- Rideg István: Molnár József: Készülődés. Várhely 8, 2002. 3. sz. 111–114.
- Róbert Péter: Két könyv a Holocaustról. MT. 47, 2002, 683–685.
- Rubóczky István: Fraknó várának emlékei. Köznevelés 58, 2002. nov. 8. 34. sz. 21.
- Saad József: Búcsú Hegedűs Andrástól. MT. 47, 2002, 1532–1534.
- Salamon Nándor: Egy erdélyi ifjú a soproni Honvéd Főreálban: Szentimrei Jenő cőger élete. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 57–65.
- Salamon Nándor: Profán oltárok és légies akvarellek. – Megnyitó Giczy János sárvári kiállításán. – In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 260–262.
- Sarkady Sándor: In memoriam Varga Domokos. Várhely 8, 2002, 1–2. sz. 5–6.
- Sarkady Sándor: Káspár Terézia emlékezete (1909–2001). SSz. 56, 2002, 401–403.
- Sarkady Sándor: Levél-féle Kovács József Lászlóhoz. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 21–22.
- Sarkady Sándor: Mühl Aladár centenáriuma. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002.

223–225.

Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. Művészeti antológia. Sopron, 2002, 351.

Sarkady Sándor: Valahol örökké – Irgendwo ewig. Várhely 8, 2002. 3. sz. 110–111.

Ifj. Sarkady Sándor: Rennerné Tóth Mária első önálló kiállításának megnyitójára. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 255–257.

Ifj. Sarkady Sándor: Sosztarich András: A soproni sportrepülés története. Szerzői kiadás, Sopron, 2001. 204 p. SSz. 56, 2002, 85–87.

Sass László: Az adventi tárlat elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 237–239.

Sass László: „Egyszerre csak Dzsordzsó voltam, a falu festője”. Mészáros György festőművésszel Sass László beszélgetett. Várhely 8, 2002. 1–2. sz. 179–189.

211 Sass László: Tartozik, követel. Várhely 8, 2002. 4. sz. 5.

Sass László: „A várakozás véget ért”. Hajnal László Gábor halálára. Várhely 8, 2002. 3. sz. 5.

Schelken Pálma: Útlevelemmel a magyar történelmi múltba... Napkelet és napnyugat Fraknó várában. Evangélikus Élet 67, 2002. máj. 12. 19. sz. 5.

Schloss Esterházy. Eisenstadt: Haydnkonzerter. NZ. 46, 2002. júl. 12.

Schubert Géza: Logisztikai központok elhelyezkedése és működési jellemzői a magyar közlekedési hálózatban. FÉrt. 51, 2002. 1–2. sz. 167–184.

Schuch, Albert: Zur Geschichte der Lederfabrikation im Gebiet des heutigen Burgenlandes (18. und 19. Jahrhundert). Eisenstadt, 2002, Burgenländisches Landesarchiv 262. Burgenländische Forschungen Bd. 85.

Schweighoffer, Krisztina: Ein Ödenburger in Wudesch. NZ. 46, 2002. nov. 29.

Sedlmayr János: Emlékezés Szakál Ernő szobrászművészre, a műemlékvédelem mesterére (1913–2002). M. 46, 2002, 298–301.

Sedlmayr János: Különleges tömegű középkori kistemplomaink. M. 46, 2002, 234–237.

Sedlmayr János: Szakál Ernő szobrászművész, Sopron Európa-díjas műemlékvédője (1913–2002). SSz. 56, 2002, 393–400.

Simonyi Károly (1916–2001). MT. 108, 2002, 219–224.

Sinkovics Ferenc: A harmadik csata. Magyar Demokrata 6, 2002. okt. 3. 40. sz. 18–19.

Sixay furniture. Bútorrend 5, 2002. 3. sz. 42–43.

A SOFA RT. Auromatizál, és bővíti piacát. Építőmester 2002. nov.–dec. 9. sz. 5.

Solymár Mónika: Fénylő sugárözönben. Evangélikus Élet 67, 2002. jún. 23. 25. sz. 5.

- Solyvár Mónika: Veni, creator Spiritus! Evangélikus Élet 67, 2002. szept. 8. 36. sz. 6.
- Soós István: Nemzeti közgyűjteményeink születése. M. 46, 2002, 201–208.
- Soós István: Széchenyi Ferenc, a mecénás. Magyar Múzeumok 8, 2002. 1. sz. 5–6.
- Sopron, a leghűségesebb város. Bp., 2002, Miniszterelnöki Hivatal Országimázis Központja 15., 6 t.
- Sopron. A soproni borünnep sikere. Nouvelle Gazette de Hongrie. 6, 2002. máj.–júl. 35.
- Sopron Press. Regionális információs hetilap. Sopron–Győr, 2002, Kislaföld Kiadó Kht.
- Sopronban 1954-ben egyetemet végzett geológus- olaj- és bányaművelő mérnökök évkönyve- elbeszélő jellegű emlékkönyve. Szécsény, 2002, IPOLY-PRINT Kft. 213.
- Soproni Cégregiszter 2002. Sopron, 2002, Gosztom és Varsányi Kft. 80.
- Soproni Est. Kéthetente megjelenő ingyenes kulturális programmagazin 5, 2002.
- Soproni Evangélikus Gyülekezeti Lap. Gemeindebrief. IX, 2002, megjelenik kéthavonta
- Soproni Hírsztár. Információs hetilap Sopronban és környékén. Sopron, 2002, Gosztom és Varsányi Kft.
- Soproni Kisokos 2002/1–2. Sopron, 2002, Kisokos Bt. 204., 222.
- Soproni Program Ajánló. Kulturális, művészeti és közéleti kiadvány. Felelős szerk.: Füzi Edit 6, 2002, SPA Kulturális Menedzser Iroda. Ingyenes havi kiadvány.
- A soproni Széchenyi István Gimnázium jubileumi évkönyve: 2001/2002-es tanév. Sopron, 2002, Széchenyi Alma Mater 235.
- Städtepartnerschaft Ödenburg–Eisenstadt. NZ. 46, 2002. júl. 12.
- Stubenvoll Zsolt: A messzeszólóval kísérletező iskolaigazgató: Salamin Leo (1832–1903). TV. 133, 2002. 6. sz. LXXXV–LXXXVIII.
- Sulyok Gabriella: Giczy János kiállítása elé. Várhely 8, 2002. 1–2. sz. 123–125.
- Sulyok Gabriella: A zene, a szín, az élet költője: Mühl Aladár. Várhely 8, 2002. 3. sz. 117–119.
- Süle Katalin: A bútorok muzsikája. Műértő 2002. júl.–aug. 25.
- 212 Sümeghy József: Gondolatok Major László dráma-füzéről. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 334–337.
- Sümeghy József: Megemlékezés Budaker Oszkár soproni lelkész sírjánál. Lelekipásztör 77, 2002, 458–459.
- Sydorkó György: Faipari szakmai továbbképzés és tanulmányút. Szakoktatás 52, 2002. 1. sz. 15–16.
- sz-: Tisztelgés egy evangélikus néptanító emléke előtt. Evangélikus Élet 67, 2002. nov. 10. 45. sz. 6.

- Szabó Péter: Erdők, erdészek, erdészettörténet. SSz. 56, 2002, 390–392,
- Szabó Péter: Történeti források és a természettudomány. SSz. 56, 2002, 59–65.
- Szabóné Farkas Rita: Az érdekeltségi rendszerrel támogatott konszolidációs program bemutatása a Soproni Erzsébet Kórházban. Egészségügyi Gazdasági Szemle 40, 2002, 403–412.
- Szakál Ernő: Pályám emlékezete. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 24–55.
- Szakirányú továbbképzések. Fa. 50, 2002. 1. sz. 31.
- Szakkönyvkiadás. Erdészeti Lapok 137, 2002, 115.
- Szakmai konferenciák a Ligno Novumon Sopron 2002. szeptember 12–13. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 8. sz. 20–21.
- Szántó Dezső–Bittmann László–Winkler András: Az akácfa (*Robinia Pseudoacacia L.*) a farostlemezgyártásban. Fa. 50, 2002. 1. sz. 15–18.
- Szebeni András: Látott dolgok...: Sopron. Hernádi Gyula írásával. Pécs, 2002, Alexandra 175.
- Szemerey Tamás: Képek a kirakat történetéből. I–II. Hírfa 12, 2002. jún. 3. 11. sz. 26–29., 2002. jún. 21. 12. sz. 24–26.
- Szemerey Tamás: Szemelvények a kapu történetéből III., IV. Hírfa 12, 2002. máj. 2. 9. sz. 22–24., 2002. máj. 16. 10. sz. 24–27.
- Szende Katalin: Sopron kapcsolatai közeli és távoli városokkal a késő-középkorban. In: Turbuly Éva (szerk.): A város térben és időben. (Sopron kapcsolatrendszerének változásai). Sopron, 2002, 55–80.
- Szenkovits Péter: Hátom /sic!/ „alkotó rajztanárról”. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 234–236.
- Szenkovits Péter (szerk.): Soproni Ász. A hűség városához kötődők fóruma. A kiszámítható lapjárás. Hetilap. Sopron, 2002, Hillebrand Ny.
- Szerkesztőségi beköszöntő. Térkép e táj? SSz. 56, 2002, 299.
- Széchenyi emléknap a Nyugat-Magyarországi Egyetemen. Hírfa 12, 2002. nov. 21. 22. sz. 42.
- Széchenyi István emléknap. Erdészeti Lapok 137, 2002, 349.
- Székely Domokos: 150 éve született prof. Fuchs Károly a magyar fotogrammetria egyik úttörője. GK. 54, 2002. 2. sz. 29–31.
- Székely László (szerk.): Sopron. Ortofotók. Pécs, 2002, Székely és Társa 73.
- Szilágyi András: The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs. Tanulmányok: Marcello Fagiolo, Knapp Éva, Kilián István. Képleírások: Bardi Terézia. Enciklopédia Kiadó, Budapest 1999. MÉ. 50, 2002, 361–365.
- Szimon János: Evangélikus iskoláink címerei. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002.

290–296.

Szimon János: A soproni evangélikus iskolák és diákotthon újraindulása. Piliscsaba /Sopron/, 2002, FÉBÉ KHT. 127.

213 Sztás József (szerk.): Nyugat-Magyarországi Egyetem 2001/2002. tanévének évkönyve. Sopron, 2002, NYME 280.

Szoboravató ünnepség. Sopron, 2002. június 14. Fa. 50, 2002. 3. sz. 36.

Szodfridt István: Kopasz Margit erdőmérnök (1931–2001) emlékezete. Erdészeti Lapok 137, 2002, 39.

Szodfridt István: Válasz egy névtelen levélre. Erdészeti Lapok 137, 2002, 86–87.

Szodfridt István: Winkler Oszkár–Winkler András: Akvarellek. Sopron, 2001. Erdészeti Lapok 137, 2002, 147.

Szöke László: Róth Ágnes: Vermes tanár úr (1905–1990), életút és visszaemlékezések. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2000. SSz. 56, 2002, 77–81.

Szőnyi Eszter: Jelentés a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumi Szervezet 2001. évi munkájáról. Arrabona 40, 2002. 1–2. sz. 532–547.

Szőnyi Eszter: Mursella municipium. Arrabona 40, 2002. 1–2. sz. 51–90.

Szűcs Mihály–Szűcs Mihályné: Néhány nyugat-dunántúli talaj könnyen oldható nehézfém tartalmának hosszú idő alatti változása. AT. 51, 2002, 435–446.

(TK): 40 éves a Faipari Mérnöki Kar. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 7. sz. 52–53.

T. M.: Az első környezetvédelmi rendőr. Erdészeti Lapok 137, 2002, 254.

Takács Jenő 100 éves. Bécsi Napló 23, 2002. nov.–dec. 6. sz. 2.

Takáts Péter: A faipari mérnöki kar új oktatási stratégiája. Fa. 50, 2002. 1. sz. 23–25.

Takáts Péter: Tájékoztató a kreditrendszerű oktatáshoz. Okl. Faipari mérnöki szakin (OFMN). Okl. faipari mérnöki kiegészítő szak (OFMK). 2002/2003. tanév. Sopron, 2002.

Találkozások. Bencze professzor zalai emlékeiből. Zala Erdő 31, 2002. okt. 5. sz. 2.

Tanévnyitó. Erdészeti Lapok 137, 2002, 275.

Tartján Tamás: Álmodok, rémek, rémálmodok. Kortárs 46, 2002. 10. sz. 100–105.

Tatai Zoltán: Emlékezés a közéleti Wallner Ernőre. Comitatus 12, 2002. 11–12. sz. 93–101.

Tatai Zoltán: Wallner Ernő, a településföldrajz kutatója. Falu, Város, Iskola 2002. 9. sz. 17–20.

Tenk Antal: Búcsú Iváncsics Jánostól. Moson Megyei Műhely 5, 2002, 10–13.

Tenk Antal: Dr. Dr. h. c. Iváncsics János 1938–2002. Gazdálkodás 46, 2002. 5. sz. 90–91.

- téroró/2/ kiállítás Sopronban. Hírfa 12, 2002. máj. 2. 9. sz. 26.
- Tihanyi Gyula: Erdészeti szakvásár és konferencia Sopronban. Zala Erdő 31, 2002. okt. 5. sz. 3.
- 10 éves a Wood Tech kiállítás. Erdészeti Lapok 137, 2002, 284–285.
- Tóth Éva: „A jelenkori magyar irodalom legnagyobb vigasza”. Tóth Éva születésnapjára beszélgetése Sütő András íróval. Várhely 8, 2002. 3. sz. 58–61.
- Tóth Éva: Soproni, magyar, európai, keresztény vagyok... Dr. Kubinszky Mihály professzorral Tóth Éva beszélgetett. Várhely 8, 2002. 4. sz. 85–88.
- Tóth Éva: „A szívem legmélyén antikvárius vagyok”. Tisza Zsuzsa könyvkereskedővel Tóth Éva beszélgetett. Várhely 8, 2002. 1–2. sz. 134–137.
- Tóth Imre: Aktuális Sopron-képek a 20. században. In: Turbuly Éva (szerk.): A város térben és időben. (Sopron kapcsolatrendszerének változásai). Sopron, 2002, 203–222.
- Tóth Imre: Sarkady Sándor (szerk.): Aranykönyv 2000, Aranykönyv 2002. (Quint Kiadó, Sopron 1999 és 2001.) SSz. 56, 2002, 179–180.
- Tóth Imre: Simon Elemér – Sopron megye főispánja. Politikai életrajz. Arrabona 40, 2002. 1–2. sz. 335–354.
- Tóth János: Dr. Tompa Károly halálára. Erdészeti Lapok 137, 2002, 359.
- 214 Tóth Károly István: Hittanhétvége Révfülöpon. Evangélikus Élet 67, 2002. nov. 17. 46. sz. 3.
- C. Tóth Norbert: Adatok a megyék és a hiteleshelyek közötti viszonyra a 14. és 15. században. Sz. 136, 2002, 351–364.
- Tóth Sándor: Szaklapunk a Faipar 50 éves. Fa. 50, 2002. 4. sz. 1–2.
- Tölli Balázs (közli): A Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) Évkönyve a 2001/2002. tanévről az iskola fennállásának 445. évében. Sopron, 2002, 123.
- Tölli Balázs: Tornaterem-avatás a Líceumban. Evangélikus Élet 67, 2002. márc. 17. 11. sz.1., 3.
- Tuba László: Száz magyar falu könyvesháza. Arrabona 40, 2002. 1–2. sz. 503–507.
- Tudományos fokozatot szerzett: Dr. Csupor Károly PhD. Fa. 50, 2002. 2. sz. 30.
- Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. Sopron, 2002, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 206.
- Turbuly Éva: Soproni történeti források az Osztrák Nemzeti Könyvtár kéziratárában. SSz. 56, 2002, 376–389.
- Turbuly Éva: Előszó. In: Turbuly Éva (szerk.): A város térben és időben. 7–8.
- Turbuly Éva (szerk.): A város térben és időben. (Sopron kapcsolatrendszerének változásai). Konferencia

Sopron szabad királyi város 725 évéről. Sopron, 2002, Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára 222.

Tüskés Tibor: A két Sándor. Várhely 8, 2002, 1–2. sz. 106–110.

Tüskés Tibor: Levél Kerék Imrének – madártávlatból. Várhely 8, 2002. 1–2. sz. 97–99.

Ungarndisches Chorfestival in Ödenburg. NZ. 46, 2002. máj. 17.

Új időpontban a Ligno Novum–Wood Tech szakvásár Sopronban. 2002. szeptember 11–14. Profi fa 9, 2002. 3. sz. 8.

Varga Domokos: Lecke, egy életre. Várhely 8, 2002. 1–2. sz. 8–11.

Cs. Varga István: Fénnel írt imádságok. Dr. Korzenszky Richárd tihanyi bencés perjel kapuvári fotokiállítására. Várhely 8, 2002. 4. sz. 102–110.

Varga Péter – Szeidovitz Győző: Történelmi földrendések Sopronban és környékén. SSz. 56, 2002, 28–39.

Varga Szabolcs: Az erdőmérnökképzésről más megközelítésben. Erdészeti Lapok 137, 2002, 11–12.

Varga Tamás: Otthon szolgáltam. Evangélikus Élet 67, 2002. nov. 24. 47. sz. 7.

Vargha Zsuzsa: „A világban a fény az úr...” Sulyok Gabriella grafikusművésszel Vargha Zsuzsa beszélgetett. Várhely 8, 2002. 1–2. sz. 127–132.

Vass Krisztián: Polgárok városa. Magyar Demokrata 6, 2002. okt. 10. 41. sz. 22–23.

Várszegi Asztrik: Rados Tamás arcai. MH. 25, 2002. 6. sz. 76–78.

Várszegi Asztrik: Tamás atya belső birodalma. Dr. Rados Tamás OSB fotokiállításának megnyitójára. Várhely 8, 2002. 4. sz. 99–101.

Vásárdíjak Sopronban. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 7. sz. 18.

Vásárdíjasok. Fa. 50, 2002. 4. sz. 27.

Verebiné Fehér Katalin: Kelet és Nyugat határán. GK. 54, 2002. 12. sz. 36–37.

Dr. Walter Ferenc emlékére (1933–2001). Erdészeti Lapok 137, 2002, 38.

Weltkulturerbe Neusiedler See. NZ. 46, 2002. aug. 9.

Winkler András: Beköszöntő. Fa. 50, 2002. 2. sz. 1.

Winkler András: A hagyományteremtő Faipari Tudományos Egyesület. Fa. 50, 2002. 3. sz. 1.

Winkler András: Szobor-bútorok. Sprok Antal kiállítása. Magyar Iparművészet 2002. 1. sz. 40–41.

215 Winkler András: Tíz éve halt meg Dr. Cziráki József. Fa. 50, 2002. 3. sz. 33.

Winkler András: Üzenet az ereknek. Sopron, 2002, Winkler István, Hillebrand Ny. 112.

Winkler Barnabás: Mühl Aladár emléktáblája előtt. Várhely 8, 2002. 4. sz. 122–123.

Winkler Gábor: Dr. Drávai István: Sopron műemlékváros. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2002. 329–331.

Winkler Gábor: Az egykori Vigadó és Kaszinó épületének rövid építéstörténete. Várhely 8, 2002. 4. sz. 134–139.

Winkler Gábor: Sobó Jenő: Középítéstan II. – új kiadásban. MÉPi. 52, 2002, 117–120.

Winkler Gábor: Sopron. Foto: Duics Pál. Sopron, 2002, Graft Studio 119.

Winkler Gábor: Szakál Ernő (Sopron, 1913. július 14.–Sopron, 2002. szeptember 5.). Várhely 8, 2002. 3. sz. 82–89.

Winkler Gábor szakirodalmi munkássága. ÉÉ. 30, 2002, 39–52.

Winkler Gábor: „Szenvedélyesen szeretek tanítani...” M. 46, 2002, 178–182.

Winkler, Gerhard J.: Das Baryton am Esterházyischen Hof Haydn, Tomasini und andere. BHBl. 64, 2002, 53–63.

Winkler Oszkár festményei és Winkler András versei egy kötetben Akvarellek címmel jelent meg. Erdészeti Lapok 137, 2002, 71.

(x): Minőség a szárításban. Magyar Asztalos és Faipar 2002. 3. sz. 93.

YF 4–5. Tervezőművész hallgatók kiadványai. Sopron, 2002, Workshopron Egyesület 128.

Zimányi Vera: Néhány összehasonlítási szempont Sopron lakóinak 16–17. századi életéhez. In: Turbuly Éva (szerk.): A város térben és időben. (Sopron kapcsolatrendszerének változásai). Sopron, 2002, 115–122.

Zoltán László: Neki az élet Krisztus volt. Evangélikus Élet 67, 2002. szept. 15. 37. sz. 3.

Zsebők Csaba: Soproni portya. Magyar Demokrata 6, 2002. okt. 24. 43. sz. 58.

Zsoldos Attila: Sopron város és megye a 13. század utolsó harmadában. In: Turbuly Éva (szerk.): A város térben és időben. (Sopron kapcsolatrendszerének változásai). Sopron, 2002, 9–28.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Boronkai Szabolcs tanár, 1126 Budapest, Hollósy Simon u.3. 3/1.

Ekler Péter tudományos titkár, Országos Széchényi Könyvtár, 1014 Budapest, Dísz tér 1.

Gunst Péter egyetemi tanár, 2092 Budakeszi, Szél u. 66.

Győr Attila osztályvezető, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 1014 Budapest, Táncsics M. u. 1.

Jankó Ferenc geográfus, 9400 Sopron, Bánfalvi út 150.

Krisch András levéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.

Mastalírné Zádor Márta könyvtárigazgató, Soproni Egyetem, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky út 4.

Németh János egyetemi tanársegéd, Veszprémi Egyetem Germanisztikai Intézet, 8200 Veszprém, Füredi u. 2.

D. Szakács Anita levéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Fő tér 1.

Wild Róbert irodavezető, Magyarországi Németek Országos Önkormányzata Soproni Regionális Iroda, 9400 Sopron, Fő tér 1.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / INHALTSVERZEICHNIS

216 INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

DEUTSCH-UNGARISCHES ZUSAMMENLEBEN I.

Róbert Wild: Grußwort	99
János Németh: Die Möglichkeiten der sprachwissenschaftlichen Erforschung der deutschsprachigen Ödenburger Quellen	102
Anita D.Szakács: Kaufleute, Handwerker, Intellektuelle (Bilder zur Gesellschaft der Stadt Ödenburg in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts)	124
András Krisch: Die Ödenburger "Wirtschaftsbürger" in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts	142
Ferenc Jankó: „Die Ödenburger Teilhäuser” — nach zwei Generationen	158

KLEINE MITTEILUNGEN

Szabolcs Boronkai: Zur deutschen Übersetzung des Gedichtes Toldi szerelme/Die Liebe von Toldi. Einige Anmerkungen zu den Briefen von Moritz Kolbenheyer an Károly Szász.	179
Péter Ekler: Wissenschaftliche Tagung Öffentlicher Sammlungen 3. Gast der Veranstaltung: Ödenburg	187

Mihály Kubinszky: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines im Jahre 2003	191
---	-----

BüCHERSCHAU

Péter Gunst: Die Debreceni Szemle (Debrecener Rundschau) stellt sich vor	193
Attila Győr: Mihály Kubinszky: Die Architektur von Ödenburg im 20. Jahrhundert. Szeged—Tatabánya, 2003.	194
Mihály Kubinszky: József Hárs: Ödenburger Lesebuch. Artikelsammlung aus örtlichen ungarischen Zeitungen 1873—1944. Sopron, 2003.	196
Márta Mastalír-Zádor: Ödenburger Bibliographie für das Jahr 2002.	197

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/1–II/6. Sopron, 1921–1943., (a továbbiakban Házi I/1–II/6.)

2 (Megjegyzés - Popup)

Claus Jürgen Hutterer: Tobias Kern und die Mundart von Ödenburg. In: C. J. Hutterer: Aufsätze zur Dialektologie. Budapest, 1991., 385–400: 387 (Ungarndeutsche Studien 6); Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 21956, 39–112: 66.

3 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Többszínűség a középkori Sopronban. II. A latin nyelv (1550–1631). In: SSz. 22 (1968), 130–150: 136f. [=1968b]; Szende Katalin: A soproni iskolák első évszázadai. In: SSz. 50 (1996), 99–115.

4 (Megjegyzés - Popup)

Karl Mollay: Geschichte der neuhochdeutschen Schriftsprache in Ungarn. In: Kontroversen, alte und neue. Akten des VII. Internationalen Germanisten-Kongresses Göttingen 1985. Hrsg. Albrecht Schöne, Bd. 4. Tübingen 1986, 178–182: 179.

5 (Megjegyzés - Popup)

Ilyen esettanulmányokat közöl Mollay a soproni többszínűségről írt tanulmányorozatában: Mollay Károly: Többszínűség a középkori Sopronban. Bevezető. In: SSz. 21 (1967), 155–171 [=1967a]; Mollay Károly: Többszínűség a középkori Sopronban. II. A latin nyelv (1352–1450). In: SSz. 21 (1967), 317–333 [=1967b]; Mollay Károly: Többszínűség a középkori Sopronban. II. A latin nyelv (1451–1549). In: SSz. 22 (1968), 37–58 [=1968a]; 1968b.

6 (Megjegyzés - Popup)

Erre Szende Katalin is felhívja a figyelmet (Szende Katalin: A magyarországi középkori német nyelvű források kiadásának elvei és gyakorlata. FONS VII (2000), 1. sz. 49–62: 52f.).

7 (Megjegyzés - Popup)

Sopron nyelvével, nyelvtörténetével a legintenzívebben Mollay Károly foglalkozott. Az ő, valamint Claus Jürgen Hutterer munkáinak bibliográfiája megtalálható a következő konferenciakötetben: Karl Manherz (Hrsg.): Gedenktagung zu Ehren von Claus Jürgen Hutterer und Karl Mollay am 24. November 2000. Budapest, 2003. (Budapester Beiträge zur Germanistik 38).

8 (Megjegyzés - Popup)

A korpuszösszeállítás kritériumairól több jó tanulmány is létezik, pl. Wolfgang Fedders: Zur Erhebung historischer Schreibsprachdaten aus der Textsorte 'Urkunde'. Niederdeutsches Wort 28 (1988), 61–74. Az 1530 előtti forrásokról Házi és Mollay forráskiadásaiából mindenki tájékozódhat, ezért azokról itt nem

szólok.

9 (Megjegyzés - Popup)

Figyelembe kell azt is venni, hogy az irat készítettője és leírója nem feltétlenül ugyanaz a személy.

10 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Lochner János Bernát ügyvéd és belső tanácsos feljegyzési könyve 1656–1659. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: SL) IV.A.1021-1.

11 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Házi I/7. 238; 280, 288.

12 (Megjegyzés - Popup)

Ez azt jelenti, hogy egyes írnokok ugyanazon a helyen következetesen ugyanazt a betűt használják, más írnokok következetesen ugyanazt a másik betűt, vagy variációt engednek meg. Ez egyaránt igaz soproni kancelláriai szövegekre és a királyi, császári hivatalnokok által Sopronban írt szövegekre. Ezt a megállapítást a cikk szerzőjének még nem publikált vizsgálatai támasztják alá.

13 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. Budapest, 1982. a Sopronban polgárjoggal rendelkezők esetében megadja az első eligazítást.

14 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Anne Betten: Zur Textsortenspezifik der Syntax im Frühneuhochdeutschen. Anmerkungen zu ihrer Berücksichtigung in neueren Standardwerken und Skizze einiger Forschungsdesiderata. In: John Ole Askedal (Hrsg.): Historische germanische und deutsche Syntax. Frankfurt am Main, 1998, 187–295.; Peter von Polenz: Deutsche Sprachgeschichte. Vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Bd. II. Berlin – New York, 1994, különösen 239–299, 369–413.

15 (Megjegyzés - Popup)

Haruo Nitta: Versuch einer textlinguistisch-pragmatischen Erforschung der Wortstellung des Frühneuhochdeutschen. In: Klaus-Jürgen Mattheier (Hrsg.): Gesellschaft, Kommunikation und Sprache Deutschlands in der frühen Neuzeit. Studien des Deutsch-Japanischen Arbeitskreises für Frühneuhochdeutschforschung. München, 1997, 41–54 úgy véli (bár nem bizonyítja), hogy az általa vizsgált prédikációk azért tartalmazznak például sok kizárást (Ausklammerung), mert közel állnak a beszélt nyelvhez.

16 (Megjegyzés - Popup)

Ezt Irmtraud Rösler mutatta ki schwerini és wismari városi könyvek bejegyzéseiben (Zum Problem der Klassifikation von Kanzleitexten. In: Jörg Meier – Arne Ziegler: Aufgaben einer künftigen Kanzleisprachenforschung. Wien, 2003., 45–56).

17 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Józef Wiktorowicz: Zur Textsortenklassifikation in der deutschen Kanzleisprache in Krakau. In: Meier – Ziegler 2003, 68–76.

18 (Megjegyzés - Popup)

Wiktorowicz: uo.

19 (Megjegyzés - Popup)

Például olyat, ami a Rösler (2003: 45) által javasolt négy osztályozási szempontot (kommunikációs területek, szociofunkcionális szempontok, kommunikatív-pragmatikai szempontok Aspekte, szövegsemantikai szempontok) többdimenziós modellben kezeli. Lásd még Wolfgang Heinemann: Aspekte der Textsortendifferenzierung. In: Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research. Hgg./Eds.: Klaus Brinker – Gerd Antos – Wolfgang Heinemann – Sven F. Sager. 1. Halbbd./vol. 1. Berlin – New York, 2000, 523–546 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 16.1). Heinemann szerint a szövegtípusokat nem csak a szövegszerkezet definiálja, hanem szövegen kívüli tényezők is. Ez a koncepció mindenképpen figyelembe veendő a soproni források szövegtipológiai vizsgálatánál.

20 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Mollay Károly: Hausarznei- und Essigbüchlein von Hans Seyfridt. Hans Seyfridt házipatikája és eceteskönyvecskéje (1609–1633). (Sopron, 1995. Sopron Város Történeti Forrásai, B sorozat, 2. kötet)

21 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Petz Dániel krónikája (1778–1839). In: SSz. 4 (1940), 133–206; Heimler Károly: Payr György és Mihály krónikája (1584–1700). In: SSz. 6/2 (1942), függelék, 1–99; Kovács József László: Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein. Faut Márk és Klein Menyhért krónikája (1526–1616). (Sopron – Eisenstadt 1995), 41 (Sopron Város Történeti Forrásai C sorozat, 1. kötet = Burgenländische Forschungen. Sonderband XVII, Hrsg. Johann Seedorf), a továbbiakban: Faut Márk krónikája.

22 (Megjegyzés - Popup)

SL DI. 3796. Olmützi hagyatéki jegyzékeken Spačilova kimutatja, hogy a kancelláriai forrástípusok specializálódnak és idővel csak ugyanazon jogi ügyletre vonatkozó iratokat tartalmaznak (pl. elhunytak hagyatéki leltárait). A forrástípusok áttekinthetőbbé is vál(hat)nak (Libuše Spačilova: Texttypen und Textsorten in der Olmützer Stadtkanzlei. Eintragungen in Hinterlassenschaftsbüchern. In: Meier – Ziegler 2003, 77–96). Valószínűleg e megállapítások Sopronra is érvényesek, ennek vizsgálata önálló kutatási cél is lehet – amely a jogtörténet számára is érdekes eredményeket hozhat. A városi számadáskönyvek pl. a 17. században az egyes kiadási és bevételi tételeknél részletes szöveges magyarázatokat tartalmaznak. 1706–1714, 1731–32 között, majd 1741-től folyamatosan ezt egy soros listák váltják fel, amik szövegesen csak azt adják meg, mire fordították a nevezett összeget vagy miből származik a bevétel. 1783-ban ezt a rendszert is leváltják a bevételeket és kiadásokat az eddigiektől eltérő sorrendben és címszavak alatt feltüntető, táblázatszerű számadáskönyvek, amelyek előre nyomtatott rubrikákat és tárgyszavakat

tartalmaznak.

23 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Welslerin S. Glaser, Walter Henzen: Luther, der Buchdruck und die Ausbreitung der neuhochdeutschen Schriftsprache. In: Wolf, Herbert (Hrsg.): Luthers Deutsch. Sprachliche Leistung und Wirkung. (Frankfurt am Main 1996), 69–77 [=Dokumentation Germanistischer Forschung 2], kivonat Walter Henzen: Schriftsprache und Mundarten. Ein Überblick über ihr Verhältnis und ihre Zwischenstufen im Deutschen. Zweite, neu bearb. Aufl. Bern, 1954., 92–116 (in Auszügen)(=Bibliotheca Germanica 5) c. művéből. Polenz (1994: 245) szerint az egyes nyomdák nyelvhasználatának egységességéről 1700 környékétől beszélhetünk.

24 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1982: 888.

25 (Megjegyzés - Popup)

Harsányi, Mihály: Zur Entwicklung der Struktur mehrgliedriger Nebensatzprädikate im Ödenburger Deutsch. Budapest, 2001., 145. (kézirat).

26 (Megjegyzés - Popup)

SL IV.A.1019-3.

27 (Megjegyzés - Popup)

Régi magyarországi nyomtatványok. [RMNy] I. 1473–1600. szerk.: Borsa Gedeon et al. Budapest, 1971.; RMNy II. 1601–1635. szerk.: Borsa Gedeon – Hervay Ferenc Budapest, 2000.; RMNy III. 1636–1655. szerk.: Heltai János Budapest, 2000. 1617-ben hallunk ugyan egy Mohr nevű, 10 hétig foglalkoztatott nyomdászról és egy 1622-ben II. Ferdinánd és Eleonóra soproni koronázásának alkalmából címlapja szerint Sopronban nyomtatott rövid tudósításról, de egyik adat sem bizonyítja egy soproni nyomda működését (RMNy II.: 351). Lakner Kristóf Cura regia kezdetű iskoladrámáját, melyet 1616-ban a kassai városházán is bemutatnak, Kassán ugyanezen évben ki is nyomtatják. Soproni nyomtatásról nem hallunk (§. 1112.). Sopron és környékén azonban több nyomda is létezett, így Sopronkeresztúron (Deutschkreutz) (§. 1056.) és Csepregen (§. 1495.). Tanulságos lenne összevetni ugyanazon soproni polgártól származó kéziratokat és munkáinak nem Sopronban készült nyomtatásait. Alkalmas lehet erre Ferdinand Dobner, akitől többek között négy feljegyzési könyvünk maradt (jelzet: 1019-1-4), disszertációját Altdorfban publikálta (Házi 1982: 345), több beszédét pedig Regensburgban (Szabó Károly – Hellebrandt Árpád: Régi Magyar Könyvtár. III/1. Budapest, 1895., 412, 1526f. (a továbbiakban: RMK).

28 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Fedders 1988: 63.

29 (Megjegyzés - Popup)

Hogy ez valódi probléma, a német szíjgyártók 1761-ben lemásolt céhszabálya (SL IX.3. lad. 22. b) bizonyítja (ld. később).

30 (Megjegyzés - Popup)

De a grafémikát jó eséllyel, ahogy ez pl. a *Gerichtsbuch* végén saját kezűleg bejegyzett, sokban egyező szövegű 43 papi reverzális összehasonlításából kitűnik. Nem szabad elfelejteni azonban, hogy a stabil formuláknak is van funkciójuk. Ha ez a funkció módosul, megváltozik a formula is, vö. Mollay 1967a: 166f. A megszólítási, megnevezési formulák egy része például a 18. században már csak üres udvariaskodás (Mollay uo.). Ennek megfelelően a német szíjgyártók céhszabályzatának 1761-es átiratában (SL IX.3., lad. 22. b, pl. 13.o.) a *Löbl(ich)* jelzôt a (*Teutscher Riehmer*) *Handwerk* előtt az írrok kivétel nélkül áthúzza. Reprezentatívabb, a vezető rétegeket érintô szövegek azonban még a 19. században is megtartják az udvariaskodást, vö. pl. a “löbl: uniformirte[n] Bürger-Scharf-Schützen Compagnie” megnevezést egy 1791. évi jegyzôkönyvben (Harsányi 2001: 160).

31 (Megjegyzés - Popup)

Sopronban nem maradtak fenn formuláskönyvek. Mivel azonban ezek használata általános volt a közép- és az újkorban, s Kôszegen kettô is fennmaradt (Karl Mollay: *Zwei frühneuhochdeutsche Formelbücher aus Güns*. In: *Studien zum Frühneuhochdeutschen*. Göppinger Arbeiten zur Germanistik 476. Göppingen, 1988., 355–359.), feltételezhetjük, hogy Sopronban is használtak ilyeneket. Ifj. Marx Faut aljegyzô 1667. évi hagyatéki leltárában megtalálható Adam Volckmann Neuerbesserte Notariatkunst in IV theil abgetheilet c. munkája (in: *Lesestoffe in Westungarn*. I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Hgg. Tibor Grüll – Katalin Keveházi – József László Kovács – István Monok – Péter Ötvös – Katalin G. Szende. Szeged, 1994. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. *Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16–18. Jahrhunderts in Ungarn*. 18/1. = *Burgenländische Forschungen, Sonderband XIII.*), 291, (a továbbiakban: *Lesestoffe*), Erhard Artner (1582–1649) jegyzô hagyatékában egy *Artis Notariatus Librij duo* mellett egy *Camerarij Rhetoricát* is találunk (*Lesestoffe*: 170–176), Vitnyédi István magyar jegyzô 1670. évi hagyatékában pedig Abraham Saurus *Notariat-Spiegelje* mellett egy *Theoricae Artis Notariatus c.* munkát (*Lesestoffe*: 303–317).

32 (Megjegyzés - Popup)

Ziegler 2003: 31; vö. Mollay 1967a: 160f. A szövegekrôl való tudás a modern szövegnyelvészet szerint is feltétele a szövegek létrehozásának és értelmezésének, Heinemann 2000: 507, 514.

33 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenô: A városi kancellária kialakulása Sopronban. *SSz.* 10 (1956), 202–215: 205f.

34 (Megjegyzés - Popup)

Házi uo.; Házi 1982, Mollay 1993.

35 (Megjegyzés - Popup)

A kérdéses idôszakból az 1623., 1673., 1684. évi számadáskönyveket az Osztrák Nemzeti Könyvtár ôrzi (Turbuly Éva szíves tájékoztatása). A számadáskönyvek az SL IV.A.1009-es jelzet alatt találhatók.

36 (Megjegyzés - Popup)

Nem csak a várostól kaptak azonban fizetséget az írkokok. Budai példa alapján (Mollay, *Budai Jogkönyv*,

§. 51–52., 56. Karl Mollay: Das Ofner Stadtrecht. (Budapest, 1959), 78ff.) feltételezhető, hogy a soproni kancellária írnokai is folytattak „közjegyzői” tevékenységet, azaz magánszemélyeknek hivatalos iratokat másoltak le vagy beadványokat készítettek, amiért a megbízótól pénzt is kaptak. Szintén pénzt kaptak a 18. századi postai írnokok (Post-Schreibern), például „wegen mit denen Radt-Briefen gehabter Bemühung” (1763. évi városi számadáskönyv, 171. o., jelzet: SL IV.A.1009 – 184).

37 (Megjegyzés - Popup)

1600., 1603., 1608–1609., 1612–1613., 1616., 1628., 1621., 1623–1624., 1642., 1645–1646., 1650., 1652., 1656., 1663–1673., 1679, 1681., 1684., 1690., 1695., 1717–1718., 1728., 1734–1735., 1737., 1739–1740., 1757., 1762., 1764., 1769., 1772 évekre városi számadáskönyvekből nincs adatunk. Mivel egyébként nem fordul elő az írnokok személyének évenkénti váltakozása, ahol a hiányzó évek előtt és után is ugyanaz az írnok személye, feltételezhetjük, hogy a hiányzó években is ő volt az írnok. Ez az elv (amelyet Házi 1982 adatai alátámasztanak) érvényesül a fenti listában. * jelzi azokat az írnokokat, akik 1783-ban még hivatalban voltak. A számadáskönyvek vonatkozó oldalszámait nem adom meg. A számadáskönyvek egy része folioszámozást, egy része oldalszámozást tartalmaz, egy részüknél viszont a lapok számozatlanok. Az írnokok nevét többnyire a számadáskönyvek utolsó oldala tartalmazza, az írnokok és kancellisták nevét pedig a kiadások között a hivatalnokok fizetségét megadó lista („Officianten”).

38 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1982: 340.

39 (Megjegyzés - Popup)

Házi (1982: 168, 848) szerint Johann Serpilius 1666-ban felmond, s a helyére lépő Marx Faut aljegyző halála után 1667.6.13-án nevezik ki Jacob Erhard Preininget városi jegyzőnek.

40 (Megjegyzés - Popup)

Melchior Engel 1736-ban már nyugdíjat kap, a város 1745-ig fizeti, tehát dolgozik tovább. 1741/42-ben már emeritus Cancellistaként emlegetik.

41 (Megjegyzés - Popup)

Bizonytalan olvasat, jelzet: SL IV.A.1009-155: 136.o.

42 (Megjegyzés - Popup)

G.F. Pämertől egy verset is ismerünk, ld. Házi 1982: 53.

43 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1956: 209.

44 (Megjegyzés - Popup)

Házi: uo. 212.

45 (Megjegyzés - Popup)

Házi: uo. 213 f.

46 (Megjegyzés - Popup)

Jelzet: SL IV.A.1009-199. Innen tudjuk meg, hogy a város 1780-ban 270 forintot adott ki papírra (203.o.), s 1782-ben kétféle papírt is hozatott Brünnből: 183,5 forintért papírt a tisztázatok számára, 37,20 forintért pedig fogalmazványpapírt. Korábban e kiadásokat más kiadásokkal együtt időrendben jegyezték fel *Außgab auf Allgemeine Nothwendigkeiten* cím alatt (vö. pl. az 1763. évi számadáskönyv 172–187. oldalait, jelzet: SL IV.A.1009-184).

47 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1982: 35, 404. Vö. Bécs tekintetében Peter Ernst: *Die Wiener Stadtsprache im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*. In: *Deutsche Sprache in Europa. Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Ilpo Tapani Piirainen zum 60. Geburtstag*. Hgg. Jörg Meier – Arne Ziegler. Wien, 2001., 87–97: 91.

48 (Megjegyzés - Popup)

Ahogy ezt Spačilova 2003 a hagyatéki leltárakkal teszi.

49 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Többsnyelvűség a középkori Sopronban c. tanulmányorozatát, amelyben a latin nyelv használatát mutatta be 1631-ig (ld. 7. láb.). E tanulmányok bevezető jellegűek a nyelvismeret problematikájába, néhány ismert személy latin nyelvhasználatának egyes momentumait mutatják be. A bilinguizmusról azonban csak néhány elszórt adatot közölnek és a soproni latin nyelvhasználatról sem kapunk átfogó képet.

50 (Megjegyzés - Popup)

A hagyatéki leltárak (in: *Lesestoffe*) nem csak többsnyelvű szótárakat említenek gyakran, de a legkülönbözőbb nyelvű könyveket is: az említettekén kívül görög, francia, arab illetve (vel) török, valamint szerb nyelvűt. Minden módszertani nehézség ellenére érdemes lenne a hagyatéki leltárakat bevonni a soproni többsnyelvűség vizsgálatába.

51 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay 1968b: 141.

52 (Megjegyzés - Popup)

Erhard Artner (1582–1649) hagyatékában (*Lesestoffe*: 170–176) találunk egy *Grammatica Italica* c. munkát, Vitnyédi István 1670. évi hagyatékában pedig (*Lesestoffe*: 303–317) egy *Lingvae Gallicae et Italicae Hortulus* mellett egy *Neue und Vollkommene Italienische, frantzösische und Englische Schatzkammert* és Henricus Cornelius Archinoandrus itáliai nyelvtanát. 1769-ben és 1771-ben Sopron két olasz nyelvű jezsuita drámaelőadás, 1768. és 1773. között pedig 5 francia nyelvű előadás színhelye (amelyekben feltételezhetően nem (csak) soproni diákok vettek részt). Ezek az előadások (részben) nem soproni polgári közönségnek szólhattak, 1771-ben például a nyitrai püspöknek és kíséretének. Ld. Márfi

Attila: Jezsuita iskolai színjátszás Sopronban 1638–1776. SSz. 57 (2003), 317–332. Francia nyelvű szövegrészletek, például címzések a 18. században a város főnemesekkel folytatott levelezésében is csak ritkán találhatók, az 1780. évi fogalmazványkönyvben mindössze két helyen (SL IV.A.1003 b “ee” 36: 305, 321).

53 (Megjegyzés - Popup)

RMNy II. 2000: 982, 1021. Keresztúrra pedig Soproni polgárok is jártak istentiszteletre, erről 1587-ből van adatunk (Mollay 1967a: 165). A keresztúri horvát nyelvű istentiszteletekkel összefüggésben állhat az alább említett Vince is.

54 (Megjegyzés - Popup)

Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939: 72; Mollay 1968b: 146.

55 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1982: 166f.

56 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay 1967a: 158: Artner Sebald tudhatott csehül.

57 (Megjegyzés - Popup)

Mollay 1967b: 317 szerint a 14. és 15. század közepe között megjelenő a héber és jiddis írásbeliség 1550. és 1631. között eltűnik Sopronban. Tudunk arról is, hogy a zsidók saját oktatást folytattak a Judenschulban (amely megnevezés alatt a zsinagóga érthető): Szende 1996.

58 (Megjegyzés - Popup)

Mollay 1967a: 158.

59 (Megjegyzés - Popup)

Mátyásnál előfordul két nyelven is megírt levél. 1471. október 29-én latinul megírja a város közönségének, hogy a várost elzálogosította Weisspriach Zsigmondnak, 2 nappal később pedig ugyanezt németül is megírja.

60 (Megjegyzés - Popup)

Nincs minden esetben címzésünk, ezekben az esetekben a levél tartalmából lehet következtetni a címzettre. Ulászló a városnak latinul 1490. és 1494. között 7 levelet, 1494–1515-ig mindössze 2 levelet küld. Szende Katalin (2000: 52f.) is felhívja a figyelmet arra, hogy a királyi kancellária nyelvválasztását befolyásolja az érintett személyek nyelvtudása.

61 (Megjegyzés - Popup)

Erről Mollaytól sok adatot megtudunk, vö. 7. láb.

62 (Megjegyzés - Popup)

Mollay 1968b: 140.

63 (Megjegyzés - Popup)

A kérdések megválaszolása részletes iskolatörténeti kutatásokat feltételez (többek között azért is, mert Sopron ekkor már regionális iskolaközpont), vö. Sasfi Csaba: Sopron város két gimnáziumának diákjai a Ratio Educationis időszakában (1777–1847). In: *SSz.* 57 (2003), 333–349.

64 (Megjegyzés - Popup)

Faut Márk krónikája 41.

65 (Megjegyzés - Popup)

A cikk minden kérdésfelvetését, ezt is óvatosan kell kezelni. Nem szabad feltételezni egy egységes középnémet (vagy közép-keleti német) nyelvet sem. A hagyatéki leltárak is arról tanúskodnak, hogy a nyomdászat központjainak változásával a reformációs irodalmat a soproniak a 16–18. században a mindenkori nyomdai központok termékeiként szerezték be.

66 (Megjegyzés - Popup)

Természetesen nem mondható meg, mit ért a krónikaíró (30 év távlatából) „lecherlich anzuhören gewesen” alatt.

67 (Megjegyzés - Popup)

Faut Márk és Klein Menyhért krónikája., 41. Michael Rustlerus (†1578) „gewaltiger Hebraeus, Graecus vnd acutissimus disputator contra Jesuitas et alios gewesen vnd Lateinischer Rector alhie 4 Jahr gewesen.”.

68 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Budapest, 1982. (Nyelvészeti tanulmányok 23.) a 16. századig vizsgálta a szóátvételeket a németből a magyarba és a magyarból a németbe.

69 (Megjegyzés - Popup)

Mollay 1968b: 139.

70 (Megjegyzés - Popup)

Mollay 1968b: 138.

71 (Megjegyzés - Popup)

Mollay 1968b: 139. A nótárius magas rangú tisztség (ld. fentebb). A városi számadáskönyvek hivatalnoki kiadási tételeiben a jegyző 1625-ig az első helyen áll, 1626-ban a 4. helyre kerül, a városi orvos mögé, később a városi tanácsosok mellett még számos egyéb tisztségviselő is megelőzi. Faut Márk krónikája

(95.o.) szerint a városi jegyzőnek 1615-ben külön szobákat építenek a felújított városházán.

72 (Megjegyzés - Popup)

Számomra ez az információ csak szekunder forrásból volt hozzáférhető. F. Dobner 1019-4 jelzetű feljegyzési könyvébe évekkel ezelőtt betettek egy betétlapot, amely szerint Vekerdy Lilla érdeklődött Franz Ernst Brückmann braunschweigi orvos úti levelei (Epistola itineraria. Wolfenbüttel 1735) iránt, amelyekben Brückmann említi F. Dobner "Neu Reim-Art in Teutsch-und Hungarischer Sprach" című munkáját. Brückmann (1697–1753) már a halle-wittenbergi és a jénai egyetemeken megismerkedik soproni hallgatókkal. 1724-ben jár Sopronban, ahol többek között orvosokkal találkozik, megismerkedik a város történetével, vezetőivel és mindent feljegyez, amit arra érdemesnek tart. Brückmann leveleinek (több, mint 300 darab) újabb kiadása nincs, F. Dobner poétikájáról az eredeti levelek (Wolfenbüttel) vizsgálata után lehet nyilatkozni. Brückmann megbízhatóságához ld. Kaiser, Wolfram: Der Arzt Franz Ernst Brückmann (1697–1753) und seine ungarische Reise von 1724. In: Orvostörténeti Közlemények 125–312 (1989–1990), 87–94: 89ff. F. Dobner életét Házi (1982: 340–345), F. Dobner feljegyzési könyvei (SL IV.A.1019-1-4), Johann Sebastian Pilgram F. Dobner felett elmondott halotti beszédéből (SL T4/587) és RMK III/1 (132, 161, 412, 526f.) alapján rekonstruáltam.

73 (Megjegyzés - Popup)

SL IV.A.1019-1. A vers a feljegyzési könyv 10. oldala belső margóján található a könyv szövegére merőleges széljegyzetben. A vers 1720. április 24-én született, amikor Dobnert éppen polgármesterré választották. Dobner nem utolsósorban azért is hálás volt a Habsburg uralkodóháznak, mert családja 1603. március 26-án Rudolftól kapta a nemesi címet. Ezért írja meg a Rudolfot életető beszédét is (SL T/8-356: 1).

74 (Megjegyzés - Popup)

A fenti példák kiragadottak. Minden nyelvészeti elemzést kódex/forráselemzésnek kell megelőznie. Egy könyvbe több kéz is tehet bejegyzéseket, s a bejegyzések nem szükségszerűen időrendben követik egymást. Ugyanazon kéz hosszabb időn keresztül is tehet bejegyzéseket, amelyek eltérő nyelvhasználatot is mutathatnak. Ezért a vizsgálandó keresztmetszetekkel óvatosan kell bánni. Ferdinand Dobner feljegyzési könyvének 13r oldalán például *urckhund* alakot (4) találunk.

75 (Megjegyzés - Popup)

Vö. pl. Polenz 1994: 169ff.

76 (Megjegyzés - Popup)

Az ausztriai változások, illetve Gottsched, Aichinger, Antesperg, Popowitsch, Braun tevékenységének összefoglalását adja Polenz (1994: 157–163, 174–177), ahonnan a fenti adatok is származnak (175) és ahol további bibliográfiai utalásokat találunk.

77 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Polenz 1994: 168.

78 (Megjegyzés - Popup)

Egy ilyen jellegű vizsgálat szintén hiányzik a német nyelvtörténetírásban.

79 (Megjegyzés - Popup)

Fadtigánál is megtaláljuk a magánhangzónyúlás grafikus jelölését bizonyos esetekben (pl. *ihr(-)*), ahogy ez 1600. körül már általános Sopronban. Fadtiga egyéb grafikus variánsokat is használ következetesen, pl. a *wier*, *ier(-)* szavakat. A példa azonban arra int, hogy a variánsok használatának magyarázatával óvatosan kell bánni. A *wier*, *ier* esetében az e betoldása (kfn. *wir*, *ir*) ugyanis a diftongikus kiejtést is jelölheti.

80 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Ernst 2001.

81 (Megjegyzés - Popup)

Ez számomra más soproni szövegből eddig nem ismert.

82 (Megjegyzés - Popup)

Az azonos időből származó eltérő nyelvhasználat sokféle okra vezethető vissza, s nem feltétlenül (csak) a dialektusra. Ilyen ok lehet pl. az eltérő változatok szerzőinek életkori különbsége (vö. Michael Elmentaler: Zur Koexistenz graphematischer Systeme in der spätmittelalterlichen Stadt. In: Elmentaler 2000: 53–72). A(z írott) nyelvi jellemzők a feltételezhetően azonos társadalmi rétegek esetében sem szükségszerűen azonosak. A szűcs céh könyve (Schreibbuch, jelzet: SL IX.3. lad. 22 g) például gyakran archaikus/dialektális betűhasználat mellett a *zechmeister* alakot következetesen használja.

83 (Megjegyzés - Popup)

A bevezető formula szerint a céhszabályzatot felolvas(hat)ták a céh tagjai előtt: “Wir burgermeister [...] Geben hiermit zu vernehmen jedermäniglich, wo dieß zu verlesen vorkom(m)t”. A „dialektus” fogalmát természetesen még definiálni kell Sopron nyelvtörténetében.

84 (Megjegyzés - Popup)

A felszabadító könyv kevés bejegyzést tartalmaz, ezért a magánhangzónyúlás elterjedését mutató évszámok csak hozzávetőlegesek és csak az *ehr-* lexémára vonatkoznak. A *Name* szó például, amiben magasabb soproni nyelvváltozatok legalábbis a 18. században grafikus jelölik a magánhangzónyúlást, 1738-ben még *Name* alakban szerepel (eltekintve egy 1660-as és 1664-es *Nahmens* előfordulástól). Ezután legközelebb egy 1752-es bejegyzésben fordul elő a szó, már *Nahme* alakban (181.o.). 1800-ban még ezt az alakot használják (a későbbi bejegyzéseket nem vizsgáltam).

85 (Megjegyzés - Popup)

Az 1761-es átirat néhány cikkelye nem található meg az 1644-es előképben (így a 12. oldalról idézett passzus sem). Feltételezhető, hogy a céhszabályt 1644 óta bővítették. Az idézett javítások csak az összes javítás egy része, az elemzésben kiemelt változások pedig a bemutatott példákat sem elemzik teljes körűen. A céhszabály-másolat javításainak érdemes elvégezni a teljes körű elemzését.

86 (Megjegyzés - Popup)

Például a valencia kérdése, amit történeti korpuszon éppen Helene Kottannerin feljegyzéseiben vizsgáltak először. Vö. Ágel, Vilmos: Überlegungen zur Theorie und Methode der historisch-synchronen Valenzsyntax und Valenzlexikographie. Mit einem Valenzlexikon zu den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin. Tübingen, 1988. (Lexicographica Series Maior 25).

87 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Faut Márk krónikája.

88 (Megjegyzés - Popup)

A forráskiadás elveit az egyes források – paleográfiai – tulajdonságaihoz kell igazítani. A kiadási alapelvek többsége azonban Mollay 1993-ból és Szende 2000-ból átvehető.

89 (Megjegyzés - Popup)

A tanulmány az „Unternehmer, Händler und Handwerker in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Ödenburg, Manuskript, Sopron, 2003.” című munka részlete. A kutatómunkát a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány támogatta.

90 (Megjegyzés - Popup)

Beluszky Pál: A polgárosodás törekeny váza – városhálózatunk a századfordulón. In: Tér és Társadalom, 1990. 3–4. sz. 16.

91 (Megjegyzés - Popup)

Bácskai Vera: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején. Bp. 1988. 35–36., Bácskai Vera – Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp. 1984. passim.

92 (Megjegyzés - Popup)

Güntner Péter: A soproni polgár otthona és nyilvános élete. In: Műhely, 1998. 1. sz. (a továbbiakban: Güntner 1998.) 66.

93 (Megjegyzés - Popup)

Az árvaszékek létrehozásáról, működésük törvényi, rendeleti szabályozásáról, és ezen belül a soproni árvaszék gyakorlatáról: Güntner Péter: A soproni hagyatéki leltárak számítógépes feldolgozása. In: Levéltári Szemle 47. (1997) 3. sz. 14–25., különösen: 15–21. (a továbbiakban: Güntner 1997.)

94 (Megjegyzés - Popup)

Ezen időszakból rövid összefogottságával, koncepcionalitásával mintaszerű: Timár Lajos: A Sesztina család – Vállalkozói karrier a múlt századi Debrecenben. In: Műhely, 1998. 1. sz. 64–66.

95 (Megjegyzés - Popup)

A sok kitűnő részeredmény ellenére máig is hiányoznak az olyan összegzések, mint amit a szűkebb térségből példaként említhetünk: Szakál Gyula: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940. Sikeres történelmi modellváltás. Bp. 2002.

96 (Megjegyzés - Popup)

Itt most nem térnek ki az amúgy is nagy hagyományú építészettörténetre, amelynek a vizsgált időszakra vonatkozó kézikönyve: Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században. Bp. 1988. (A leírásokban szereplő személyek épületeire nem hoz adatokat.)

97 (Megjegyzés - Popup)

Bácskai Vera: Város és városi polgárság a Dunántúlon 1790–1830. In: Die Auswirkung der französischen Revolution auf die Entwicklung des Bürgertums im pannonischen Raum (1789–1830). Internationales Kulturhistorisches Symposium Mengersdorf 1989. Eisenstadt, 1992, 149–166., Uő.: A polgári vagyon nagysága és szerkezete a XIX. század első felében. In: Győri Tanulmányok 13., Győr, 1993. 39–57.

98 (Megjegyzés - Popup)

Bácskai Vera: Bevándorlás és befogadás a dunántúli városokban a 19. század első felében. A bevándorlók esélyei a polgárjog elnyerésére. In: Korall. Társadalomtörténeti Folyóirat 11–12. 2003. május, 103–110.

99 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914). In: SSz. 39. (1985) 119–146., 213–235.

100 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Idegen (külföldi) tőkések gyáralapítási kísérletei Sopronban 1918 előtt. In: SSz. 42. (1988) 193–220.

101 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Sopron vállalkozó polgárainak jelentősége a város gazdasági és társadalmi életében az 1858., 1886., 1911. évi adózás alapján. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk.: V. Fodor Zsuzsa, Veszprém, 1995. 64–77.

102 (Megjegyzés - Popup)

Güntner Péter: A soproni polgárság vagyoni viszonyai a századfordulón a hagyatéki leltárak tükrében. In: SSz. 49. (1995) 244–260. Az alkalmazott módszerre: Güntner 1997.

103 (Megjegyzés - Popup)

Güntner Péter: A soproni polgári lakáskultúra a századfordulón. In: SSz. 51. (1997) 21–31.

104 (Megjegyzés - Popup)

Güntner 1998. 66–71.

105 (Megjegyzés - Popup)

Güntner Péter: Társadalmi rétegződés és vagyonszerkezet Sopronban a századfordulón. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Szerk.: Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád, Bp. 2000. 176–201.

106 (Megjegyzés - Popup)

E munkák közül: Horváth Zoltán: Wie aus Waidhofener Schweinhändlern vermögende Bürger von Sopron (Ödenburg) und ungarische Grundbesitzer wurden. In: Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. Red.: Harald Prickler. Eisenstadt, 1984. 162–186. (Burgenländische Forschungen, Sonderband 7.) Uő.: Ifj.: Flandorffer Ignác élete és munkássága (1816–1891). In: SSz. 48. (1994) 332–348., SSz. 49. (1995) 98–117., Uő.: A soproni és sopronbánfalvi molnárcsaládok és malmaik története (1767–1950). Sopron, 1993.

107 (Megjegyzés - Popup)

Dávidházy István: Egy érdemes soproni polgár: Braun Nándor 1802–1877. In: SSz. 48. (1994) 348–358.

108 (Megjegyzés - Popup)

Hárs József: Printz Ferenc (1844–1920), a Soproni Városszépítő Egyesület egykori elnöke. In: SSz. 49. (1995) 118–129.

109 (Megjegyzés - Popup)

Katona Csaba: A Jéhn család két nemzedéke. In: SSz. 57. (2003) 234–246.

110 (Megjegyzés - Popup)

Németh Ildikó: Az iskolaváros Sopron tanárai a 19. század második felében. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. Szerk.: Turbuly Éva, Sopron, 2002. 171–202. (a továbbiakban: Németh 2002.)

111 (Megjegyzés - Popup)

A források: A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1863, 1864 és 1865. évre (Sopron, 1867.) kötetől folytatólagosan A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1891. évre (Sopron, 1892.) kötetig.

112 (Megjegyzés - Popup)

A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. II. kötet, A népesség foglalkozása. Bp. 1893. 202–205.

113 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svlt IV. B. 1425. Sopron, evangélikus (ev.) születési anyakönyvek: 1855. i. h.

114 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. kötet, Bp., 1982. Nr. 3564. (a továbbiakban: Házi 1982.).

115 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svt IV. B. 1425. Sopron ev. házassági anyakönyvek: 1879. i. h.

116 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1982. Nr. 9509.

117 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Népesedés- és gazdaságtörténeti tanulmány. Sopron, 1939. 348.

118 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 42. (a továbbiakban: Thirring 1941).

119 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Levéltár, Svt. Acta Politica et Oeconomica (APOe) Fasc. XXIV. Nr. 8408.

120 (Megjegyzés - Popup)

Heimler Károly: Sopron topográfiaja. Sopron, 1936. 136.

121 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svt Sopron város legnagyobb adófizetőinek 1879. évi jegyzéke (jelzet nélkül)

122 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svt IV. B. 1425. Sopron ev. halotti anyakönyvei, 1881. i. h.

123 (Megjegyzés - Popup)

A szőlőbirtokok beazonosítására: Kücsán József: Hol termett a soproni bor? Sopron szőlőskertjei a 17–18. században. In: SSz. 53. (1999) 5–20. 3. térkép (a továbbiakban: Kücsán 1999); Mühl Nándor: A soproni szőlészet története 1845–1945. Sopron, 1964. 82. (a továbbiakban: Mühl 1964).

124 (Megjegyzés - Popup)

Az összeg a két ingatlanrész közös értéke.

125 (Megjegyzés - Popup)

A nyaralónegyed története: Varga Imréné: „Annyi szépséget a városkörnyék egyetlen része sem rejt magában, mint a Virág völgy.” Adatok e terület történetéhez. In: SSz. 53. (1999) 30–44.

126 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914). In: SSz. 39. (1985) 126.

127 (Megjegyzés - Popup)

Karl Beck vagyonára vonatkozó iratok: SL: Svlt IV. B. 1405. Árvaszék 49. doboz, II. 142/1882.

128 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Evangélikus Egyház Levéltára (SEL) Születési anyakönyvek: 1825. i. h.

129 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svlt IV. B. 1425. Ev. házassági anyakönyvek: 1856. i. h.

130 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svlt IV. B. 1425. Ev. halálzási anyakönyvek: 1882. i. h.

131 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svlt IV. B. 1425. Ev. halálzási anyakönyvek: 1871. i. h.

132 (Megjegyzés - Popup)

A négy kiskorú árva: Matilde Beck (szül.: 1860. febr. 28.), Irene Beck (szül.: 1865. ápr. 8.), Klementina Beck (szül.: 1867. márc. 13.), Julius Beck (szül.: 1869. febr. 12.)

133 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svlt IV. B. 1425. Római katolikus születési anyakönyvek, Sopron: Külváros, 1845. i. h.

134 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1982. Nr. 287.

135 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svlt Sopron város legnagyobb adófizetőinek jegyzéke az 1873. évre (jelzet nélkül).

136 (Megjegyzés - Popup)

Thirring 1941. 46.

137 (Megjegyzés - Popup)

Ifj. Ludwig Pachhofer árvái: Ludwig (szül.: 1877. márc. 30., Kristina, szül.: 1879. dec. 10., Alfred, szül.: 1881. júl. 11., Eugen, szül.: 1882. nov. 1.)

138 (Megjegyzés - Popup)

A településnevekre, közigazgatási beosztásra: Seedorf, Johann: Verzeichnis der burgenländischen Ortsnamen in deutscher, ungarischer, kroatischer und Roman-Sprache. Eisenstadt, 2001. passim.

139 (Megjegyzés - Popup)

Az árukészlet nagy részét (10.630 Ft 5 Kr értékben) a boltban tárolta, viszonylag csekélyebb értékű rész (3833 Ft 9 Kr állt külső raktárban, a maradék tételek padláson, előszobában kerültek elhelyezésre.

140 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svl IV. B. 1425. Sopron ev. születési anyakönyvei : 1853. i. h.

141 (Megjegyzés - Popup)

További nyelvészeti és társadalomtörténeti adatgyűjtéseknek kell azt tisztázni, hogy a vendéglős ezen elnevezése a tágabb foglalkozáskategórián belül milyen vagyoni hierarchikus szintet jelent. Vö.: Traiteur, azaz vendéglős: Ballagi, Moritz: Wörterbuch, Deutsch-ungarischer Theil, 2. Aufl. Bp. 1881. 913.

142 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1982. Nr. 9556. A württembergi migrációra: Die Donauschwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa. Hg.: Innenministerium Baden-Württemberg, Bearb.: Immo Eberl et al., Sigmaringen, 1987.

143 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svl IV. B. 1425. Sopron evangélikus házassági anyakönyvei: 1876. i. h.

144 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svl APOe Fasc. XXV. Nr. 18.660.

145 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svl IV. B. 1425. Ev. halotti anyakönyv, 1883. i. h.

146 (Megjegyzés - Popup)

Thirring 1941. 241.

147 (Megjegyzés - Popup)

Theresia Kneffel végakarataira, javaira: SL: Svl IV. B. 1405. Sopron Város Árvaszékének iratai (Árvaszék) 50. doboz, II. 123/1883.

148 (Megjegyzés - Popup)

A szőlőterületek beazonosítására: Kücsán 1999., különösen: 3. térkép; Mühl 1964. 82.

149 (Megjegyzés - Popup)

Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936. 169.

150 (Megjegyzés - Popup)

Koprasch személyére, rokonságára, vagyonára: SL: Svlt IV. B. 1405. Árvaszék, 55. doboz, II. 31/1888.

151 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svlt IV. B. 1417. Iparlajstromok, 1862. Nr. 227. bejegyzés.

152 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svlt IV. B. 1425. Ev. házassági anyakönyvek, 1879. i. h.

153 (Megjegyzés - Popup)

Heimler 1936. 267. (Az utca neve ma: Rákóczi u.)

154 (Megjegyzés - Popup)

Árvái: Otto (szül.: 1879. okt. 13.), Elfride (szül.: 1881. nov. 20.)

155 (Megjegyzés - Popup)

Pontosan meg nem nevezett hitelintézet.

156 (Megjegyzés - Popup)

Mathias Trinkl vagyonára: SL: Svlt IV. B. 1405. Árvaszék, 57. doboz, II. 48/1890.

157 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svlt Sopron város adóhivatala, Iparengedélyezés, 1860. Nr. 44.

158 (Megjegyzés - Popup)

Franz Trinkl ekkor 24 éves volt, Theresia (szül.: 1866. okt. 6.), Matthias (szül.: 1870. aug. 30.), Luiza (szül.: 1872. dec. 17.)

159 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svlt IV. B. 1405. Árvaszék, II. 66/1879.

160 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1982. Nr. 7677.

161 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Evangélikus Egyház Levéltára: Születési anyakönyv, 180 o.

162 (Megjegyzés - Popup)

Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes, II. Band, Erster Halbband. Der Verwaltungsbezirk

Eisenstadt und Freistädte Eisenstadt und Rust; Eisenstadt, 1963. 489.

163 (Megjegyzés - Popup)

Thirring 1941. 9.

164 (Megjegyzés - Popup)

Michael Manhardt nagykorú gyermekei, 1879: Emma, férjezett, Ruszton él; Michael Kanizsán él, Isabella férjezett, Mór Sopronban élt, Rezsô, Henriette, Theresia.

165 (Megjegyzés - Popup)

Kristof Graf vagyonára: SL: Svlt IV. B. 1405. Árvaszék, 49. doboz, II. 121/1882.

166 (Megjegyzés - Popup)

SL:Svlt IV. B. 1425. Ev. születési anyakönyvek, 1848. i. h., Ldm.: Házi 1982. Nr. 5700.

167 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svlt APOe Fasc. XXV. Nr. 20.635.

168 (Megjegyzés - Popup)

Az édesanya, Katharina Graf mellett ekkor Michael és Ferdinand a két nagykorú fia, valamint a férjezett Katharina Graf (Tobias Frank hitvese), továbbá a kiskorúak, Susanne (szül.: 1859. jún. 2.), Theresia (szül.: 1874.), Elisabeth (szül.: ?) jelentették az örökösök körét.

169 (Megjegyzés - Popup)

A házbirtoklásra: Thirring 1941. 143. (1869-ben még Michael Schuch volt a Szélmalom utcai ház tulajdonosa.).

170 (Megjegyzés - Popup)

A kiállított képek jegyzéke: SL: Svlt. APOe Fasc. IX. Nr. 428.

171 (Megjegyzés - Popup)

Életútjára, működésére: Németh 2002. 202., Prokopp Gyula: A fertőrákosi üvegfestőműhely és Wilfing József. In: SSz. 10. (1956) 179–182. Az Oberst katonai rangra vö.: Horváth Mária: Német elemek a 17. század magyar nyelvében. Bp. 1978. 152–153.

172 (Megjegyzés - Popup)

SL: Svlt APOe Fasc. IX. Nr. 1120.

173 (Megjegyzés - Popup)

Prokopp 1956., Bán János: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története. Fertőrákos,

2000. 30.

174 (Megjegyzés - Popup)

A tanulmány megírását a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány kutatási programja támogatta.

175 (Megjegyzés - Popup)

Tirnitz József: A soproni „Wirtschaftsbürger” – „gazdapolgár”. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Szerk.: Mayer Iászló, Tilcsik György. Szombathely, 2003. 303–304. p.

176 (Megjegyzés - Popup)

A soproni polgárjoggal kapcsolatban lásd: Házi Jenő: A soproni polgárjog megszerzésének története. In: SSz. 5 (1941) 269–279. p.

177 (Megjegyzés - Popup)

Eugen Schusteritsch: Ein Sträusslein Zyklamen. Sopron, 1991. 66–83. p.

178 (Megjegyzés - Popup)

Susteritsch i.m. 79. p.

179 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Négy év múlva ünnepli Sopron alapításának 2000. évfordulóját. Sopron, 1936. 19. p.

180 (Megjegyzés - Popup)

Bedi Rezső: A soproni hienc nyelvjárás hangtana. Sopron, 1912. 3. p.

181 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban S.L.) IV.B.1405. Sopron Városi Árvaszék iratai. II. 90/54. 57. d.

182 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. (a továbbiakban Házi: Polgárcsaládok), Bp., 1982. A Feichtingerek családfáját lásd a 4534-4541 irányítószám alatt.

183 (Megjegyzés - Popup)

S.L. IV.B.1425. R.k. halotti akv. 1888–95.

184 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734–1939-ig. Sopron, 1941. 261. p.

185 (Megjegyzés - Popup)

1858-ig kétféle pénz volt forgalomban: a pengőforint, azaz ezüst pénz (Conventions Münze) és a váltó forint, ez a papírpénz (Wiener Währung). 1859-ben vezették be az osztrák értékű forintot, az Österreichische Währung-ot (ÖW). A továbbiakban, ha forintról lesz szó, ezt értem alatta. Vö.: Horváth Zoltán: Sopron vállalkozó polgárainak jelentősége a város gazdasági és társadalmi életében az 1858., 1886. és 1911. évi adózás alapján. 74. p. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus időszakában. Szerk.: Fodor Zsuzsanna. Veszprém, 1995.

186 (Megjegyzés - Popup)

A dülônevek beazonosításához és elhelyezkedéséhez lásd: Mühl Nándor: A soproni szőlészet története. Sopron, 1964. 98–99. p.

187 (Megjegyzés - Popup)

Güntner Péter: A soproni polgárság vagyoni viszonyai a századfordulón a hagyatéki leltárak tükrében. In: SSz. 49. (1995) 251. p.

188 (Megjegyzés - Popup)

A Friedlek családfájával kapcsolatban lásd: Házi: Polgárctaladok 5123-5126 irányítószám alatt, a Blankokkal kapcsolatban pedig 1211-1213.

189 (Megjegyzés - Popup)

S.L. IV.B.1405. Sopron Városi Árvaszék iratai. II. 89/18. 57. d.

190 (Megjegyzés - Popup)

Házi: Polgárctaladok 419. p.

191 (Megjegyzés - Popup)

A tanulmányban a keresztneveket a forrásban használt nyelven hagytam meg.

192 (Megjegyzés - Popup)

S.L. IV.B.1405. Sopron Városi Árvaszék iratai. II. 78/280. 38. d.

193 (Megjegyzés - Popup)

Samu Linzer, Eleonóra Hauer, néhai Erzsébet Linzer.

194 (Megjegyzés - Popup)

Linzer Károly, Samu, Erzsébet, Zsuzsanna és a még kiskorú Linzer Nándor és Gottlieb, akiknek gyámja Schilling Károly volt.

195 (Megjegyzés - Popup)

S.L. IV.B.1405. Sopron Városi Árvaszék iratai. II/87/165. 55. d.

196 (Megjegyzés - Popup)

S.L. IV.B.1425. R. kat. házassági akv., Sopron, külváros. 1841.

197 (Megjegyzés - Popup)

Grafl Anna, férje Lipkovits Ferenc; Grafl Erzsébet, férje Feichtinger Károly; Grafl Pál; Grafl Katalin, férje Raffensberger Ferenc; Grafl Mihály; Grafl Terézia, férje Stagl József; és Grafl Mária hajadon, mind nagykorúak. A kiskorú gyerekek: Grafl Ferenc. A meghalt Grafl Nándor után maradt kiskorú gyerekek: Mária és Nándor, akiknek az anyjuk, Grafl Terézia a természetes gyámjuk.

198 (Megjegyzés - Popup)

Lipkovits Ferencné, született Grafl Anna; Grafl Pál, aki kiskorú testvére Grafl Ferenc gyámja is egyben; özv. Feichtinger Károlyné, született Grafl Erzsébet, Grafl Mihály; Raffensberger Ferencné, született Grafl Katalin; Stagl Józsefné, született Grafl Terézia; Grafl Mária; Grafl Nándorné, született Grafl Terézia, mint kiskorú gyámja Grafl Máriának és Nándornak; illetve a már fent nevezett kiskorú, 21 éves Grafl Ferenc.

199 (Megjegyzés - Popup)

A részházakkal kapcsolatban lásd: Thirring Gusztáv: A soproni részházak. Bp. 1936. Különlenyomat a Városi Szemle XXII. évfolyamából. Szintén egy tipikus soproni gazdapolgári házat mutat be: Eugen Schusteritsch i.m. 79–80. p. [Ld. továbbá Jankó Ferenc tanulmányát jelen számunkban. *A szerk.*]

200 (Megjegyzés - Popup)

Güntner i.m. 252–253. p.

201 (Megjegyzés - Popup)

S.L. IV.B. 1405. Soproni Árvaszék iratai. II. 77/1879. 41. d.

202 (Megjegyzés - Popup)

S.L. IV.B. 1425. Evangélikus halotti akv., Sopron. 1879.

203 (Megjegyzés - Popup)

soproni akó = 70,5 liter. (Bogdán István: Magyarországi űr- térfogat- súly és db mérték 1874-ig. Akadémia Kiadó, Bp., 1991. 84. p.

204 (Megjegyzés - Popup)

S.L. IV.B.1435.A. Sopron vármegye felekezeti anyakönyvei. Harka, evangélikus anyakönyvek. 42.d.

205 (Megjegyzés - Popup)

S.L. IV.B.1425. Evangélikus házassági akv., Sopron. 1863.

206 (Megjegyzés - Popup)

S.L. IV.B.1405. Soproni Árvaszék iratai. II. 88/10. 55. d.

207 (Megjegyzés - Popup)

Mahder Gottlieb, és a kiskorú Mahder Judit, Mahder Zsuzsanna, Mahder Erzsébet, Mahder Károly.

208 (Megjegyzés - Popup)

S.L. IV.B.1405. Soproni Árvaszék iratai. III. 1878/21. 41.d.

209 (Megjegyzés - Popup)

S.L. IV.B.1425. Evangélikus házassági akv., Sopron. 1845.

210 (Megjegyzés - Popup)

Felföldi János: A soproni poncichter. H.n., é.n.

211 (Megjegyzés - Popup)

Bedi Rezsô: A soproni hienc nyelvjárás hangtana. Sopron, 1912.

212 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenô: Négy év múlva ünnepli Sopron alapításának 2000. évfordulóját. Sopron, Székely és Társa Könyvnyomdája, 1936. 15. p.

213 (Megjegyzés - Popup)

Kovács József László: A soproni gazdapolgár irodalmi életrajza. In: Sopron és környéke. Korrajz és családi lexikon. Főszerkesztô: Sarkady Sándor. Bp., Mécs László Lap- és Könyvkiadó, 1992. 74. p.

214 (Megjegyzés - Popup)

Bariska István – Bechtold István: A kôszegi bor. Escort '96 Bt., 2001. 30–32. p.

215 (Megjegyzés - Popup)

Jelen tanulmány előzményével a szerző a XXVI. Országos Tudományos Diákkonferencián a Fizika, Földtudományok, Matematika szekciójában (Miskolc), a Településföldrajz tagozatban I. helyezést ért el. Témavezető: Kovács Zoltán (ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet). A kutatásban nyújtott segítségért külön köszönet illeti a témavezetőt, Bánszegi Lajost (SMJV Önkormányzata), Blay Istvánnét, Kósiné Szarvas Juditot, Major Róbertet (Soproni Földhivatal), Farkas Máriát (Domiporta Építész Stúdió Kft.), Frank Samut (Sopron), Kelemen Imrét, Posch Károlynét (Soproni Ingatlankezelő Kft.), Kubinszky Mihályt, Kurucz Mihályt (ELTE ÁJK), Kücsán Józsefet (Soproni Múzeum), ifj. Sarkady Sándort (Soproni Városi Könyvtár), Varga Imrénét (Soproni Levéltár).

216 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: A soproni részházak. Különnyomat a Városi Szemle 22. évf.-ből, Budapest, 1936. 24 p.

217 (Megjegyzés - Popup)

Thirring G. 1936 i. m.; Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936. A zsúfolt hivatkozások elkerülésére Thirring és Heimler műveire az alábbiakban csak indokolt esetben, egyébként nevük említésével utalok majd.

218 (Megjegyzés - Popup)

A házrészek számának megállapításakor egynek számított az elsőfokú rokoni kapcsolatban lévők külön tulajdona, illetve külön házrésznek számítottam minden különböző tulajdonosi formáció telkét. A részházakon belül újabban létrehozott társasházak is külön házrésznek számítottak.

219 (Megjegyzés - Popup)

Felvetődött, hogy a második világháború előtt valóban száznál is több ház volt jogilag részház, ezt azonban néhány telekkönyvi betét ellenőrzése után ki kellett zárnom.

220 (Megjegyzés - Popup)

6 Jójárt László: Az ingatlanok nyilvántartásának szabályai. Perfekt, Budapest 1994.

221 (Megjegyzés - Popup)

Thirring G. 1936. pp. 3–6.

222 (Megjegyzés - Popup)

A mai gyakorlatban már nem a ház, hanem a lakás az alapja a felvételezésnek; a házstatisztika nem is jelenik meg hangsúlyosan a statisztikákban. Ezért statisztikai problémának már kevésbé tekinthetjük a részházakat.

223 (Megjegyzés - Popup)

Az országosan átfogó telekkönyvi szabályozás a Bach-korszak szülötte. 1851-ben magyar földön is hatályba léptették az osztrák polgári törvénykönyvet, s ehhez helyszínelési rendeleteket adtak ki. 1853-tól az ingatlanok felméréséhez helyszínelési jegyzőkönyveket, majd később telekjegyzőkönyveket készítettek. Később a telekjegyzőkönyveket *telekkönyvekké* alakították. Ezt követően a 19. század vége felé a telekkönyvekből *telekkönyvi betéteket* szerkesztettek. A telekkönyvi betétekből állt tehát a telekkönyv, ehhez később az állami földnyilvántartás csatlakozott, s ez az ingatlan-nyilvántartási rendszer egészen 1972-ig kitartott. Ekkor jött létre az új ingatlan-nyilvántartás, a máig élő *tulajdoni lapok* rendszerével. A telekkönyvi betétek és a tulajdoni lapok közötti lényeges különbség az, hogy előbbiek vezetése az ingatlan-tulajdonosok, utóbbiaké pedig az ingatlan alapján történt, illetve történik. (Huf József: A magyar telekkönyvi rendtartás. 4. kiadás Budapest, 1912; Jójárt L. 1994. i. m.; Matúz György: Ingatlanjog a gyakorlatban. Perfekt Kiadó, Budapest, 1998; Kampis György: Telekkönyvi jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.)

224 (Megjegyzés - Popup)

Frank Samu szíves közlése alapján.

225 (Megjegyzés - Popup)

Közös udvar nem csak Sopronban található, hanem Sopronbánfalván, a környező falvakban is: Harkán, Nagycenken stb., s valószínűsíthető, hogy előfordul a német (sváb) lakosok által hajdan, vagy most is lakott városokban, falvakban. Budapest környékén több településen megtalálható, s nem csak német, hanem szerb őslakosságúakban is: Budaörs, Solymár, Szentendre (*Kurucz Mihály* [ELTE ÁJK] szíves szóbeli közlése nyomán.). Meg kell említeni a székelyek által lakott Kézdivásárhelyt is. Ennek főteréhez két oldalról csatlakozó szalagtelkeken szintén több ház épült az idők során, s a közös udvarhoz hasonló, bár telekjellegesen elöttem nem ismert képződmények, ún. udvarterek jöttek létre, amelyek ma már a térre néző zárt sorú házak kapualjaiból nyílnak (Bulla Béla–Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza. Budapest, 1999 (Hasonmás kiadás) p. 313.; illetve *Kubinszky Mihály* szóbeli közlése alapján).

226 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939. 356. p. Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 293. p.

227 (Megjegyzés - Popup)

SL. Sopron város kataszteri iratai XV/8 1. d. és 3. d. ill. IV. A. 1008/A. 1849/50-es Grundbuch. A levéltár az 1900-as évek elejéről is őrzött egy telekkönyvet, ennek helye azonban – a Soproni Földhivatalnak való kikölcsönzés után – jelenleg ismeretlen.

228 (Megjegyzés - Popup)

Talán ez alapja lehetett a később megfogalmazott jogi részház definíciónak.

229 (Megjegyzés - Popup)

Egy Várkerületen lévő, és kettő a Sas tér és a Fövényverem utca között lévő jogi részház.

230 (Megjegyzés - Popup)

Lásd a Halbwirtschaft jelentését: olyan ház, amelyben két lakáshoz egy konyha tartozik. (Thirring jegyzete tanulmányában.)

231 (Megjegyzés - Popup)

Érzelünk kell a *részház* és a *gazdaház* (*gazdaudvar*) közötti különbséget. Előbbi elsősorban telekszerkezeti-morfológiai, majd funkcionális, utóbbi pedig elsősorban funkcionális, s másodsorban morfológiai fogalom.

232 (Megjegyzés - Popup)

Felföldi János: Soproni poncichter (gazdapolgár). Sopron, 1937. A pajtasor mára szinte eltűnt, a részletes rendezési terv rekonstrukciós törekvéseit eddig csupán egy házsorszám alatt elégtették ki és alakították ki az

eredeti beépítési vonalat, amikor a volt pajtát is felhasználva lakóházat építettek.

233 (Megjegyzés - Popup)

Ruszthy Zsolt: Kisalföldi lakóháztípusok (1750–1900). Műemlékvédelem 18. évf. (1974) 224–240.; Filep Antal: Építkezés. In.: Kücsán József–Perger Gyula (szerk.): Gyôr-Moson-Sopron megye népművészete. Gyôr-Moson Megyei Múzeumok Igazgatósága, Gyôr, 2002. 89–162.; Tóth János: Népi építészetünk hagyományai. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1961. 239.

234 (Megjegyzés - Popup)

Alaprajza még látható a kataszteri térképeken, illetve lásd Thirring G. 1936. i. m. 10. Sovány vigasz, hogy a helyét elfoglaló épület beépítésével némileg utal elődjére.

235 (Megjegyzés - Popup)

Mendöl Tibor: Általános településföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 567.

236 (Megjegyzés - Popup)

Kücsán József: Sopron északkeleti külvárosának építészeti vizsgálata a 17–18. században. In.: Cseri M. (szerk.): A Kisalföld népi építésze. Szentendre – Gyôr, 1993 pp. 271–280; Kücsán József: A Sopron, Gazda utca 23. számú lakóház építészeti vizsgálata. Arrabona 31–33. Gyôr, 1994. 224–229.

237 (Megjegyzés - Popup)

Kücsán József: Ödenburg und der Wein zu Beginn des 19. Jahrhunderts. In: Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift Gerald Schlag. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland Band 105. Eisenstadt, 2001. 225–238.

238 (Megjegyzés - Popup)

Mendöl T. 1963. i. m.

239 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Thirring G. 1936 i. m.

240 (Megjegyzés - Popup)

Faragó Kálmán–Major Jenô: A magyar városok szerkezeti jellegzetességei és azok kialakulása. Településtudományi Közlemények 23. (1971) 5–42.

241 (Megjegyzés - Popup)

Heimler K. munkájában találhatunk utalást e két házdarab különlegességére vonatkozóan.

242 (Megjegyzés - Popup)

Emiatt nem szerepelnek bizonyos adatok e részházaknál táblázatainkban, ezeket nem lehetett egész lakásként értelmezni.

243 (Megjegyzés - Popup)

A Szélmalom utca 9. sz. ház is szerepel Thirring G. példái között. A jogi részházat „kettős részháznak” nevezi, arra utalva, hogy az emelet és a földszint külön tulajdonban van.

244 (Megjegyzés - Popup)

A Szélmalom utcai ház a lakók elmondása alapján jogilag akkor is részház maradt, amikor mindkét házrész az önkormányzat tulajdonába került. Mára az egyik lakó megvásárolta lakását.

245 (Megjegyzés - Popup)

Külön hivatkozás nélkül a közölt adatok felmérésünk eredményein, illetve saját számításunkon alapulnak. Mivel Thirring G. hivatkozásában azt írja, hogy Heimler K. készülő munkájából vette a házakra vonatkozó egyes adatokat (Thirring G. 1936. 12), mi is onnan gyűjtöttük ki a részházak házrészeinek számát, a lakásszámot, a szobaszámot, a lakók számát, továbbá az infrastrukturális mutatókat és a helyrajzi számok számát, s összesítettük azokat. Előbbieknek (házrészek, lakásszám, szobaszám, lakók száma) Heimler K. (1936) alapján általunk számolt utcánkénti részösszege, és így a végösszeg is eltért Thirring G. (1936) „A részházak állapota 1935-ben” c. táblázata (i. m. p. 13) által közöltektől, pedig forrásunk azonos volt. Az eltérésre magyarázatot az adhat, hogy a Thirring által használt kézirat számadatai még pontosítást nyertek a megjelent változatban. Ezért az alapos olvasó eltérést találhat az általunk összeállított és Thirring idézett táblázata között. (Thirring G. megjegyzi, hogy a lakások, a szobák és a lakók számára vonatkozó adatokat az 1930-as népszámlálás házgyűjtőíveiből vette át, de ugyanezt hivatkozva Heimler K. is topográfiajának elején [Heimler K. 1936. 103]).

246 (Megjegyzés - Popup)

Ebből három esetben – mint a mellékletben jeleztük is – az egy tulajdonos csak a gyakorlatban érthető. Elméletileg a Gyôri út 30. sz. alatt az önkormányzat birtokol még minimális részt, a Halász u. 40. sz. és a Szent Mihály u. 14. sz. esetében pedig egy-egy „maradvány-telek” van, amelyek poncichter tulajdonosai valószínűleg már nem élnek, illetve tartózkodási helyük ismeretlen.

247 (Megjegyzés - Popup)

Az önkormányzatoknak a 147/1992. (XI. 6.) Korm. rendelet értelmében ingatlanvagyon-katasztert kellett készíteniük. A 48/2001. (III. 27.) Korm. rendelet kötelezte az önkormányzatokat, hogy a katasztert 2003. január 1-jéig vizsgálják felül (Forrás: Soproni Földhivatal).

248 (Megjegyzés - Popup)

Utóbbiak közül általában az van városi kezelésben, ahol az önkormányzati tulajdon részesedése döntő.

249 (Megjegyzés - Popup)

Nagyvárosok belső tagozódása – Sopron. KSH, GyMS Megyei Igazgatóság, Gyôr, 2003.

250 (Megjegyzés - Popup)

Forrás: Soproni Ingatlankezelő Kft. kimutatása a 2001. december 31.-i lakásállapotról.

251 (Megjegyzés - Popup)

Az önkormányzati és a vegyes tulajdonú lakásoknak nem mindegyike van a Soproni Ingatlankezelő vállalat kezelésében. Ezért nem eszerint csoportosítottuk a lakásokat.

252 (Megjegyzés - Popup)

Talán ők voltak a kitelepítések utáni első beköltözők.

253 (Megjegyzés - Popup)

Sok olyan hajdani „lakás” is megbújhat a részház-komplexumok belsejében, amelyekről állapotukból kifolyólag még a helyi lakosok sem gondolták, hogy valamikor lakás lehetett, ezért kevesebb üres lakást mértem fel a ténylegesnél.

254 (Megjegyzés - Popup)

Ez utóbbi félmondatot jellemzi az, hogy amikor azt közöltük a lakosokkal, hogy a gazdaudvarokat kutatjuk, legtöbbször azt a választ kaptuk, hogy „ez nem gazdaudvar”. Ugyanis csak az volt (ezzel már közöltük is ez irányú vizsgálataink legfőbb eredményét).

255 (Megjegyzés - Popup)

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár (a továbbiakban: OSzK.Kt.Lt.), jelzet nélkül. Moritz Kolbenheyer személyéről és műveiről részletesebben lásd: Németh Sára: Kolbenheyer Móric. Budapest, 1938; valamint Boronkai Szabolcs: Bedeutungsverlust und Identitätskrise. Ödenburgs deutschsprachige Literatur und Kultur im 19. Jahrhundert. Bern – Wien, 2000. A leveleket, csakúgy mint a többi prózaidézetet saját fordításomban közlöm, a német versrészleteket eredetiben és lábjegyzetben nyersfordításban.

256 (Megjegyzés - Popup)

Friedrich Hebbel leveleinek kivételével, amelyek Erwin Guido Kolbenheyer, a lelkész unokája hagyatékában található a németországi Geretsriedben (Kolbenheyer-Archiv). Moritz Kolbenheyer hagyatékának java egy másik unokához, Brunner László lelkészhez került, a paplak azonban a háborúban elpusztult. Hans Herwig Brunnernek, Brunner László lelkész fiának szíves közlése.

257 (Megjegyzés - Popup)

Moritz Kolbenheyer 1836-ban, még eperjesi szolgálata idején vette nőül Medgyaszay Cornéliát. Nyolc gyermekük született. Cornélia asszony 1870-ben halt meg. Emlékének ajánlotta Kolbenheyer első verseskötetét: Vierzeilen. Pest, 1870.

258 (Megjegyzés - Popup)

Nyomtatásban is megjelent ünnepi prédikációja: Gedächtniß-Predigt zum 40. Jahrestage des Amtsantrittes, gehalten am Sonntag Exaudi, 28. Mai 1876. Oedenburg, 1876.

259 (Megjegyzés - Popup)

A „piszok és német szó” az eredetiben is magyarul áll. Közvetlen utalás Arany Jánosra, melyről még részletesebben szó lesz.

260 (Megjegyzés - Popup)

Trefort Ágoston (1817–1888), aki Eötvös József halála után (1872) lett kultuszminiszter.

261 (Megjegyzés - Popup)

Arany János (1817–1882) eposz-trilógiájának (Toldi, Toldi estéje, Toldi szerelme) harmadik darabját viszonylag későn, 1879-ben fejezte be.

262 (Megjegyzés - Popup)

Kolbenheyer fordításai: Arany, Johann: Toldi. Poetische Erzählung in zwölf Gesängen. Im Versmaß des Originals. Mit einem Brief von Friedrich Hebbel. Pesth, 1855, ill. Toldi's Abend. Poetische Erzählung in sechs Gesängen. Im Versmaß des Originals. Pesth, 1856. A trilógia mindhárom részének fordításából részletek olvashatók a következő antológiában is: Deutschsprachige Literatur und Kultur im Raum Ödenburg/Sopron (1790–1900). Deutschsprachige Texte aus Ungarn 4. szerk. Boronkai Szabolcs. Budapest, 2002.

263 (Megjegyzés - Popup)

Kolbenheyer legidősebb fia, Franz (Ferenc) 1881-ben halt meg. Építésként dolgozott a kultuszminisztériumban, az ő fia a későbbi író Erwin Guido Kolbenheyer.

264 (Megjegyzés - Popup)

Ez alapján a különben dátum nélkül írott levél az 1883-as évre datálható (Kolbenheyer ui. 1810-ben született).

265 (Megjegyzés - Popup)

Kolbenheyer máj- és vesebajban szenvedett, és évtizedekig látogatta a karlsbadi gyógyfürdőket, de állapota 1883-ban annyira súlyosbodott, hogy már az ágyat sem hagyhatta el.

266 (Megjegyzés - Popup)

Arany János 1882-ben halt meg.

267 (Megjegyzés - Popup)

Hunfalvy Pál (eredetileg Hunsdorfer, 1810–1891) nyelvész és etnológus, akit Kolbenheyer késmárki közös tanulóéveikből ismert.

268 (Megjegyzés - Popup)

Friedrich Hebbel (1813–1863) német költő és drámaíró, 1846-tól Bécsben élt és 1851-től haláláig levelezett Kolbenheyerrel. Anastasius Grün (eredetileg gróf Anton Alexander von Auersperg, 1806–1876) osztrák költő, 1867-től haláláig levelezett Kolbenheyerrel. Mindketten dícsérték Kolbenheyer Toldi-fordításait

levelekben.

269 (Megjegyzés - Popup)

Heinrich Gusztáv (1845–1922) irodalomtörténész, 1873-tól a Budapesti Tudományegyetem professzora. Az említett levél eleddig ismeretlen.

270 (Megjegyzés - Popup)

T.i. Arany, ill Kolbenheyer fia, Ferenc. Lásd a 9. és a 12. lábjegyzetet.

271 (Megjegyzés - Popup)

„És most hozzátok szólok, ti égiek és szépek / Kik nevetve trónoltok a földi szenvedések felett / És díjaztatok a néktek kedvesek édes dalokban / Hozzátok írt hódolatát / Legyetek hozzám is kegyesek, és ha szigorúan ítélnék meg / Úgy szóljatok: az Aranyszájút fordította”.

Kolbenheyer, Moritz: Den Manen meines Sohnes Franz. In: Arany, Johann: Toldi's Liebe. Poetische Erzählung in zwölf Gesängen. Im Versmaß des Originals. Budapest, 1884, 2. p. Kolbenheyer a következő lábjegyzetet fűzte hozzá: „Arany = Gold”.

272 (Megjegyzés - Popup)

Brief von Friedrich Hebbel. Előszóként in: Arany: Toldi, VI. p.

273 (Megjegyzés - Popup)

Grün levele Kolbenheyerhez 1867. március 27-én. Idézi: Németh Sára, 79. p. Grün a Toldira és a Toldi estéjére gondol.

274 (Megjegyzés - Popup)

Pukánszky Béla: Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn 1848–1867. Különnyomat a Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte III-ból. Wien – Leipzig, 1927, 565. p.

275 (Megjegyzés - Popup)

Arany, Johann: Toldi. Leipzig, 1851.

276 (Megjegyzés - Popup)

Kolbenheyer levele Hebbelhez 1854. június 1-én, Hebbel-Museum, Wesselburen (Németország), jelzet: 54060101.

277 (Megjegyzés - Popup)

Kolbenheyer levele Heckenasthoz 1855. március 14-én, OSzK.Kt.Lt. jelzet nélkül.

278 (Megjegyzés - Popup)

Petőfi Sándor összes művei. III. Prózai és drámai írások. Levelek. szerk. Pándi Pál. Budapest, 1955, 579.

p.

279 (Megjegyzés - Popup)

„A Te kívánságod volt. Teljesítettem / Németül olvasható Arany magyar verse / Szívem, a búcsú zord fájdalomával tele, / Így szólt: a fiú kívánsága legyen az apa kötelessége! / O, bárcsak amit fájdalmak közt létrehoztam / Válgék örömödre, bárhol is vagy!”

Kolbenheyer: Den Manen meines Sohnes Franz, 1. p.

280 (Megjegyzés - Popup)

Kolbenheyer levele Heckenasthoz 1855. március 14-én, OSzK.Kt.Lt. jelzet nélkül. Kiemelés Kolbenheyertől.

281 (Megjegyzés - Popup)

Arany: Toldi's Liebe, 3. p.

282 (Megjegyzés - Popup)

Előszóként balladafordításaihoz in: Neues Pester Journal XXII/131 (1893. május 13.), 1. p.

283 (Megjegyzés - Popup)

Szerb Antal: A magyar irodalom története. Budapest, 1991, 361. p.

284 (Megjegyzés - Popup)

„Aki emberbarát, és még halálában is / Jót akar tenni az utódokkal / Az írja meg, mint Ágoston és Goethe / A 'Valóságot és költészetet' és a 'Vallomásokat'.”

Kolbenheyer, Moritz: Vom Krankenpühle. Neueste Vierzeilen. Oedenburg, 1883, 1. kötet 17. p. Goethe nevének írásmódja még a 19. században is bizonytalan volt. A német költőfejedlem művének eredeti címe: „Költészet és valóság”.

285 (Megjegyzés - Popup)

* A „Szemlék szemléje” c. sorozatunkban rokon tematikájú (és rokon elnevezésű) folyóiratok munkatársai mutatják be lapjukat a Szerkesztőség felkérésére. A sorozatot abból az alkalomból közöljük, hogy 2005-ben ünnepeljük majd a Soproni Szemle újraindításának 50. évfordulóját.